HÍD
Irodalom
művészet
társadalom-
tudomány
9

9 1975
SZEPTEMBER

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934.
XXXIX. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Dr. Pap József, elnök
Ács Károly, mb. fő- és felelős szerkesztő
Andruskó Károly
Dr. Bányai János
Blahó József
Bordás Győző
Dr. Bori Imre
Dr. Burány Béla
Burány Nándor
Deák Ferenc
Gál László
Lackó Antal
Németh István
Pándi Oszkár
Petkovics Kálmán
Sinkovits Péter
Srőder János
Szabó Ida
Dr. Szekeres László
Dr. Szeli István
Vicsek Károly

MŰSZAKI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

799 BORI IMRE
IVO ANDRIĆ MŰVÉSZETE A MAGYAR IRODALOM TÜKRÉBEN

812 BOSNYÁK ISTVÁN
A PALACKPOSTA ÉRKEZÉSE

838 BENKŐ ÁKOS
KÁZMÉR ERNŐ ÉS A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR IRODALOM

853 RAINER KUNZE
AKIK ELHOZTÁK BEETHOVENT

856 VASS ÉVA
KÍSÉRLETEK

859 SELYMESI NÁNDOR VERSEI

864 VUJICA REŠIN TUCIĆ
ELHAGYATOTT — AGYONTITKOLT — RÁSZEDETT

867 SÁFRÁNY IMRE
HÚSZ NAP AZ ATOMFÜRDŐBEN

905 BRASNYÓ ISTVÁN
TÉNYMEGÁLLAPÍTÁSOK SÖTÉTBEN ÉS NAPVILÁGNÁL

917 PINTÉR LAJOS
PURGATÓRIUM V.

929 SZIMIN BOSÁN MAGDA
KIZÚR ETA EMLÉKEZÉSEI

941 VARGA ZOLTÁN
PERISZKÓP

a szép keresése

ivo andrić művészete a magyar irodalom tükrében

BORI IMRE

A magyar irodalomban (feltételesen használva ezt a kifejezést, minthogy magyar irodalmakról kellene beszélnünk) három Andrić-kép élt az elmúlt ötven esztendőben: a fájdalmasan kontemplatív lírikusé a húszas években, a regionalista elbeszélőé a harmincas években, és a Nobeldíj koszorúzta nagy íróé, aki a világirodalom nagyjai között az időtlenség ismérveivel van jelen. A magyar irodalom tehát mintegy Andrić művészi alakulástörténete ritmusát vette át, s ezek a felfedezést, megismerést jelző szakaszok lényegében Andrić munkásságának a jugoszláv irodalmi közéletben kialakult képe változataival párhuzamosak. Elmondható tehát, hogy a magyar irodalom szinte pályája kezdetétől kísérte, fordította és értékelte Andrić munkásságát, hasznosította a művéből kiszűrhető művészi és eszmei tapasztalatokat.

1.

Ivo Andrić magyar irodalmi „története" költészetének felfedezésével kezdődik a húszas évek első felében. A jugoszláviai magyar irodalom ugyanis ekkoriban fedezi fel a maga számára a délszláv irodalmakat. A *Szervezett Munkás* Abraševićet, az avantgarde szellemét képviselő *Út* a szerb és a horvát rokon törekvéseket, míg a szabadkai *Napló* egyszerre nyúl Miroslav Krleža és Ivo Andrić, Tin Ujević és Rastko Petrović, Todor Manojlović és Jovan Popović írásai után, és szólaltatja meg őket magyar nyelven. S nem véletlenül.

A *Napló* irodalmi ízlése közelről sem volt egyértelmű és határozott: leegyszerűsítve két törekvés jelenvalóságát figyelhetjük meg az újság irodalmi szerkesztőinek nézeteivel is összhangban. Mikes Flóris és Haraszti Sándor, mind a ketten pécsi emigránsok és a magyar avantgarde iskolájának tanulói, elsősorban a délszláv modern irodalmi törekvésekkel rokonszenveztek, s mert a lapnak és Szabadkának irodalmi öröksége

is hatott, kitüntető figyelemben a húszas évek „átkozott költője", Tin Ujević részesült, minthogy Szabadkán egy évtizeddel azelőtt élt már egy „átkozott költő": Somlyó Zoltán. Különösen Mikes Flórist ragadta meg Tin Ujević bohém életvitele, belgrádi kalandjairól a *Napló* rendre beszámolt. A *Napló*ban azonban igen erősen érvényesültek a „nyugatos", szimbolista-parnasszista vonzalmak is, amelyek nyomán a fordítók nemcsak a szerb és a horvát modernisták felé tájékozódtak, hanem elődjeiket is felfedezték: egy Dučićnál állapodtak meg. Kézenfekvő volt tehát, hogy a húszas években a fiatal szerb és horvát modernista törekvések között válogatva elsősorban az olyan versek mellé szegődtek, amelyeknek szimbolista-parnasszista felhangjai és színei voltak. Ivo Andrićra is így találtak, s nyilvánvalóan egészen természetes volt, hogy a leginkább szimbolista veretű Harangszó című versét fordítja le a *Napló* akkoriban egyik házi műfordítója, az élénken figyelő és jól tájékozódó Simon Sándor. A vers dokumentumértékű, s alighanem az első idegen nyelvre fordított Andrić-szöveg is. A vers mellé írjuk oda tehát a dátumot is: 1924. március 9.

HARANGSZÓ

Leng, cseng, zeng a harang,
úgy bong, mint az átok,
halljátok, halljátok
nekünk rikolt a hang.

A rőt holdsugár bársonyán
átborong az édes zengzetű,
halk, mennyei csengetyű
és csókolja köd-asszonyát.

Ó, ma sokan várják,
terhes tavaszi szívvel
— míg a víg hang szerteível —
hogy lelkünk eggyé kalapálják.

Csillagok csudásan hullnak,
egyik én, másik te,
szép fejed, szívem, hajtsd ide
és a bánatok nyomban elmúlnak.

Simon Sándor fordításából nem tűnik ki, hogy egy új arcú, eredendően lírai vérmésékletű, a modern verset vállaló író munkája a Harangszó. Egy elvetélt, a századforduló idejére emlékeztető szonett lehetősége sejlik fel a magyar szövegből, és jól érzékelhető a fordító zavara is a költemény szabad verse és a parnasszista melankólia közötti ellentét láttán. Nem tudja tehát megoldani sem az Andrić-líra e versben adott példáját, legfeljebb azt engedi sejteni, hogy a költő lírájának bölcsője a szimbolizmusban fogant líra — Andrić esetében a *Hrvatska mlada lirika* kifejezte ihletkörben keresendő. Az Ady Endre és Tóth Árpád költői szótárából kölcsönzött szavak és megoldások pedig elmélyítik

ezt az Andrić-versről szerezhető első benyomást, egyúttal téves képet kapunk Andrić lírájáról is, amely ugyan hangszerelésben sokat átmentett ifjúkori költői iskolája „manírjából", de lényeges vonásaiban különbözni is tudott az ún. Matoš-iskola 1914-ben megnyilatkozó világától.

Az Andrić-líra igazi értője és interpretálója éppen ezért nem Simon Sándor, hanem Szenteleky Kornél, aki a húszas évek második felében találkozik a *Književni jug* írójával, az *Ex Ponto* és a *Nemiri* prózaverseinek a költőjével. Mladen Leskovac közvetíti Andrićot is, mint a fiatal szerb és horvát líra több egyéniségét a *Bazsalikom* anyagát gyűjtő, a modern délszláv lírával tüzetesebben ismerkedő Szentelekyhez 1927—1928-ban. Ekkor kerül a Szivácon élő és dolgozó jugoszláviai magyar író kezébe nemcsak a *Književni jug* és *Misao,* hanem a két Andrić-kötet, az *Ex Ponto* és a *Nemiri* is. Levelezéséből tudjuk, hogy 1928 júliusában még olvassa és forgatja őket, s csak 1930 februárjában küldi vissza a kölcsönkapott köteteket. Az ismerkedés eredményei is közismertek: a *Bazsalikomban* a Šta sanjam i šta mi se dogadja három verse jelenik meg, a *Vajdasági Írás* részleteket közöl Andrić prózaverseiből, az induló *Kalangya* első számaiban pedig már Andrić-novellák jelennek meg (A muszafirhánban 1932. 2. és Gyónás. 1933. 11.), mintegy a prózaíró Andrić erőteljes délszláv affirmációja reflexeként. Ez után már az Andrić-próza köti le majd magyar nyelvű tolmácsolóinak a figyelmét.

Szenteleky Kornél azonban a lírikust fordította és ismertette, a rokon lélek megérző és beleérző érzékenységével és ráhangoltságával. Sajátos találkozás volt ez az 1928-as: Andrić is, Szenteleky is túl volt már eredendően „világfájdalmas" korszakán, és mind a ketten a próza felé tájékozódtak, hogy annak a „sebzettségnek" találják meg irodalmi formáját, amelynek életben és filozófiában gyökerezett fájdalma mindkettőjüket kísérte: úgy éltek Boszniával és Vajdasággal a szívükben, ahogy Ovidius élt Rómára emlékezve Ponthus mocsarai között — száműzetése keservébe temetkezve. S még műfajuk is azonos volt: a prózavers, ahonnan indultak. Valóságos művészeti útjuk nyomvonala természetesen közelről sem mutatott hasonlóságot, különösen társadalmi-eszmei meghatározottságuk jellegét tekintve. Annál érdekesebb és feltűnőbb Szenteleky Andrić művészetére érzése a húszas évek második felében. Andrić a Mlada Bosna tagja és a *Hrvatska mlada lirika* egyik költője, majd börtönbe zárt rab, 1918-ban pedig a zágrábi *Književni jug* egyik szerkesztője. Szenteleky Kornél viszont ugyanebben az időben a Kesergő szerelem írója, a háború vége felé *A Hét* című hetilap állandó munkatársa, majd a közélettel végleg szakítani akaró orvos, aki előbb Garán, azután Szivácon készül eltemetni irodalmi terveit. Amikor viszont Andrić fordít hátat az irodalmi életben való közvetlen részvételnek, a *Književni jug*gal kapcsolatos szerkesztői kalandja után, diplomáciai pályára lépve, Szenteleky aktivizálódik és lesz Julien Benda tanítványaként a jugoszláviai magyar irodalom vezére, a *Vajdasági Írás,* a *Mi Irodalmunk* és a *Kalangya* szerkesztője, a „helyi színek" elméletének hirdetője — azoknak a „helyi színeknek", amelyek többek között Andrić novellavilágát is jellemezték éppen akkoriban. Rendkívül érdekes, hogy Szenteleky ezt az andrići regionalizmust már nem fedezi fel.

Az Andrić-líránál azonban megállapodik, különösképpen, hogy ő is megírta a maga „Ex Pontóját" az *Úgy fáj az élet* című gyűjteményében, és birtokba vette e merengő, fájdalmat muzsikáló lírának stíl- és kép-

világát. Andrić lélek-fájdalmában tehát a magáéra ismert. Forrásaik különbözőek voltak, lírai eredményük meglepően hasonló. Andrićnál a börtön-, Szentelekynél a mocsár- és a Bácska-képzet köré kristályosodtak a bánatos, fájdalmas, lírába fojtódó hangulatok. A sebük azonban rokon: elzárva az élettől és a világtól vágyakoznak az Élet után és írják kontemplációikat. Még a misztika ködében is találkoznak, amely a valóságot nem mutatja, csak felderengteti, mert valójában a lélek fájdalma érdekli őket, e fájdalom kiváltóit, az okokat, azonban szívesen eltitkolják, mintha önkörükből nem akarnának kilépni.

Az *Ex Ponto* és a *Nemiri* sorait tehát Szenteleky az eredetivel versenyző megoldásokkal tudja magyar nyelven megszólaltatni a *Vajdasági Írásban* (1929. 9.). Összesen hat lírai tételt közvetített az *Ex Pontó*ból, háromat a *Nemiri*ből, úgy válogatva az anyagban, hogy az Andrić-szöveg „szentelekyes" vonásai kerülnek előtérbe. Nyilván jellemzőnek tartható, hogy az *Ex Ponto* három nagy egysége közül Szenteleky a középsőt megkerülte, az elsőből két, a harmadikból ugyanakkor négy szakaszt ragadott ki. Ha elfogadjuk Radovan Vučković megállapítását, mely szerint az *Ex Pontó*nak határozott kronologikus rendezői elve van, akkor arra kell figyelnünk, hogy a fordítót legkevésbé a börtön-szituáció ragadta meg, s legélénkebben a harmadik rész tájképei, lélekrajzai, hangulatképei foglalkoztatták, tehát azok a lírai futamok, amelyekben Andrić mintegy emlékképekkel egészíti ki börtön-naplóját. Ha arra gondolunk, hogy Szenteleky az *Ex Pontó*val és a *Nemiri*vel foglalkozva írja *Isola Bella* című kisregényét, melynek egyik vezérmotívuma éppen a szeretet-kérdés, s hogy főhőse lelkének ekránján olyan módon jelennek meg a hazai élet képei és hangulatai, ahogyan Andrićnál is, válogatása jellege is érthetővé válik. Itthoni világának foglyaként készül a regény, és szólal meg Andrić magyar nyelven. Ugyanez állapítható meg a *Nemiri*vel kapcsolatban is. Szenteleky csak a harmadik, a Bregovi címet viselő részből fordít, amelyben a legerősebb az író pantheisztikus világérzésének kifejezése — egy olyan filozófiáé, amelyet Szenteleky is vállalhatott, különösképpen, hogy mind az *Úgy fáj az élet*nek, mind pedig az *Isola Bellá*nak van ilyen felhangja.

Az Andrić szövegeket válogató, és magyar nyelven újra szerkesztő Szenteleky gesztusa sem megkerülhető tehát Andrić-témánk esetében. Amikor az *Ex Ponto* és a *Nemiri* egyes részeit kiragadja, lényegében Andrićnak egy új képét is megrajzolja — a szerbhorvát olvasó ezt nem ismeri, a magyar ellenben már csak ezzel a Szenteleky megmutatta líraisággal találkozik. Értékelhető az ilyen fordítói-átértelmező munka mind a Nemiri-válogatásban, mind pedig a *Bazsalikom*ba felvett Andrić-versekben. A *Nemiri*ből kiragadott három rész az egész kötet hangulatát őrzi, s az Andrićra jellemzőt emeli ki. Ám azzal, hogy zárórészként nem a kötet utolsó prózaversét közvetíti, hanem egy öt oldallal előbbit, olyan végkicsengést ad a szövegnek, amelyet az eredetiben hiába keresünk. Igaz, Andrić is optimista „üzenettel" fejezi be a *Nemirit* („Iza svih mojih gorkih riječi krije se, ipak, uvijek ljudsko lice sa svojom željom za srećom."), Szenteleky interpretációjában ez az optimizmus jelleget cserél, és a feltámadás allegóriáját sugallja a szöveg-választással („I jutros sam prošao sve ulice sa novom željom i mirnom snagom kojom ponovno raste pogažena biljka."). Az ilyen végkifejlet Andrić lírai koncepciójától idegen. Ám annál inkább jellemzi a fordítót.

Szenteleky Kornélról vall a *Bazsalikom* című 1928-as antológiába felvett három Andrić-vers is a Šta sanjam i šta mi se dogadja című ciklusból. A belgrádi *Misao* című folyóirat 1922—1923-as évfolyamában megjelent verssorozatból háromat fordított le a folyóirat 1923. október 1-én megjelent számában közölt öt közül, elhagyva a ciklus 3. és 4. darabját — biztos szemmel emelve ki a legsikerültebbeket és a leglíraibbakat, melyekben a lírai érzés ugyanabban az opálos színben jelenik meg, amely a prózaversek javát is jellemezte, s melyek a szimbolizmusból kinőtt új, s már modern érzékenységet példázhatták. Szenteleky választását az utókor is igazolta: Borislav Mihajlović a *Srpski pesnici izmedju dva rata* című antológiájába (1956) ugyanazokat az Andrić-verseket vette fel, amelyeket Szenteleky fordított, s hogy mégsem három, hanem négy verset közölt a ciklus 8 költeménye közül, azzal magyarázhatjuk, hogy a szerb antológiaszerkesztőt már befolyásolta Andrić nagy regénye, a *Híd a Drinán* is. A ciklus Szentelekynél hiányzó negyedik darabja ugyanis a „visegrádi ösvényeket" emlegeti. Ez a tény, s nem a vers esztétikai becse indokolja tehát a választást. Azt is le kell szögeznünk, hogy a *Bazsalikom*ban triptichonként szereplő versek erőteljesebb, egyben impresszionisztikusabb költőt mutatnak, mint amilyen Andrić a valóságban volt. Szenteleky ugyanis az impresszionizmus irányába viszi el a verseket, még a formahűség feladásának az árán is, mintegy a maga színeit csempészve Andrić lírai pasztellképeire.

Hogy milyennek látta Szenteleky Andrićot, az *Ex Ponto* és a *Nemiri* szövegeit bevezető kis írása mutatja:

„Magányos, finom és komoly jelensége a modern szerb lírának. 1891-ben (Szenteleky adata téves — Andrić 1892-ben született) Boszniában születik, Szarajevóban, Zagrebban, Bécsben, Krakkóban végzi iskoláit, filozófiai tanulmányait. A háború után Rómában él, jelenleg is (1929) külföldön tartózkodik diplomáciai szolgálatban. A háború alatt az osztrák hatóságok internálták. Fogságában, nagy magányosságában eszmél önmagára a költő. Andrić soha és sehol sem ír ezekről a szomorú évekről, ő csupán lelkével beszélget, érzékeny, nemes lelkének vergődését és elcsuklását veti papírra prózai költeményeiben. Andrić a lemondás, a fájdalom költője. »A fájdalom bennem az ekstázisig emelkedik« — írja, és ebben az ekstázisban éli ki magát, ez hoz számára megkönnyebbülést. Költészete mély, szinte megejtő melankólia, tiszta, nemes göngyei a fájdalomnak. Szépségben, színben és értékben nagyon közel áll Leopardi, Novalis, Madame Ackermann és Reviczky poéziséhez."

Szenteleky tehát nem jellemez, hanem minősít. A rá jellemző szóhasználat alapján ítélve a legszebbet mondja, amikor magánosnak, finomnak, komolynak nevezi, verseit pedig a fájdalom tiszta, nemes gyöngyszemeinek tartja. Nem hagy azonban kétséget afelől sem, hogy Andrićot rokon léleknek érzi: ezért hangsúlyozza Andrić lírájának vallomásos jellegét, mondván, hogy nem beszél ugyan életrajzáról, de amikor Bonaventúrára utaló módon azt rögzíti, hogy Andrić a lelkével beszélget prózaverseiben, a „lélekrajz" nála is jelenlevő kérdését helyezi előtérbe, és a „megejtő melankólia" is a sajátja. De erre utal névsora is — Leoparditól Reviczky Gyuláig. Költői magatartást és műfajt egyaránt jeleznek a nevek: a lágyabb lélek-kőzetet és a zömükben prózaversszerű, prózában is tömény lírát éneklő formát.

Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy Szenteleky az Andrić-novellákhoz már nem jutott el, következésképpen a harmincas évek legelején kialakuló elméletében sem tudta hasznosítani, amit ezek a novellák annyira kézenfekvő módon felkínáltak. A „helyiben" az „egyetemest" követő Szenteleky keresve sem találhatott volna kézenfekvőbb és magához is közelálló írót Andrić novelláiban, amelyeknek két gyűjteményét is megismerhette (1924 és 1931), A muszafirhánban címűt pedig még maga szerkeszthette be a *Kalangyá*ba. Andrić kritikai meghódítása tehát később játszódott le — Herceg János vállalta a jugoszláviai magyar irodalomban, Németh László pedig Magyarországon. Követve mintegy a *Kalangyá*ban megjelent novellafordításokat (A muszafirhánban. 1932; Gyónás. 1933; Egy nap Rómában. 1935), amelyek több évi megszakítás után 1941-ben folytatódnak az Olovói látomás publikálásával.

Herceg János tanulmánya a *Kalangya* 1938. 8—9. számában jelent meg Ivo Andrić novellái címmel. Az a Herceg János írta ezt a tanulmányt, aki ugyanebben a *Kalangya*-számban Bácska, mint művészeti nevelő cím alatt értekezik, Németh Lászlóról ír esszét, Zarathusztra Bácskában címmel verset és Egy óra falunkban címmel elbeszélést. Ezek voltak azok az évek a jugoszláviai magyar irodalom történetében, amelyekben úgy tetszhetett, megvalósul egy magas esztétikai szinten Szenteleky Kornélnak a „helyi színekről" hirdetett elmélete. Mert a csillagkép, amely alatt a *Kalangya* e száma megszületett, ezt látszik bizonyítani mind elméleti, mind gyakorlati-irodalmi szempontból. A tájnak, mint az irodalmi nevelőnek a problematikája ismét a „helyi színekre" irányította a figyelmet, a Németh László—Ivo Andrić pólusok (itt Németh László *Berzsenyi* című könyve kapcsán) pedig a legkívánatosabb tájékozódási pontokat kínálták a *Kalangya* tendenciája szempontjából. Különösképpen, hogy Herceg János szép esztétikai megvalósulását ennek a szemléletnek éppen Ivo Andrić írásművészetével példázta.

Nem véletlen tehát, hogy az Andrić-tanulmányát is a táj kérdésének felvetésével indítja: „Az irodalom egy-egy táj vagy vidék felfedezésében mindig gazdagabb és sokszor alaposabb, mint a földrajz. Oroszországot Csehov elbeszélései mutatták be Európának és jobban, mint a felfedezők és szaktudósok légiója. Az északi tájakat is az irodalom ismertette meg a világgal, s ha valakit Bosznia érdekelné, én Andrić Ivo novelláit adnám a kezébe..." S nyomban kézenfekvő analógiát is talál: olyan, mint Erdély — mondja. Csakhogy Erdély zárt sziget, Bosznia „sohasem tudta elzárni kapuit az idegen hatások elől". Katlan ez a világ, amelyben Európa találkozik a Balkánnal, s ezen túl Kelettel, ahogyan a különböző imperialista érdekek is itt ütköznek össze. Most már egészen Szenteleky „helyi színek" szellemében fogalmaz: „A taine-i miliő-elmélet itt teljes mértékben igazolva látszik. Még magukra az emberekre alkalmazva is, akik a délies, tengermelléki éghajlat alatt, kényelmesek, kemények és szenvedélyesek..." Herceg nézete szerint Andrić az erős koloritú világ „küzdelmes korának minden sötét szépségét" ábrázolja, s hogy bizonyítson, a Mara milosnica című novellát ismerteti részletesebben, amelyben már ő is, akárcsak a modern Andrić-értelmezések, két világ (a mohamedán és katolikus) egymás ellen feszülő ellentéteit látja megörökítve egy emberi sors története fonalán. Jelzi azonban, hogy az Andrić-novellákban megmutatkozó Kelet nem a Claude Ferrare és Pierre Loti egzotikuma, hanem az író mindennapi valósága, mert Andrić Bosz-

niában „otthon van" — „éppúgy, mint Tamási Áron Erdélyben", éppen ezért mind a kettőjüknél az ábrázolt világ „magától értetődő élet". Herceg János azonban nem áll meg a Bosznia—Erdély, és az Andrić—Tamási Áron analógiák általánosságainál, hanem tovább megy, és felkínálja az Alija Djerdjelez—Ábel párhuzamot is. Ha arra gondolunk, hogy az Alija Djerdjelez útja című novellát szívesen jellemezte a szerb kritika humorosnak, akkor Herceg hasonlítása csöppet sem látszik erőltetettnek. „Djerdjelez nem tör ki a rengetegből, mint Ábel, de gondolkodásmódja, ravaszsága, furfangja pontosan ugyanolyan, mint Ábelé. Talán csak egy kicsit ősibb, vaskosabb és barbárabb, de hiszen éppen ennyi a különbség Erdély és Bosznia között is..."

Nyilvánvalóan a „kis világ" kérdése foglalkoztatja az Andrić-tanulmány íróját, mert valójában a regionalizmus lehetőségeinél állapodik meg, amelyben „egy-egy állókép" e világ minden lehető teljességét látjuk megjelenni, mint Du Garde *Vén Európa* című regényében. Andrićnál is együtt van, mondja Herceg, falu és város, törökök, külföldi követek, bosnyákok — a nép: tarka összevisszaságban. De művészileg elmélyítve, úgyhogy a novellák világának a „provinciális jellege" nemcsak kiszélesedik, hanem „mintegy önmagát felülmúlja" — mai szóhasználattal: az egyetemes ismérveit kapja meg. És megkaphatja, mert olyan világról szólnak ezek az írások, amelyet „összehangolt a táj", s tegyük hozzá: a történelem. Herceg tehát Andrićban a világával harmóniában élő írót ünnepli, aki Boszniának „kifejezője és őrizője", s ki „ebből a népből nőtt ki". „Írásait — zárja tanulmányát Herceg János — nemcsak a felfedezés ujjongásával, de a tiszta irodalmi élvezet őszinte örömével olvassuk."

A Szenteleky Kornél kereste és Herceg János sóvárogta írói modell egyik lehetséges változatát tehát Andrićban szemlélhetjük: művészetében adott a táj, mint élet- és művész-egység, és írói magatartás, amely ebben a tájban az esztétikai megvalósulás lehetségességét is bizonyítja. Andrić sajátos regionalizmusa tehát felszívódott a harmincas évek magyar esztétikai közgondolkodásába a *Kalangya* munkatársai révén, termékenyítő hatást azonban már nem tudott kiváltani. Jöttek a háborús évek, majd a felszabadulás utáni új, más kérdéseket felvető társadalmi viszonyok közepette Andrić művészetének más vonatkozásai kerülnek előtérbe — a harmincas évekbeliek pedig elveszítik időszerűségüket.

2.

Németh László Andrić-képe kapcsolódik ugyan a *Kalangyá*ban megrajzolthoz, szemléletének azonban vannak olyan jellemzői, amelyek lényegében sajátossá, különállóvá teszik. Ezt a képet az erős írói egyéniség alakította a maga világlátása ihletében. Éppen ezért Németh Lászlót talán jobban jellemzi, mint Andrićot, bár kétségtelen, hogy szempontjait a szerbhorvát Andrić-értelmezések is termékenyen használhatnák.

Arról a Kelet-Európa elképzelésről van szó, amelynek Németh László a harmincas években szegődött hívévé, s hirdetett egy évtizeden át, ebben is az első tanuló szerepét vállalva. Második lázas nyelvtanuló korszaka is ez az időszak: a nagy nyugati nyelvek után most kerülnek asztalára a magyarsággal szomszédos népek nyelvének nyelvtani és szó-

tárai, velük együtt a művek, s nemcsak szépirodalmiak, hanem tudományosak is, és készíti e buzgó tanulási kedv fölé elméletének sátrát. „Tejtestvérekre" ismer lengyelekben, oroszokban, csehekben, románokban és délszlávokban, és egy nagy történelmi szemle keretében rajzolja meg mind a sorsközösség látványát, mind pedig a török kiűzése után keletkezett új helyzet képét, amelyben a magyarság, szerinte, éppen azokat a kapcsolatokat számolta fel, amelyek ezekhez a népekhez fűzték. Az egykori sokoldalú ismereteket az elmúlt kétszáz évben a nem ismerés váltotta fel. „Mi Duna-népek itt élünk egy sorsközösségben — írta a Tejtestvérek című 1932-es tanulmányában —, egymásról mit sem tudva. Igazán itt az ideje, hogy megismerjük testvéreinket, akikkel egy sors száraz emlőjét szoptuk..." Tragikus összeütközések, tudat-szűkülés, a történelmi helyzetérzék csődje ennek az áldatlan állapotnak a következménye. Csak a megismerés segíthet, pontosabban a „nyugatias magyar műveltség egyoldalúságainak" megszüntetése.

Ezért került sor Németh László „délszláv szellemi útjaira" — a *Kalangya* és munkatársai segítségével. Tanulmányainak hivatkozásaiból ismerjük olvasmányait is: Jovanović népköltészeti gyűjteménye, Borisav Stanković *Nečista krv* című regénye, Krleža esszéinek kötete, valamint a *Glembayok,* és nem utolsósorban Andrić *Pripovjetke* című 1931-es gyűjteménye, minthogy a Most na Žepi című Andrić-elbeszélést ismerte. Ha a népköltészeti antológia egy összehasonlító népköltészettan kidolgozásának a szükségességére döbbentette, és magyar verstani tanulmányaiban segítette, Krleža és Andrić művészete a „kelet-európaiság" gondolatát mélyítette el benne, túl azon a gyakorlati politikai szükséges felismerésen, hogy szükséges és elengedhetetlen a „szomszéd népekhez fűző kívánatos barátság".

Andrić neve több kapcsolattörténeti témára írott tanulmányában felbukkan, minden esetben a magyar rokon vonások hangsúlyozásával kapcsolatban. Legszámottevőbbet a Híd a Dráván című írásában mond a magyar—délszláv kapcsolatokról is, Andrićról is. Ez az a tanulmánya, amelyről a Negyven év című, 1965-ben írt pályaképében is megemlékezik: „A Híd a Dráván pedig Ivo Andrić híres regénycímét előlegezve, néhány héttel azelőtt jelent meg, hogy a németek országunkon át Jugoszláviára zúdultak..." Itt emlékezik a szerb—magyar szótárt író Djisalović Veselinre, aki apjával együtt volt tanár Nagybányán; szól a szerbhorváttal együtt használt szavakról. („Aligha van még egy nyelve a világnak, amellyel annyi szót használnánk közösen..."), amelyeknek alapján még sajátos nyelv-karakterológiát is teremt: „Régi észrevételem, hogy a szlávok tudják a dolgokat szóval legjobban festeni, azért szívárognak be a szavaik oly észrevétlen a szomszéd népek érzéki parasztnyelvébe..." S tovább, most már Andrić nevét is emlegetve: „A szerb és magyar nyelv közt különben is van valami — nem alaki, hanem alkati egyezés, amit talán a rokon vérmérsék magyarázhat. Majdnem minden szláv nyelvbe belekontárkodtam: a szerb a legegyszerűbb, legélesebb kontúrú, akárcsak balladáik, melyek annyira hasonlítanak a mi erdélyi balladáinkra. *Még az olyanféle aludt vér színű bosnyákban is, mint a tanulókönyvemül szolgáló Ivo Andrić (Pripovetke című munkáját olvastam) van valami magyar realistákra emlékeztető súlyos formaérzék, egy kicsit talán karcosabb, nehezebb fűszerű, erősebb szeszű...*" (A kiemelés az enyém. B. I.)

Az esszéíró Németh László, aki olyan szívesen szegődött egy Bethlen Kata és Bethlen Miklós, egy Berzsenyi Dániel és Katona József, egy Kemény Zsigmond, századunkból pedig egy Ady Endre mellé éppen művük töménysége és mélyrétegeket megmutató volta miatt, a szerb és horvát irodalomban is a „karcosabb, nehezebb fűszerű, erősebb szeszű" műveket dicséri, melyeknek „balladai gyökere" is nyilvánvaló. „Abból, amit a *Nečista krv* vagy a *Pripovetke* oldalaiból kiszedtem — írja —, úgy képzelem, hogy a balladai gyökér a szerb műirodalom legmagasabb virágaiban is érezhető..." Itt már a „kelet-európai világ" problémájának a kellős közepén találjuk a szerzőt, aki a történelem, a tudomány számos területén méri ennek a „keleteurópaiságnak" a határait, latolgatja a különbségeket, amelyek ezt a világot a Nyugattól elválasztják. Nyelvjellegtől embertani sajátosságokig mindent megvizsgál, s ismét Andrić nevét emlegetve állítja: „De nem kell ahhoz az antropológiát túlbecsülni, *hogy emberségünkben a rokont észrevegyük. Tolsztojnál, Reymontnál, de még a bosnyák Ivo Andrićnál is:* mindig van egy kis hazai zöngém, egy kis Móricz Zsigmond-ízem — a nyugatiaknál sohasem..." (A kiemelés az enyém. B. I.) Az Andrić-novelláknak nem az értéke foglalkoztatja. Hogy mit tart róluk, a szerzőjük nevével együtt emlegetettek rangja jelzi elsősorban. Andrićban a példát, művészete világában a rokon vonásokat hangsúlyozza. Németh László ítéletének biztonságát dicséri álláspontja, hiszen nem a regények alapján szólt róla, s nem a Nobel-díj nyertesét, hanem a *Pripovetke* hat elbeszélésének íróját ismerte csupán, akivel kapcsolatban akkor még a szerb kritika sem tisztázta álláspontját.

3.

Andrić háború utáni magyar irodalmi útját két szakaszra oszthatjuk: az elsőnek a középpontjában a *Híd a Drinán* 1947-es magyar nyelvű kiadása, a másiknak az 1961-es Nobel-díj áll.

A *Híd a Drinán* magyar nyelvű fordítása több szempontból is figyelemreméltó. Csuka Zoltán ugyanis 1945 és 1948 között tulajdonképpen annak a szellemiségnek továbbélését biztosította a magyarországi irodalmi életben, amelyet Németh László hirdetett, többek között a Híd a Dráván című, Csuka Zoltán folyóiratában, a *Jugoslovenska—Madjarska Revijá*ban közölt tanulmányával, s melynek maga is prófétája volt már a háború előtt folyóirat-kezdeményezéseivel és fordításaival. Amit a háborús évek elején kezdett Miloš Crnjanski Örökös vándorlás című regényének a talmácsolásával, folytatta a háború után Goran Kovačić *Tömegsír*, Njegoš: a *Hegyek koszorúja*, Ignjatović: *Respektus Vasza* és Ivo Andrić: *Híd a Drinán* című művének megszólaltatásával, valamint a *Déli Csillag* című folyóirat szerkesztésével. Jelentős ez az Andrić-fordítás azért is, mert, Csuka Zoltán szerint, ekkor indult el Andrić a világhír felé: első német kiadója Csuka Zoltán fordításában ismerte meg Andrić nagy regényét.

A megjelenést követő kritikák elismerő sorain a Németh László vallotta gondolatok tükröződnek — Angyal Endréén is, aki kitűnő komparatistaként, beleérzéssel interpretálja a regényt, még ha enged is a magyar köztudat Bosznia-képzetének, amelyben a keleti jellegű elemek túl-

súlyban vannak, és nem mentes szellemtörténeti értelmezésektől sem: „A szerb—török kisváros, a kaszaba egész élete jelenik meg és szövi át a századok múlását. Az az életstílus tükröződik Andrić regényében, melyet Gesemann, a prágai Balkán-kutató délszláv kultúrtörténetében, balkáni-bizánci életformának nevezett. Bizánci, török és szláv elemekből fonódik össze, képére formálja Szerbia, Bosznia, Macedónia, Bulgária városait s a török hódoltság hullámaival egészen a Dunántúlig eljut. Nyomait őrizte a régi Tabán s őrzi ma is Pécs, hegyi külvárosaival, sajátos, délies életével . . ."

Angyal Endre tovább bővíti az Andrićtyal kapcsolatos világirodalmi analógiák körét. Herceg János Du Garde nevét írta le a Tamási Ároné mellett, Angyal Endre viszont Virginia Woolfra hivatkozik, akinek Orlandóját ugyanazokban a hónapokban ismerteti ugyancsak a *Válasz*ban Németh László. Az *Orlando* joggal merül fel a kritikus tudatában a *Híd a Drinán* kapcsán, hiszen a regényt a visegrádi híd „regényes életrajzának" tartja:

„A boszniai Visegrád harmonikus szépségű hídjának, Szokolovics nagyvezér alkotásának *regényes életrajza* ez a mű, építésének korától, a 16. század derekától kezdve egészen 1914-ig, amikor a szerb offenzíva elől visszavonuló osztrák katonaság levegőbe röpíti középső ívét. Virginia Woolf *Orlandója* juthat első pillanatra eszünkbe a maga századokat átfogó távlataiban: csakhogy ami ott az elfinomult angol polgári társadalom kissé frivol játéka mítoszi hangulatokkal, az itt a Balkán paraszti életstílusának egészséges, reális élettükrözése. Bár csak egy kötet, mégis roman fleuve Andrić regénye: emberek sorsát, társadalmak kialakulását görgeti, mint a visegrádi híd ívei alatt a Drina habjai, széles hömpölygéssel. És realizmusa mellett az irracionális világ számára is nyitva áll a költő tekintete. A csodálatos elem itt nem fantáziatoldalék, nem polgári szenzációkeresés, hanem az élet és a sors mélységeinek megnyilvánulása . . ."

Andrić magyar kritikusa jó érzékkel ragadja meg a regény fő sajátosságait: kiemeli az író jellemző erejét és a mű balladaszerű epizódjait. Hivatkozik Avdagin Fata „lírai hangszerelésű drámájának" epizódjára, az irracionalizmus példájaként emlékezetbe idézi Milan Glasinčanin kalandját a titokzatos idegennel, legenda-születésről beszél a karóba húzási jelenettel kapcsolatosan, és emlegeti Alihodža Mutevelić halálát, és Lottikát, a „tragikus sorsú zsidóasszonyt". Andrić művészetének modern interpretációi is igazolják ugyanakkor Angyal Endrét, aki a műben a „keleti bölcsesség" és a „germán Nyugati" összeütközésének a regényét látja. Az összeütközés mögött pedig az öröknek és mulandónak a harcát fedezi fel — mondván, hogy Andrić szemléletét is „megérintette a mohamedanizmus", elannyira, hogy az író mintegy ezt a „keleti" életbölcsességet igazolja, bizonyítékként a regény egyik hősének, Bahtijarević Fehimnek gondolataira hivatkozva.

A hatvanas évek legelején a magyar irodalom már a Nobel-díjas írót ünnepli. Ezekből az írásokból azonban már hiányzik az olvasási élménynek az az ereje, amelyet egy Németh László vagy egy Angyal Endre szövegében még megtalálunk. Elmarad tehát a termékenyítő együtt gondolkodás mozzanata is. Ilyent egyedül Veres Péter *Évek során* című kötetének Andrićról szóló naplójegyzetében fedezünk fel (Bp. 1965), bár szempontjai nem irodalmiak, hanem jellegzetesen „verespéteri" problé-

mákat hordoznak, tehát végletesen szubjektívek, éppen ezért értelmezéseit is a Veres Péter-irodalom hasznosíthatja. Szempontunkból figyelmet érdemel tűnődése azzal kapcsolatban, hogy Andrić legjobb írásai miért szólnak a múltról, „sőt kifejezetten a török múltról": „Csak az epikus hajlam, amelyet nagyon jól ismerek, vagy vannak ott más okok is? Erre ugyanis az előszókban, utószókban és általában a róla szóló írásokban még nem kaptam kielégítő választ. És arra sem, hogy miért érzem legjobbaknak és legnagyobbaknak a »törökös« írásait..." Az „újrateremtő írói képzelet" munkájára gyanakszik, mondván, hogy Andrić az okkupált Boszniában született, mely a török világ teljességét már nem őrizte, csupán fragmentumaiban volt jelen. Nem tudhatta ugyanis, hogy Andrić doktori értekezését is török témára írta, s hogy nemcsak közvetlen tapasztalatait örökítette meg török tárgyú írásaiban, hanem a tudomány feltárta dokumentumok tényanyagát is. S míg erről elmélkedik, Andrić műveinek érdekes rangsorát is elkészíti. A *Travniki krónikát* a *Híd a Drinán* elé helyezi: „A Travniki krónika *nagy könyv*, a Híd a Drinán *jó könyv*, A vezér elefántja *remek elbeszélés* és ugyanezeket mondhatom el a kisebb írásokra is, különösen, ha a török világról szólnak..."

Zavarja viszont az Andrić-művekből kihallott „nosztalgikus literarizmus", mely a „magával ragadó átélést", szerinte, gátolja. Veres Péter jellegzetesen kelet-európai tünetnek tartja ezt a nosztalgikus irodalmiságot, s kiérzi ezt Andrić művein kívül Babits Mihály és a román Eminescu alkotásaiból is. Természetesen könnyű ennek eredetét Andrićnál ifjúkori lírájából és elbeszéléseinek első sorozatából levezetni. Veres Péter azonban nem forráskutató és nem Andrić-specialista. Mert pl. sokkal hosszabban időzik a „kormányzás kérdéseinél", mint az irodalomnál. Ebből a szempontból foglalkozik a *Travniki krónikával* és az Elátkozott udvarral — bekezdéseket szentelve a zsarnokság problémájának. S hangot kap e jegyzetekben a „népi" író is, aki szinte szemére hányja Andrićnak, hogy nem azt ábrázolta, amit a „rab nép" gondol:

„Milyen keveset tudunk, élethiteleset erről az elsüllyedt világról, és milyen jó lett volna, ha Andrić a vezíri »konak« és a városi »csarsija« mellett a népi valóságról is többet mondott volna. Mert személy szerint szólva, én bizony nagyon szerettem volna, ha még többet hoz fel abból a népi tenyészetből, amelynek az énekeiben sok ezer éves fájdalmakat érzek, de amely ugyanakkor olyan finom ritmusokkal kényszeríti táncra az emberi lábakat, idegeket és izmokat, hogy az maga az elementáris és mégis szublimált költészet..."

Az utóbbi évtizedben a szakkritikáé és az irodalomtörténészeké a szó Andrić művészetének magyarországi tolmácsolásában. Lőkös István, egy szép, Andrić műveit bemutató tanulmány szerzője, A délszláv irodalmak magyar kritikai fogadtatásáról című értekezésében a következőképpen értékeli a magyarországi Andrić-irodalmat: „Csak Ivo Andrić műveinek kritikai visszhangját összegezve is a sokoldalú kritikai közelítést tapasztaljuk: a finom megfigyeléseket tartalmazó, esztétikai igényű elemzés éppúgy megtalálható benne, mint a művek életanyagát vizsgáló sorok, s nem hiányoznak a sajátos andrići próza stilisztikai értékeire figyelmező méltatások sem..." Tegyük hozzá, hogy készült már olyan, Andrić életének aránylag homályban maradt részleteit megvilágító dolgozat, mint amilyen Péter Lászlóé (Andrić és a jugoszláv—magyar barátság.

A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei. 14. 1973. március). De gazdag az Andrić-művek kiadásának bibliográfiája is: kétségtelen, hogy az utóbbi tíz esztendőben Andrić a legolvasottabb írók egyike volt Magyarországon.

4.

Az Andrić-művek magyar irodalmi életének van egy pillanata, a jugoszláviai magyar irodalomban, amelyben az irodalmi hatás kérdése is felmerül. Ez a pillanat Majtényi Mihály *Élő víz* című regényének megszületése.

Majtényi Mihály művészete erősen expresszionisztikus kezdetek után Szenteleky Kornél „helyi színek" elmélete elfogadásával fokozatosan a hazai, bánáti-bácskai világ felé fordult — elsősorban a múltábrázolás síkján. Történeti elbeszélései az életélményt autentikusan idézik, s nemegyszer gondolati munkájában az élet históriai szemléletének, értelmezésének a határáig hatol, tájnak és emberi sorsnak sajátos összefonódottságát fedezve fel. Különösen szembetűnő ennek eluralkodása a *Császár csatornája* című regényében (1943), mely első nagyobb lélegzetű kísérlete volt, hogy a mindjobban anekdotához tapadó művészi teremtő munkájának a határait kiszélesítse, történelemszemléletét elmélyítve az irodalmi regionalizmusnak modern jelentést adjon, Bácska-képzetével pedig egy vágyott művészi mitológiához érkezzen el. Ez a mitológia ugyanis a harmincas években már készült Szenteleky Kornél, Herceg János és Szirmai Károly munkásságában. A tespedtség, a nagy akarások szárnyaszegett zuhanása, a reménytelenség motívumai ott vibrálnak már versben és prózában egyaránt. Az összegezés munkáját azonban Majtényi Mihály vállalta, s nem véletlen, hogy az egykori kritika a *Császár csatornájának* éppen ezt a mozzanatát hangsúlyozza: „Valami halálos mindig lebegett e táj fölött. Népek országútja és gyülekező helye is: dalmátok, szerbek, németek és magyarok, zsellérek és máshonnan jött nemesurak, rabok és francia hadifoglyok vonulnak elénk a könyvből..."

Nem nehéz tehát az „andrićit" sem felfedezni Majtényi Mihály munkássága e szakaszában — a lehetséges párhuzamok révén, amelyek nem szükségszerűen terjednek ki a művészi forma és az írói tehetség nagysága és mélysége paralelláira. A rokon törekvések azonban nyilvánvalóak, a *Császár csatornája* és a *Híd a Drinán* között pedig meglepően beszédesek. Például keletkezésük idejét tekintve, de abban is, hogy nem ember, hanem egy ember keze teremtette „tárgy" története áll a mű középpontjában. Ismét az egykori kritikát idézzük: „A csatorna itt a főhős, amely ott húzódik a két nagy víz között, és irányít mindent, emberi sorsokat forgat fel és indít útnak..." Majtényi Mihály — éppen a *Híd a Drinán* tükrében szemlélve — nagy epikus-filozofikus lehetőséget ragadott meg. Ám kiteljesíteni, általános érvényűvé tenni, bölcseletileg is megalapozni, nagy regénnyé fejleszteni már nem tudta a felkínálkozó életanyagot.

Kézenfekvő volt tehát, hogy amikor a negyvenes évek második felében a *Híd a Drinán* a kezébe került, ismét elővegye a csatorna-témát (ez az az időszak, amikor a Duna—Tisza—Duna nagycsatorna tervezése folyik és építése kezdődik!), és az Andrić-regény példáján is okulva újra-

fogalmazza, epikusan kiszélesítse, időben kiterjessze és a vajdasági „élő víz" regényévé avassa. Hogy most sem volt eredménye teljes értékű, nemcsak tehetségén múlott. Epikai szempontból ugyan jól megragadta a csatorna-témát, s a regény cselekményét úgy tudta vezetni, hogy a csatorna, mint Andriénál a visegrádi Drina-híd, összefonódjék emberi sorsokkal és a táj történelmi sorsával. De nem tudott versenyre kelni az oly szükséges bölcseleti vonatkozások síkján példaképével, élet- és történelmi anyaga bölcseleti értelmét nem tudta ható, regényt formáló elvvé tenni. Nem kedvezett egy ilyen munkának a kor irodalomszemlélete sem: a társadalomtörténet előtérbe kerülésével megbomlott az egyéni sorsok és a közösségi élet történeti képeinek művészi egyensúlya, aminek a „kollektív-történelmi totális" hiánya lett a következménye. Mintha nemcsak a *Híd a Drinán* járt volna a kezében, hanem a róla megjelent kritikák kifogásait is figyelembe vette volna. Az *Élő víz* tehát (1951) Andrić nagy művének ihletéséből legtöbbet a Milan Bogdanović emlegette „illusztratív kompozícióban" mutat, míg a „kollektív tudat és az egyéni sorsok" vonatkozásaiban messze elmarad példaképe mögött.

Majtényi Mihály műve tehát nem mérhető a *Híd a Drinán*nal, Andrić hatása azonban kétségtelen, s hogy egyik legjobb regényünknek tarthatjuk, e hatás termékeny voltával is magyarázhatjuk. A legközvetlenebbül tehát az *Élő víz* című Majtényi-regénybe épült Andrić művészetének néhány mozzanata — most már a jugoszláviai magyar irodalom felszabadulás utáni élete hétköznapjainak természetes következményeként. A délszláv irodalmakkal — Andriétyal is, ki kortársunk volt — kiépült állandó és termékeny együttélés gazdag változatairól kellene most már beszélnünk. Ennek kontextusában pedig az Andrić-művek magyar irodalmi élete már nem pusztán bibliográfiai vagy komparatisztikai kérdés: a jugoszláviai magyar irodalom történetének szerves része is.

a palackposta érkezése

avagy jegyzetek Sinkó Ervin nehéz honfoglalásáról

BOSNYÁK ISTVÁN

„A magyar irodalom barbárul kegyetlen volt nem egy írójával szemben. Ez akkor is tény, ha más irodalmak hasonlót mondhatnak el vagy nem vallanak be magukról. De az agyonhallgatott író íme — meghalt. Kezdetét veheti hát a feltámadás szertartása. Ha ugyan kezdetét veszi! És jöhet a felfedezés. Megszólalhatnak az emlékezők és a tanulmányírók, életre kelteni egy eddig mozdulatlan címszót újabb lexikonokban, életének és művének hieroglifáit. Ha ugyan megszólalnak. Jöhet a csinnadratta! Vagy a nekrológok után ismét a némaság, ki tudja, meddig. De hogy ez a hallgatás egyszer megtörik, bizonyos. Az irodalomtörténet igazságos is tud lenni. Az igazság napján majd megtudjuk: volt a magyar irodalomnak még egy elfeledett nagy írója. Egy elfeledett kortársunk. Ez a rehabilitálás kérlelhetetlenül felveti majd a kérdést, milyen eszmék kényszerültek róla elfelejtkezni, és milyen eszmék váltották ki — vagy tették ‚szükségszerűvé' — a feledékenységet."

(Méliusz József: *Sinkó Ervintől búcsúzva)*

1.

A romániai magyar irodalom népszerű és ugyanakkor eminens sorozatában, a *Tékában* nemrég jelent meg Sinkó Ervin ifjúkori esszéinek és elbeszéléseinek gyűjteménye, *Don Quijote útjai* címen, Bretter György

válogatásában, előszavával és jegyzeteivel (Kriterion, Könyvkiadó, Bukarest 1975, 270. p.).

A gondosan szerkesztett kötet — mindössze egy-két, fontosabbnak tűnő írás kivételével — tartalmazza Sinkó valamennyi lényeges, a kolozsvári *Korunk*ban 1926 és 1938 között publikált munkáját, sőt azt az önéletrajzi esszét is, amelynek annak idején a párizsi *Europe* mellett a *Korunkban* is meg kellett volna jelennie, de erre nem kerülhetett sor. (Az esszé első magyar nyelvű közlését l. a budapesti *Valóság* 1975/1. számában, *Szemben a bíróval* címen.) A kötetből kimaradt kisebb Sinkóglosszák és recenziók bibliográfiáját Bretter György a Jegyzetekben szintén közli, s ily módon az olvasó teljes képet kap Sinkó *Korunk*-beli tevékenységéről. Egyszersmind meggyőződhet annak az irodalmi köztudatunkból hiányzó megállapításnak a helytállóságáról is, hogy Sinkó Ervin az illegális Kommunisták Romániai Pártja irányítása alá került, s annak pártfogásával megjelenő folyóiratnak *vezető* munkatársa volt, ahogy erre Méliusz József már egy évtizeddel ezelőtt fölhívta a figyelmet (vö.: *A Korunk irodalmi*, 1966. In: Méliusz József: *Az új hagyományért*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969). Izgalmasnak tűnik, mellesleg és mindennemű lokálpatriotizmus nélkül szólva, az a kérdés: miért nem jutott Sinkónak azonos vagy hasonló szerep a *Korunk*éval rokon szellemiségű régi *Híd*ban is?

Kérdésünkkel voltaképpen azt a problémakört érintettük, amelyet Bretter György könyve — Sinkó Ervin kilenc év alatt megjelent *második* posztumusz kötete! — aktualizált a számunkra: Melyik az az „irodalmi égalj", amely alatt a sinkói életmű sinkói értelemben — tevékenyen, *aktív* hagyományelemként — meghonosodhat? Egy vagy több ilyen „égaljt" kell-e számon tartanunk, s milyen szempontok, kritériumok alapján? Más szóval: melyek Sinkó Ervin potenciális irodalmi hazái, s ha netán valóban több is volna belőlük, melyik „hon" mit s miért tett (vagy szándékozik tenni) az élet végéig „honfoglaló" létkérdésekkel is küszködő ember művének tényleges meghonosításáért?

2.

Marijan Matković akadémikus, Sinkó első posztumusz kötetének kiadója (vö.: Ervin Šinko: *Pjesme u prozi. Pripovjetke. Zapisi. Ogledi.* Matica hrvatska — Zora, Zagreb 1969, 482 p.), a sinkói életművet *A horvát irodalom öt százada* (Pet stoljeća hrvatske književnosti) c. reprezentatív sorozatba beintegráló vaskos gyűjtemény előszavában maga is fölteszi a kérdést: „melyik égaljhoz is tartozik ez a mű, melyik irodalmi folyamot duzzasztja, hol a hazája"? — Válasza, meggyőző érveléssel, a sinkói hazák pluralitásáért száll síkra. Eközben az életmű legtágabb s legtermészetszerűbb ethoszaként „a világirodalom politikailag és morálisan angazsált örökségét" jelöli meg, mondván, „létezik egy nemzeti határokon kívüli, eléggé tágas haza, ahol ez a mű (...) megfér, amelyhez tulajdonképpen mindenestül, jellegzetességeivel és ellentmondásaival egyetemben hozzátartozik", hiszen „egészében napjaink tragikus dilemmái feltevésének és felfedésének van szentelve, s maradéktalanul, az első sortól az utolsóig, angazsált". (vö.: magyarul: Sinkó Ervin, a csodálatos kiránduló kirándulása. *Új Symposion*, 1968/44. sz., valamint, részleteiben:

Szomszédság és közösség. Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok. Bp., Akadémiai Kiadó 1972.). Marijan Matković szerint vonatkozik ez az életmű valamennyi részműfajára s a nietzscheánusan emelkedett, tolsztojian istenkereső és humanistásan enciklopédikus szakaszaira egyaránt, aminek abban látja a magyarázatát, hogy ez a mű is a világhumánum Új Napjának igézetében, Október tüzeiben fogant, s a Forradalom és az Ember, az ember és a forradalmi Álma témájára variált mindvégig.

Ezen legtágabb, internacionális égaljon, illetőleg a huszadik századi világirodalom politikailag és etikailag angazsált áramlatán belül szerzőnk egy szűkebb — de a nemzeti határokon szintén túlmutató — irodalmi/szellemi hazát is kijelöl a sinkói mű honául: a közép-európai, a Monarchia egykori határait fedő irodalmat, amely a matkovići, jelképes/metaforikus szóhasználat értelmében „földrajzilag Triesztől Krakkóig, Prágától, Bécstől és Budapesttől Salzburgig, Ljubljanáig és Zágrábig terjed", s amelynek a sinkói opus is jelentős komponense, kifejezésmódjánál és gondolati klímájánál fogva egyaránt.

E két nemzetközi régión belül aztán szerzőnk két nemzeti hazát is kijelöl a sinkói életmű számára: az egyetemes magyar és horvát irodalmat. Mindkettőt nyomós érvekkel teszi meg az opus szűkebb, de egyaránt természetes honául, további részletezésbe azonban nem bocsátkozik, s ihletett nagyesszéjében nem merül föl a kérdés, hogy a sinkói életműre esetleg nem tarthatnak-e jogos igényt az egyetemes magyar és horvát irodalomnál lényegesen kisebb, de azért el nem hanyagolható irodalmi/szellemi közösségek is.

Méliusz József, a régi *Korunk* törzsgárdájának kiemelkedő tagja, aki már 1936-ban az új, egy jobb népi jövő szolgálatában álló európai humanizmus magyar anyanyelvű emigráns élharcosai közt tartja számon Sinkót — Lukács Györggyel, Balázs Bélával, Bölöni Györggyel, Laczkó Andrással, Hidas Antallal, Illés Bélával és Háy Gyulával egyetemben (vö.: *Az új magyar humanizmus jegyében:* Sinkó Ervin moszkvai magyar író az emigrációs irodalom tragédiájáról, az oroszországi magyar íróknak a magyarországihoz való viszonyáról és regényéről, mely orosz és német nyelven most jelenik meg. — *Magyar Nap,* Moravska Ostrava, 1936. okt. 23., 3. p., valamint *Az új hagyományért* c. kötet Sinkó-esszéjébe integrálva) —, Méliusz az egykori *Korunk*-munkatársról és későbbi levélbarátról írt remek nekrológ-esszéjében Larijan Matkovićnál részletesebben vázolja föl Sinkó lehetséges irodalmi hazáit. (Az esszé első változata a *Híd* 1968/3. számában és a *Korunk*ban is megjelent.)

Legtágabb ethoszként Méliusz József is a huszadik századi világ-, pontosabban: az e századi európai irodalmat jelöli meg. „Sinkó Ervin az *Optimisták* megírása óta, az *Europe* óta az európai irodalomé" — szögezi le kategorikusan, és emlékeztet arra az irodalmi köztudatunkból szintén hiányzó adatra, hogy az Europe oldalain Sinkó egyike volt a legkiemelkedőbb munkatársaknak, miközben „olyan írók társaságában tündökölt, mint Romain Rolland, Jean Richard Bloch, Nizan, Guéhenno, Aragon, Wurmser, Desnos, Voronca, Fondane-Fundoianu, Brecht, Luppol, Neverov, Zamjatyin, Remizov, Paszternak, Faulkner és Saroyan, Vančura és Novomesky".

A sinkói életmű viszonylag szűkebb, de szintén internacionális irodalmi régiójának Méliusz József is a Monarchia irodalmát nyilvánítja, miközben Sinkónak a bomladozó Monarchiában kezdődő társadalmi, etikai

és gondolati útkeresését, egész Monarchia-élményét olyan intenzívnek és jelentősnek véli, hogy a Sinkó-opust e nagy bomlás és polgári bukás megjelenítése tekintetében igen előkelő helyre teszi: „Minderről (ti. a Monarchia bukásáról, B. I.) hitem szerint mind Krleža, mind a nálánál tizenöt évvel fiatalabb Sinkó többet mond bármelyik magyar írónál — Márai: halovány utórezgés —, világosabbat és konkrétabbat, mint az osztrák—cseh—zsidó Kafka, a bécsi osztrák Musil, vagy az osztrák—olasz Svevo."

3.

A világirodalmi párhuzamok, természetesen, önmagukban nem jelentenek sokat; a szellemi/alkotói rokonságok és hasonlóságok nem lehetnek egy individuális mű vagy életmű értékmérői. Amíg azonban az irodalomtörténet — az irodalmak valós életéhez, természetes létéhez igazodva — képtelen lemondani a nagyobb összefüggések, a nemzeti határokat átlépő kitekintések igényéről, addig az ilyen párhuzamoknak az egyedi alkotások vizsgálatánál is megmarad a sajátságos rezonja: mégsem érdektelen az egyedi mű egyediségének meghatározása szempontjából sem, hogy pusztán-nemzeti, vagy ezen túlmenően bizonyos nemzetközi szellemi/irodalmi égalj — esetleg égaljak — alatt kell-e keresnünk természetes honát/honait.

Mielőtt azt vázolnánk, hogy a sinkói életmű szellemi/irodalmi topográfiájának a jugoszláviai magyar irodalmon kívüli első két meghatározója, Marijan Matković és Méliusz József milyen benső, immanens sajátságok alapján helyezték be ezt az életművet a horvát és magyar nemzeti irodalomba, Méliusz József pedig, ezen túlmenően, a jugoszláviai magyar és romániai magyar irodalomba is —, Sinkó Ervin internacionális hazáját a magunk részéről további két kisebb régióra bontanánk.

Az Október- és Monarchia-élmény mellett ugyanis van ennek az életműnek még egy lényeges élménygóca, mely a huszadik századi világirodalom politikailag és morálisan angazsált áramán, illetve a Monarchia végnapjait megörökítő közép-európai irodalmon belül egy harmadik nagy, nemzetközi egységbe is beintegrálja Sinkó művét. S van aztán egy összetett, nemzedéki-tematikai-irodalomföldrajzi szempont is, amelynek segítségével egy újabb internacionális egységbe vonhatjuk be ezt az életművet.

Sinkó Ervinnek a sztalinizmus európai létélményét megörökítő munkásságáról s az 1919-es magyar forradalmi írónemzedék magyar és nem magyar nyelven művelt nemzetközi, az európai haladó és baloldali sajtóorgánumokban létrejött emigrációs irodalmáról van szó.

Ez utóbbi terület — elsősorban József Farkas és Illés László kutatásainak hála — már csak viszonylag jelent fehér foltot a két háború közötti magyar irodalom történetében. Az viszont, hogy a baloldali szociáldemokrata és kommunista, munkásmozgalmi vagy ahhoz igen közel álló európai irodalmi és politikai orgánumokban Sinkó Ervinnek is impozáns hagyaték-töredéke hever feltáratlanul — ez mindmáig nem vert gyökeret irodalmi köztudatunkban. Készülő Sinkó-bibliográfiánk első, hiányos vázlatát fölhasználva, csak ízelítőként írjuk ide, mely fontosabb ilyen jellegű orgánumokban szerepelt Sinkó a harmincas években:

— 1931-ben novellái jelentek meg a zürichi—aauri *Frauenrecht*, a bécsi *Arbeiter-Zeitung* és *Der Kuckuck*, valamint a bielefeldi *Neue Weichnachten* oldalain;

— 1932-ben prózaverseket közölt tőle a *Frauenrecht*, novellákat pedig a dresdeni *Der Sonntag*, valamint a bécsi *Das Kleine Blatt*, *Der Wiener Tag*, *Arbeiter-Zeitung* és *Die Wiener Weltbühne*;

— 1933-ban a bécsi *Der Bücherwurm*, illetve utóda, a *Der Wiener Bücherwurm*, valamint a *Der Wiener Tag* közöl Sinkó-novellákat;

— 1934/35-ben a *Frauenrecht* 11 folytatásban, *Menschen und Fahnen*. Eine Erzählung aus dem dreisigjährigen Kriege címen az *Aegidius útra kelése* teljes szövegét leközli;

— 1935-ben a párizsi *Monde* részletet hoz az *Optimistákból*, Romain Rolland bevezetőjével, s ugyancsak e regényből közöl részletet a moszkvai *Za Rubezsom* (szerk. Makszim Gorkij és Mihail Kolcov) az évi egyik száma is, míg az *Europe* ezen évfolyamában jelenik meg Sinkó nagy, a Rákosi-pör kapcsán írt beszámolója a Horthy-fasizmus szörnyűségeiről, valamint a *Valóság* és Bretter György könyve révén most a magyar olvasóközönséghez is eljutott *Szemben a bíróval*;

— 1936-ban a Moszkvában négy nyelven megjelenő *La littérature internationale* ad ízelítőt az *Optimistákból*, Alfred Kurella alapos kísérőtanulmányával, míg az *Europe* novellát közöl Sinkótól;

— 1937-ben a párizsi *Ce soir* egy egész novella-sorozatot közöl szerzőnktől, az *Europe*-ban pedig könyvkritikája jelenik meg;

— 1938-ban a *Le populaire de Paris*-ban, a bázeli *Arbeiter-Zeitung*ban és a londoni *New Writing*-ban lát napvilágot Sinkó-elbeszélés, az *Europe*-ban pedig könyvkritika s a terjedelmes Don Quijote-tanulmány jelenik meg, míg a *Revue Europe* az A. Sauvageot magyarországi helyzetjelentéséről szóló Sinkó-recenziót közli . . .

Amint azt e lapok jó részének neve is elárulja, baloldali mozgalmi orgánumokról volt szó. De ugyanez volt pl. az aarui/zürichi *Frauenrecht*, a svájci dolgozó nők folyóirata, a *Le populaire de Paris*, a Szocialista Párt (S. F. I. O.) központi bizottságának lapja, a *Monde*, a francia KP hetilapja (szerk. H. Barbusse), a Guéhenno szerkesztette *Europe*, az angol KP orgánuma, a *New Writing*, a *Ce soir* stb.

Ugyanebben az időszakban Sinkó szerényebb méretekben ugyan, de anyanyelvén is képviselte nemzedéke baloldali, internacionális irodalmát, logikus folytatásaként a budapesti *Népszavá*ban, *A Tett*ben és *Má*ban, a kecskeméti *Magyar Alföld*ben, s a budapesti *Internationálé*ban, az éppen hogy megalakult KMP hivatalos orgánumává lett folyóiratban kifejtett, 1914—1919 közötti tevékenységének: szerepelt a bécsi *Panoráma*ban *és Bécsi Magyar Újság*ban, a pozsonyi, majd bécsi *Tűz*ben — a 19-es magyar irodalmi emigráció első jelentős orgánumaiban —, s míg ez a szereplés krisztiánus időszakára esik, addig

— 1936-ban Romain Rolland-ról közöl tanulmányt a magyar KP moszkvai orgánumában, a *Sarló és Kalapács*ban, s ugyanitt jelenik meg egy szemelvény az *Optimistákból* is;

— 1937-ben viszont prózaverssel szerepel a francia KP idegen nyelvű csoportja keretében működő magyar pártszervezet lapjának, a *Párizsi Munkás* utódát képező *Szabad Szó*nak Sallai—Fürst emlékszámában. Közben szerepel a moszkvai rádió magyar adásaiban is, 19-es nemzedé-

két azonban anyanyelvén legteljesebben a *Korunk*ban képviseli — immár a romániai magyar irodalom aktív munkásaként...

Sinkónak a maga forradalmi emigráns-nemzedékét reprezentáló s a haladó és baloldali európai irodalomhoz kötődő tevékenysége külön súlyt kap, ha számba vesszük az ebben az időszakban kibontakoztatott tanulmány- és kritikairodalmának egyik fontos téma-komplexusát, illetve azon írásait, amelyek a kortársi európai irodalom haladó szellemű, a szocializmus eszméivel érintkező és baloldali képviselőiről szólnak:

— 1925-ben esszét ír Anatole France szocializmusáról, s könyvismertetőt Pavel Dorokov, Vszevolod Ivanov, Jurij Lebedinszkij és Vikentyij Vereszajev egy-egy könyvéről *(Testvér);*

— 1927-ben ismerteti F. C. Weiskopf Szovjetunióról szóló könyvét *(Korunk),* Alekszandr Blok tanulmánygyűjteményét *(Nyugat),* továbbá polemikus írást közöl Bernard Shaw fasizmussal szembeni „objektív" állásdunk), Fjodor Gladkov *Cement*jét és J. D. Passos *Nagyvárosát (Nyugat);*

— 1928-ban ismerteti W. K. von Korostowetz Lenin-könyvét *(Századunk),* Fjodor Gladkov *Cement*jét és J. D. Passos *Nagyvárosát (Nyugat);*

— 1936-ban esszét publikál Romain Rolland-ról *(Sarló és Kalapács),* 1938-ban pedig Malraux regényéről, *A remény*ről ír kritikát *(Europe, Korunk)*....

Mindezek alapján nyilván joggal állíthatjuk, hogy Sinkó Ervin európaiságának az Október-, illetve Monarchia-ihletettségű nemzetközi irodalmon belül van egy harmadik, sajátságos internacionális régiója is: a 19-es magyar forradalmi emigrációnak a más nemzetiségű forradalmár-emigrációk irodalmával elvegyülő európai irodalma.

Végül, elképzelhető századunk európai literatúrájának egy külön, eszmei-tematikai vonulata is, melybe a sinkói opus szintén beletartozik, méghozzá szervesen, kitörülhetetlenül: az antisztalinista-antizsdánovi publicisztikai, szépirodalmi és esztétikai irodalom.

Honfoglalását e virtuális nemzetközi irodalomban — amelynek határai, úgymond, André Gide-től Krležáig, Lengyel Józseftől Artur Londonig és Karlo Šteinerig s Ernst Fischertől Roger Garaudyig terjednek — Sinkó jóval előbb megkezdte, mint ahogy az az irodalmi köztudatban él. Ennek részletes dokumentálására itt, természetesen, nem térhetünk ki, ezért csak utalunk az *Etika és forradalom Sinkó Ervin életművében* c. disszertációnk ilyen vonatkozásban is érvényesíthető filológiai tapasztalataira:

1. Sinkó már a húszas évek végén — krisztianizmusa teljes felszámolása után, — el nem titkolható aggodalmát fejezte ki írásaiban a Szovjetunió forradalmi valóságában jelentkező — ma úgy mondanánk — „kora sztalinista" szimptómákkal kapcsolatban.

2. A húszas-harmincas években írt gazdag esztétikai irodalmában kialakította s végérvényesen megszilárdította a maga sajátos, a l'art pour l'art és az agitprop-irodalom *közötti,* a társadalom és művészet, a forradalmi politika és haladó szellemű irodalom *egyidejű* alkotói szolgálatát képviselő esztétikai harmadik útját. Erről az útról nemcsak esztéta-, de szépírói gyakorlatában: a harmincas években írt nagyregényekben, az *Optimisták*ban és a *Tizennégy nap*ban, de az imént jelzett, idegen nyelvű novellisztikájában, s a Bretter György válogatásába is bekerült, *Korunk*ban publikált novellákban sem tért le. (Ezen elvi és gyakorlati esztétikai harmadik út lesz majd az előfeltétele annak, hogy Sinkó spontá-

nul, szervesen és termékenyen bekapcsolódhat a horvát irodalmi baloldal antidogmatikus, krležai áramlatába.)

3. Az autentikus moszkvai és párizsi naplójegyzetek — amelyek majd az *Egy regény regénye* alapanyagát képezik — a kiteljesedett sinkói antisztalinizmus történelmi dokumentumai.

4. Ilyen előzmények után természetesen, hogy Sinkó 1948-tól a hazai és nemzetközi antisztalinizmus és antizsdánovizmus élvonalába kerül. Előbbibe elsősorban a *Kísértet járja be Európát, Akik nem tudják, mi fán terem a szemérem, A mi második forradalmunk* s természetesen az *Egy regény regénye* c. könyveivel meg számos, valamennyi jugoszláv nyelven, de egyrészt angol, francia és német fordításban is, megjelent polemikus tanulmányával küzdi fel magát. (Az *Egy regény regénye* megjelent német nyelven is.) De feltétlenül említésre méltóak az utolsó éveiben írt, a sztalinizmus pszichikai fenoménjét remekül megragadó elbeszélései is. S amíg a sztalinizmusnak a publicisztikában, memoár-irodalomban és a szépprózában állít időálló kritikai dokumentumot, irodalompolitikai-esztétikai megfelelőjének, a zsdánovizmusnak abban a legalább két vaskos kötetre rúgó tanulmány-, esszé- és kritika-halmazban adja meg felfokozott intenzitású bírálatát, amelynek csak egy elenyésző része jelent meg kötetbe gyűjtve — húsz évvel ezelőtt (*Falanga antikrista i drugi komentari*. Zgb. 1957).

4.

Nézzük ezek után, továbbra is csupán jelzésszerűen, milyen szellemi/irodalmi kapcsokkal kötődik a sinkói opus a két nemzeti irodalomhoz, a magyarhoz és a horváthoz.

Marijan Matković esszéje, természetszerűen, Sinkónak a horvát irodalomhoz való kötődését dokumentálja elsősorban, de lényeges érveket említ szerzőnknek a magyarországi magyar irodalomhoz való szerves kapcsolódása mellett is: Sinkó csaknem minden sorát anyanyelvén, magyarul írta; szépirodalmi műveinek színterét főként magyarlakta területek és Budapest képezi; a magyar valósághoz a sorsdöntően fontos élmény, az 1919-es forradalmi hónapok emléke köti mindvégig; 1939-ig, a Jugoszláviába való végleges visszaköltözéséig, szubjektíve kizárólag magyar írónak tartotta magát...

Méliusz József nekrológ-esszéje még mélyebben ragadja meg e kötődés erővonalait. Ő is Sinkó anyanyelv iránti hűségére alapoz — „még csak soha meg se kísérelte, hogy más nyelven írjon" —, valamint szerzőnk magyarságtudatára mint írói determináltságának egyik alaptényére. E tekintetben azonban Méliusz József Ady-tanítványnak, az adys *kritikai* magyarságtudat egyik örökösének tartja — teljes joggal! — Sinkót: „Ő nemcsak belülről, kívülről is Európa, pontosabban Közép-Európa felől, nem hungaro-centrikusan, hanem az objektív történelem felől mérlegelte a még nem szocialista magyar »nemzeti gondolatot«. Továbbvitte, már a marxi síkon Ady radikális nemzeti önkritikáját és osztálykritikáját. Ezt végiggondolva jutott el a közép-európai »magyarság-centrizmus« megtagadásához." Mindezek ellenére, vagy inkább mindezért, sohasem tagadta meg nemzeti hovatartozását, igazibb magyarságát: „Bármilyen kíméletlen Adyt folytató [magyarság] kritikája, soha senki rene-

gátsággal nem fogja vádolhatni." Más szóval: „Forradalmár magyarként európai. Európaiként forradalmár magyar. Sohasem kozmopolita, akivé némelyek minősítenék . . ."

Ezen túlmenően, Méliusz József még egy szempontból Adyval hozza összefüggésbe Sinkó lényegi kötődését a magyar irodalomhoz: életműve felfokozott gondolati intenzitására és adys költőiségére utalva. Eközben ismét csak a zarathustrai intelmet megfogadó Ady-tanítvány képe dereng föl az esszé soraiból, ti. a Tanítót *egyféleképp* meghaladóé s nem a vakon és anakronisztikusan követőé: „Az Adyból eredő Sinkó (. . .) nem próféta, nem látnok, nem vátesz. Mert már nem lehet az. Ady vátesz-sége Sinkó jelen idejében bármelyik nyugat-európai irodalomban már elképzelhetetlen. (. . .) Sinkó huszadik századi lélek. A munkásmozgalomban, gyerekfővel fedezi fel legsajátabb benső problémáit, nem oda tart, ahova Ady érkezik, hanem onnan startol. És mégis — csökönyössége, tépelődése, logikájának könyörtelensége, etikai végletessége, a gondolat bűneinek nem alkuvó, zord felfedése — mindez, tipológiailag, Ady prófétaságának — ószövetségiségének —, magatartásának mintegy csak áttételezése, megfordítása. Ugyanannak a jellegnek egy másik, mert más idejű, későbbi oldala, s egyben Sinkó gondolati intenzitásának, adys költőiségének létrehozója."

A sinkói — elsősorban prózai — életmű egy másik immanens sajátsága alapján Méliusz József immár nem Ady, hanem — Déry Tibor révén integrálja be szerzőnket, igen meggyőzően, a magyar irodalomba. Rámutat ugyanis, saját tapasztalatunkkal is összhangban (vö.: *Az etikus ember realizmusa.* Széljegyzetek Sinkó Ervin szépprózájáról c. dolgozatunkkal. — *Tanulmányok,* Újvidék, 1969, valamint *Vázlatok egy portréhoz.* Sinkó-variációk '63—73 c. könyvünkben), arra a tényre, hogy a prózaíró Sinkó intellektuális realizmusa, akárcsak Déry Tiboré, nem a Balzac—Stendhal—Tolsztoj prózahagyomány folytatója, hanem a „dolgok mögötti dolgokat" felforgató és felderítő dosztojevszkij hagyományé, közelebbről pedig a Kafka—Musil—Svevo köré. E közelebbi kapcsolódás Déry Tibor-i és sinkói specifikuma Méliusz szerint abban van, hogy amíg a fenti nagy Monarchia-temetők az elidegenedettséget jobbára gyötrő tényként *elfogadják,* addig Déry és Sinkó (s Krleža!) prózája *fölébe kerekedik* a tragikus humanizmus elidegenedettség-alaptónusának, s *a változtatás felkelő etikumában,* a szocializmus vonalán keres kiutat. *Ilyen értelmezésben* kétségtelenül adekvát az a hely, amelyet Méliusz a magyar irodalom keretében, afféle szűkebb hazaként, Sinkónak kijelöl: „Magamban a magyar szocialista regényirodalom térképszögletén helyeztem el. (. . .) Nemcsak az *Optimisták,* de a *Tizennégy nap* is: jelenségként és jelentésében Déry felől válik érthetővé, s aligha a Móricz Zsigmond-regény, de még kevésbé a kortárs magyar polgári regény oldaláról."

A nekrológ-esszéből és Déry mellett Lukács György médiumszerepe is kibontakozik Sinkó szóban forgó kötődésének vázolásakor. A személyes etikai felelősség és a kollektív cselekvés taktikájának szenvedélyesen firtatott ifjú-sinkói viszonya ti. olyan *nemzedéki* kérdésnek minősül, amely jellemző mindazokra, „akik Lukács György korai filozófiájában nőttek írókká, s vetették magukat a forradalomba". *(Sinkó mellett Balázs Bélát* és Gaál Gábort említi az esszé nemzedéki példaként.)

Itt jegyezzük meg, hogy a *Szemben a bíróval* eredeti, magyar változatának első közlői, a *Valóság* szerkesztői e kulcsfortosságú Sinkó-dokumentumhoz írt szerkesztőségi bevezetőben szintén Lukács Györggyel rokonítják szerzőnket: „A marxizmus magyarországi eszmetörténetében ez az ön-esszé csupán Lukács György *Utam Marxhoz* című tanulmányához mérhető. Azzal a jelentős különbséggel, hogy Lukács, a filozófus, szinte személytelenül vall végleges világnézete kialakulásáról. Sinkó szubjektív író-alkat: a lírai önboncolás szenvedélyével elemzi személyiségének, s a személyiségében képviselt eszméknek változását és véglegesülését."

Ugyanezt a társítást végzi el a *Valóság* dokumentum-közlését a romániai írószövetség lapjában, az *Utunk*ban lelkesen köszöntő Gáll Ernő is, mondván, aki a fiatal Lukács etikai írásait áttanulmányozta, az Sinkó egyik közvetlen mesterét is felismeri (vö.: *Az önvallató Sinkó Ervin. Utunk*, 1975. április 4.).

Ezzel szemben Bretter György a *Don Quijote útjai* bevezető tanulmányában nemcsak az etikai gondolat szférájában von hasonló párhuzamot — „gondolkodó volt [Sinkó], aki Lukács György mellett a legkövetkezetesebben gondolta végig a forradalom és az etika viszonyát" —, hanem az esztétikai gondolat terén is, miközben Lukácsnak és Sinkónak a húszas évek végén az avantgarddal kapcsolatos nézeteit rokonítja, hangsúlyozva szerzőnk tartós vonzódását Lukács gondolkodói alkatához s közelállását a lukácsi esztétikai felfogáshoz, aminek Bretter György abban látja az egyediségét, hogy a tanítvány problémái nem elsődlegesen esztétikaiak, hanem társadalom-ontológiaiak: írásaiban a közösség és az egyén problémái izgatják, bármi legyen is az írás apropója.

A vázlatos teljesség kedvéért ideiktatjuk, ismét csak sommásan kamatoztatva disszertációnk tapasztalatait, hogy Ady és Lukács György között két másik nagy magyar Mestere is volt az ifjú Sinkónak: Kassák és Szabó Ervin. A magyar esztétika forradalmárának, paradox módon, nem a magánesztétikában lett jelentős a hatása *A Tett* és *Ma* ifjú munkatársára, hanem a magánetikában: a világháború kitörésével és az addig áhítatosan körülrajongott szociáldemokrácia morális csődjével hitét vesztett, a mozgalomnak hátat fordító s egy vidékiesen sivár „esztétikai kultúrába" visszahúzódó ifjú Sinkót 1916-ban mindenekelőtt a Kassák-kör *aktív* antimilitarizmusa és mozgalmisága segítette vissza a cselekvő létformához és a mozgalomhoz. Gyakorlatilag pedig — Szabó Ervinhez is, akinek személyiséget nem tagadó, a személyes felelősséget az Organizáció hipertrofálásával a mozgalomból soha ki nem rekesztő marxizmusát és etikai — de nem eticisztikus/moralizáló! — marxistaságát valósággal lehetetlen föl nem ismerni Sinkó egész tanácsköztársasági tevékenységében és *Internationale*- meg *Magyar Alföldi*-beli publicisztikájában.

A szellemiek tekintetében Ady-, Kassák- és Lukács-tanítványnak, a szépírói alkotómódszer tekintetében viszont a Déry Tiboréval rokon Sinkó Ervinnek nem lenne teljes az irodalmi topográfiája a magyar irodalom keretében, ha nem emelnénk ki egyik legsajátabb alkotói korszakát, a fél évtizedes krisztiánus időszakot. A *Testvér* elhalásával (1925) kulminálló szellemi/alkotói útkeresést, melyet az irodalmi „utca" és „čaršija", a pletyka-nívón „ítélkező" laikusok sanda gyanúsítása szimplán és egyértelműen „istenkereső tévelygésnek", a sinkói életművet haj-de-nagyon „kompromittáló" eltévelyedésnek minősít. Holott, mint disszertációnkban volt alkalmunk dokumentáltan bizonyítani (vö.: *Sinkó Ervin és a krisz-*

tianizmus c. publikációnkkal. *Létünk*, 1974/5—6. sz.), a sinkói krisztianizmus — hogy Krleža Erazmus-esszéjét parafrazáljuk — *szintén* nem „szentmise", nem bigott, intézményes katolicizmus, nem tömjénfüst és Róma! Etikailag, társadalom-ontológiailag: tragikusan reménytelen, lehetetlen kompenzációja a Világforradalom szertefoszlásával kiégő emberi hitnek, metafizikai pótléka a katasztrofálisan semmissé vált tizenkilences Világethosznak. Filozófiatörténeti szempontból pedig: magyar tolsztojánizmus és dosztojevszkijizmus, s ennél is egyedülállóbban és originálisabban: magyar kierkegaard-izmus a legjavából. Irodalomtörténetileg viszont: erőteljes krisztiánus ellen-avantgardizmus, amely azonban nem agresszív jellegű, nem visszatérést jelent a *Nyugat* „esztétikai kultúrájához", hanem — az avantgardhoz hasonlóan — *szintén* a „nyugatosság" tagadását — egy sajátos módon: Sinkó, a krisztiánus esztéta, -lírikus és -prózaíró a *Nyugat*-hagyományban a nem-spekulatív, antispirituális és pozitivista magyar szellemiséget tagadta, s a *Testvér*ben programatikusan ápolta a magyar irodalom történetéből akkori nézete szerint általában is hiányzó szellemi hagyományt, nevezetesen *A halottak élén* Adyjával, Lukács Györggyel, Balázs Bélával és Lesznai Annával induló antipozitivizmust és „ezoterikus vallásosságot", formailag pedig a sajátosan értelmezett „új klasszicizmust". A *Testvér*-programnak időálló eredménye egy-egy kötetre rúgó krisztiánus-esztétikai esszé, vers és szépprózа *(élén az Aegidius útra kelésével*, a magyar irodalom egyedülálló kierkegaard-ista eposzával).

S végezetül, hadd álljon itt Sinkó 1945 előtti magyarországi szereplésének bibliográfiai emlékeztetője is, annak bizonyságaként, hogy ebben az időszakban Sinkó nemcsak hogy következetesen magyar írónak vallotta magát, de *jelen is volt* a magyarországi irodalmi életben is:

— 1916-ban verse jelenik meg a *Népszavá*ban, majd a *Má*ban, s könyvkritikája *A Tett*ben;

— 1917-ben a *Ma* közli verseit s egy Gorkij-fordítását;

— 1919-ben, az *Internationale* alapító tagjaként s Révai József és Hevesi Gyula mellett legfőbb ideológusaként tanulmányokat és verset publikál; a Tanácsköztársaság hónapjaiban egy tucatnyi publicisztikai írással szerepel a kecskeméti *Magyar Alföld*ben;

— 1927-ben recenziót és tanulmányt közöl a *Századunk*ban s két folytatásos kisregényt *(Aegidius útra kelése, Tenyerek és öklök)*, valamint könyvkritikákat, esszéket és novellát a *Nyugat*ban;

— 1928-ban könyvkritikákkal van jelen a *Századunk*ban és *Nyugat*ban, s ez utóbbiban egy nagy esztétikai tanulmánnyal is *(Forma és tartalom a költészetben);*

— 1929-ben és 1931-ben novellát közöl tőle;

— 1932-ben pedig újabb kisregényét hozza a *Nyugat*.

Mint látjuk, saját folyóirata, a *Testvér* megszűnte után, Magyarországon Sinkó legtöbbet a *Nyugat*ban szerepelt. E legrangosabb magyar folyóirat felé Illyés Gyula a közvetítője, aki 1927 áprilisi levelezőlapján azt írja az akkor Zomborban élő Sinkónak, hogy Osvát még nem olvasta el a beküldött verseit, de addig is küldjön Figyelő-cikkeket a *Nyugat*nak, „s azután majd szorosabban bevonnának a munkába" ... Erre sor is kerül, s amint az Sinkó egyik az évi, a Romániában tartózkodó Sinkóné Rothbart Irmának címzett leveléből kitűnik, a *Nyugat*-beli szereplésben ő maga nem annyira a szellemi rezonancia létrejöttét látja és örüli, ha-

nem inkább az irodalmi rang, a nyilvánvaló értékszint kivivását. Lelkendezve közli ui. a húgától kapott pesti hírt, hogy Osvát olvasta az ő két, *Korunk*ban megjelent cikkét, s ezt így kommentálja: „Az már jó, hogy ott tartok, hogy a Nyugatnál számontartják, hol és mit dolgozom és hogy elolvasnak írásokat, *mert* az én nevem szerepel alattuk szerzőjükként . . ."

Bármennyire is gyér volt, mégis ide kívánkozik Sinkónak a további kutatással talán valamelyest gazdagodó magyarországi és magyar emigránsi kritika-bibliográfiája is a két háború közti időszakból:

— 1916-ban egy-egy rövid, aláírás nélküli ismertetőt közül az *Éjszakák és hajnalok*ról a *Szeged és Vidéke*, illetve a *Szegedi Napló;*

— 1923-ban Német Andor ír alapos kritikát *A fájdalmas Isten*ről *(Bécsi Magyar Újság);*

— 1924-ben a *Világ* közöl aláírás nélküli ismertetőt ugyanerről a verseskötetről;

— 1925-ben a *Népszava* kishírben jelzi a *Testvér* nemrégi indulását; Moor Péter (?) a New York-i *Új Előr*ében negatív kritikát ír Sinkó és köre krisztianizmusáról; Gáspár Endre hozzászól a *Testvér*ben indult Sinkó—Kassák vitához;

— 1927-ben Sinkónak Déryvel van vitája a *Korunk*ban, s Kassákkal ellentétben, aki csak aposztrofálás nélkül válaszolt Sinkónak, Déry nyíltan felel. (A vita teljes anyagát s Papp József romániai magyar író hozzászólását külön fejezetben közli Bretter György könyve is. Sinkó Kassákkal és Déryvel való vitájának elemzését vö. id. könyvünkben.) Ugyanebben az évben az *Esti Kurir* Nyugat-recenzense ígéretes tehetségként köszönti az *Aegidius útra kelés*ének írója . . .

Időközben Sinkó a saját kritikairodalma révén is tevékenyen kötődött a magyar irodalomhoz:

— 1922-ben ismerteti Lesznai Anna *Eltévedt litániák* c. verseskönyvét *(Tűz)* és Barta Sándor: *Mesék és novellák* c. kötetét *(Bécsi Magyar Újság);*

— 1924-ben kritikát közöl az első Kassák-monográfiáról, Gáspár Endre: *Kassák Lajos, az ember és munkája* c. *könyvéről (Bácsmegyei Napló),* a *Testvér* programcikkében pedig külön foglalkozik a *Nyugat*tal és Ady Endrével, valamint Lukács György, Balázs Béla és Lesznai Anna irodalmi/szellemi törekvésével;

— 1925-ben, a *Testvér*ben polemikus bírálatot ír Gábor Andor újabb lírájáról, szembeállítva azt a késői Adyval és Balázs Bélával (vö.: *A gyűlölet könyvei);* tanulmányt közöl *A halottak élén* Adyjáról s vitacikket a legmodernebb irodalmi irányokról s külön Kassáknak *Az új művészet él* című, eredetileg a *Testvér*ben (s csak azután a *Korunk*ban is!) megjelent tanulmányáról; ismerteti Jarno József *Prometheusát;* cikket ír a Jókai-jubileum kapcsán;

— 1927-ben vitacikket közöl Déry Tibor *A homokóra madarai* c. előadása kapcsán *(Korunk);*

— 1928-ban ismerteti Takáts Sándor *Régi magyar kapitányok és generálisok* c. könyvét *(Századunk)* és Gergely Sándor *Hidat vernek* c. regényét *(Korunk).*

A horvát irodalomban való szereplése 1941-ben kezdődik (egy tárcanovelláját közli a *Novosti* c. napilap), s aztán 1945-től 1959-ig, az újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék megnyitásáig intenzívebben van jelen a horvát, mint a jugoszláviai magyar irodalomban. E másfél évtized alatt három olyan tanulmány- és esszékötete, egy-egy novellagyűjteménye, kisregénye, prózavers- és publicisztika-füzete jelent meg, amely magyar nyelven könyv alakban mindmáig nem látott napvilágot, s a *Tizennégy nap,* az *Egy regény regénye, A vasút* és *Kísértet járja be Európát* horvát változata is 1—6 évvel előbb jelent meg, mint a magyar eredeti. Nem is beszélve arról, hogy a napi- és hetilapokban, folyóiratokban, gyűjteményes kiadványokban, elő- és utószóíróként stb. szintén összehasonlíthatatlanabbul többet szerepel horvát és más délszláv nyelven mint magyarul, s a róla szóló jugoszláv kritikai irodalom is sokszorosa a magyarnak.

A horvát irodalmi életben való fogadtatásáról ékesen tanúskodnak az alábbi életrajzi tények is: már 1945-ben tagja lesz a Horvát Íróegyesületnek; a Nakladni zavod Hrvatske c. kiadó szerkesztője, a *Republika,* majd a zágrábi *Forum* szerkesztőségi tagja, s közben alapító társasszerkesztője a *Literatura* c. horvát folyóiratnak is; a horvát kormány Elnöksége mellett működő sajtóosztály, a horvát Művelődésügyi Minisztérium és a Lexikográfiai Intézet munkatársa; már 1951-ben levelező, 1960-ban pedig rendes tagja lesz a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémiának; a *Tizennégy nap* horvát kiadását (1947) a Jugoszláv Írószövetség, az *Optimistákét* (1954) és az *Egy regény regényéét* (1955) pedig a Horvát Íróegyesület díjával jutalmazzák, míg a *Falanga antikrista i drugi komentari* c. esszékötetével Zágráb város díját érdemli ki (1957). S talán mindennél beszédesebb az az adat, hogy a *Vjesnik u srijedu* című, akkor legnagyobb példányszámú jugoszláv hetilap 1954-ben szervezett nagy irodalmi ankétja szerint az olvasók Sinkó Ervint a *jugoszláv* (s nemcsak horvát!) írók között az előkelő 12. helyre rangsorolják olvasottság és érték tekintetében, Krleža, Andrić, B. Čopić, V. E. Car, D. Ćosić, Davičo, Dedijer, S. Kolar, G. Krklec, Ujević és V. Kaleb után...

Erőteljes bibliográfiai jelenléte, valamint a horvát irodalmi élet orgánumaiban és intézményeiben való két évtizedes, a Magyar Tanszék átvételével az intenzitásából veszítő, de meg nem szakadó munkássága, irodalmi és irodalompolitikai vitái, a különféle irodalmi fórumokon, írószövetségi plénumokon és kongresszusokon való aktív szereplése stb. mellett milyen „láthatatlan", szellemi kötődések fűzik Sinkó életművét — eltéphetetlenül — a horvát irodalomhoz is?

Marijan Matković szerint mindenekelőtt a krležai szellemiséggel létrejött termékeny sinkói rezonancia, melynek előfeltétele abban volt, hogy egyazon irodalmi nemzedék tagjaiként s azonos — közép-európai — nemzedékélmény révén a krležai és sinkói életmű is Október igézetében, az agonizáló Monarchia lázadó, ellentétekben gazdag légkörű irodalmában fogant s lett a leglényegéig társadalmilag elkötelezett. Matković szerint evvel magyarázható, hogy Miroslav Krleža személye és műve szinte első zágrábi napjaitól tartósan igézetébe vonta Sinkót, aki a krležai opus egyik legjobb kommentátora lesz nemcsak a horvát irodalomban, hanem általában is.

Érdekes megemlíteni, hogy Méliusz József a maga Krleža—Sinkó párhuzamába beiktatja, egyrészt, Sinkó kritikai, dialektikus magyarságtudatát és az osztrák—magyar—horvát—szerb—szlovén nemzeti mítoszokat romboló krležai kriticizmust, másrészt viszont azt a szellemi rokonságot is, amely a népet és szellemet nyomorító diktatúrák pszichológiáját, a diktatúrás erőszak benső természetét megragadó *Bankett Blitvában,* illetve az *Optimisták, Tizennégy nap* és *Egy regény regénye* gondolati, etikai és politikai tartalma között mutatható ki.

Mindehhez mi még hozzáadnánk azt is, amire már történt is utalás: a horvát irodalomhoz való mélyebb szellemi kötődésnek e nagyon lényeges előfeltételek mellett volt még egy, szintén alapvető előfeltétele, nevezetesen Sinkónak az 1940-ig már kialakult s véglegesedett, a l'art pour l'art és az agitprop-irodalom *közötti,* erőteljesen elkötelezett, de a művésziségről az agitatív hatás érdekében le nem mondó elvi-teoretikus és gyakorlati magánesztétikája. *Ez* a magyarázata ti. annak, hogy Sinkó a horvát irodalmi baloldalnak egy sajátságos, a „balos" és jobboldali-polgári ortodoxiát egyaránt kizáró — krležai — áramába kapcsolódott be, s például nem a „balosan" dogmatikusba, amelynek pedig *szintén* élő hagyománya volt Sinkó Zágrábba érkezésekor s még a negyvenes-ötvenes években is.

Sinkó azonban nemcsak saját kötődése, hanem szellemi *visszahatása* révén is tartósan beírta nevét a horvát irodalomba is.

A krležai életmű értő és nagy jelentőségű interpretálása mellett, Marijan Matković még két alapvető sinkói eredményben jelöli meg e visszahatás objektív, irodalomtörténeti értékét.

1. Sinkó *politikai publicisztikája* 1948 után a horvát gondolatiság azon haladó, baloldali áramát gazdagította, amely „a »*Plamen*« ideje óta legértékesebb megnyilvánulásaival a mindennemű dogmatikusok számára mindenkor eretneknek tűnő költészet zászlaját hordta". Matković szerint, ezzel a publicista-irodalmával „Sinkó Ervin nemcsak a szocializmust védte a konzervatív, dogmatikus tévhitektől, fenntartás nélkül a szocializmus jugoszláv változatáért szállva síkra, hanem saját létét, ifjúságát, szenvedéseinek, emberi egzisztenciájának értelmét is."

2. Sinkó *esszéirodalma,* Matković véleménye szerint, nemcsak a Krleža-művek lucidus kommentárjaival gazdagította a korszerű horvát esztétikai gondolatot, hanem európai tájékozódottságával antiprovinciális és esztétikailag szintén antidogmatikus tartalmaival is: „számos esszéjének és tanulmányának enciklopédikussága révén Krleža mellett neki vannak legnagyobb érdemei utolsó két évtizedünk (1946—1966) baloldali esszéirodalma gondolati alapjainak kiszélesítésében. Mivel fölényben volt mindennemű provicializmussal szemben, s kitárulkozó az ember és társadalom esszenciális kérdései előtt, Sinkó sorsdöntő szerepet játszott századunk hatodik évtizedében irodalmunknak [ti. a horvátnak és jugoszláviainak] a dogmák, fétisek és szent és sérthetetlen tabuk alóli felszabadításában."

Mindezek alapján tehát azt mondhatjuk, hogy Sinkó Ervinnek *A horvát irodalom öt százada című,* nemzeti-irodalmi sorozatba való beintegrálása nem holmi „kisajátításnak", hanem a természetszerű, logikus be*fogadásnak* az aktusa volt. Hisz föltétlen igazat kell adnunk a matkovići konklúziónak, hogy a legújabb horvát irodalom lényegesen szegényebb lenne Sinkó két évtizedes aktív és gyümölcsöző zágrábi irodalmi mun-

kássága nélkül, másrészt viszont csakugyan „vakságra és botfülűségre vallana, ha Sinkó ez időbeli műveiből nem hallanánk ki azokat az új, igen jellegzetes és esztétikailag fontos akcentusokat, amelyek [az 1945-ben] szubjektíve hazájául választott horvát irodalmi környezet közvetlen hatásának az eredményei voltak".

6.

A *Korunk*ban való bibliográfiai jelenlét mellett, s jórészt vele összefüggésben, milyen „mélyrétegi" szálak fűzik a sinkói művet a romániai magyar irodalomhoz is?

Előzetesen azt kell megemlíteni, hogy maga a filológiai kötődés nem korlátozódik szigorúan a *Korunk*ra. Már Sinkó 1921-es olvasónaplójában adatokat találunk intenzív romániai érdeklődésére (ami Sinkóné Rothbart Irma temesvári, szülői kapcsolatai miatt is érthető), s a *Napkelet* az év augusztus 1-i száma már közöl is Sinkótól egy négy versből álló ciklust. Ezt követően megemlíthetjük Sinkó 1922-es recenzióját a *Bécsi Magyar Újság*ban S. J. Ágnon Kolozsvárott megjelent könyvéről, majd *A fájdalmas Isten* (1923) romániai visszhangját (is) sóvárgó bécsi naplójegyzeteket, illetve a *Testvér* (1924/25) romániai terjesztésével kapcsolatos adatokat.

A magyar irodalomnak ez az egyedülálló krisztiánus folyóirata 1925-ben köszönti Szántó György aradi folyóiratát, a haladó szellemű *Periszkópot*, s ismerteti Dienes László *Művészet és világnézet.* Tanulmányok az új művészi irányokról c. könyvét.

Közvetlenül a *Testvér* elhalása után, 1926-ban Sinkó már *csak* a *Korunk*ban, 1927-ben pedig *legtöbbet a Korunk*ban (és a *Nyugat*ban) publikál, amivel joggal érdemli ki, hogy fölkerül a *Korunk* főmunkatársainak jegyzékére.

1928-ban a *Századunk*ban könyvkritikát publikál Markovits Rodion *Szibériai garnizon*járól, s a *Korunk*ban is recenziója, 1931-ben pedig egy novellája jelenik meg.

Romániai — *Korunk*-beli — szereplésének újabb időszaka 1937/38-ra esik. Ezt megelőzően Méliusz József Moravska Ostravában megjelenteti a már említett remek, értékelő-bemutató interjúját az akkor már Moszkvában tartózkodó Sinkóval, aki készséggel jár közbe a *Korunk* moszkvai terjesztése érdekében (vö.: Sándor László: *Sinkó Ervin két levele a Szovjetunióból. Kortárs,* 1973/6. sz.). Utolsó vonatkozó filológiai adatunk Sinkó könyvkritikája Kuncz Aladár *Fekete kolostor*ának francia kiadásáról, az *Europe* 1938. február 15-i számában.

Kétségtelenül sokat mondó filológiai tények. S kétségtelenné, kézzelfoghatóvá csak most, Bretter György gondos gyűjteményével vált igazán, hogy mindezen kapcsolattörténeti adatok közül toronymagasan emelkedik ki szerzőnk és a *Korunk* termékeny együttműködése: Sinkó gondolkodó-fenomenológusi, személyiségkereső útjának — hogy Bretter György fogalmait használjuk — két kulcsfontosságú időszaka, a *krisztianizmust fölváltó* és a *Moszkvát követő* épp itt, a *Korunk* hasábjain teljesedett ki. Másrészt, evvel a gyűjteménnyel kap plasztikus bizonyságot Méliusz József már idézett, tíz év előtti megállapítása is e kapcsolat *másik* oldaláról, nevezetesen arról, hogy Sinkó az őt készséggel befogadó folyóirat-

nak egyik *vezető* munkatársa lett. Illetőleg, ahogy ezt újabban Gáll Ernő határozta meg idézett írásában, hogy Sinkó — Fábry Zoltánnal együtt, s a Szerkesztő, Gaál Gábor oldalán — „a lap reprezentatív eszmei-erkölcsi képviselőjének tekinthető".

Mit képviselt Sinkó konkrétabban e folyóirat hasábjain?

A kapcsolat első időszakában, 1926—28-ban egy fokozatosan kimunkált hegeli/marxi gondolatiságot, s egy újbóli, elvi/teoretikus mozgalomvállalást. Nem az 1919-es, az *Internationálé*ban publikált tanulmányainak „problémátlan" marxizmusa és mozgalmi platformja volt ez, természetesen, azonban egy nagyon lényeges *többlettel* is rendelkező: az ifjú krisztiánus ugyanis, miközben Tolsztoj, Dosztojevszkij s mindenekelőtt Kierkegaard nyomán próbált kitörni a nagy kataklizmával, a Forradalom összeomlásával ráboruló sötétségből, gondolati „higiéniáját" többek között — Lukács-, Hegel- és Marx-lektűrökkel edzette! Erről bécsi olvasónaplója igen meggyőzően tanúskodik. S jellemző erre az intenzív, nemcsak a marxista *tudást,* de a marxi, dialektikus gondolkodói *metódust* is gazdagító önképzésre az a lelkendező felismerés, amelyet az *Enciklopédia* és *A szellem fenomenológiája* olvasása közben örökít meg a bécsi napló krisztiánus, de a krisztianizmussal máris viaskodó írója 1924. június 23-i jegyzetében: „Amit én most Hegeltől kapok, nem több és nem kevesebb: visszanyerem a gondolkodásom szabadságát, újra értelmes dolog az értelem . . ."

Evvel a felszabaduló — a krisztiánus gondolati béklyótól is megszabaduló —, „újra értelmes emberi értelemmel" lép Sinkó porondra a még Dienes szerkesztette *Korunk*ban, s nem vágva elébe az ilyen jellegű összevető kutatásoknak, itt csak arra a sinkói többletre utalunk, amelyről pillanatnyilag tudomásunk van. A dienesi, induló *Korunk*kal szemben, mely az egyre sorsdöntőbbé váló nagy korkérdés, a bolsevizmus—parlamentarizmus—fasizmus kérdésében kezdetben még Jászi Oszkár „radikális" álláspontját, ti. a parlamentáris (polgári) demokráciának nemcsak a fasizmussal, de a bolsevizmussal szembeni favorizálását képviselte (vö.: Jászi tanulmányát a *Korunk* 1927/6. számában s a hozzáfűzött szerkesztőségi megjegyzést) —, addig Sinkó, a tegnap még látszólag *csak* krisztiánus, voltaképpen pedig már a maga nagy gondolati/eszmei továbblépésére is alaposan fölkészült értelmiségi-ember *A parlamentarizmus ideája és morálja* című, a *Korunk* ugyanezen (második) évfolyamában megjelent tanulmányában pőrére mezteleníti az egész harmadikutas Jászi-féle ideált . . . (Mellesleg jegyezzük meg: azon kisebb, *Korunk*-ban megjelent Sinkó-írások közül, amelyek nem kerültek be Bretter György gyűjteményébe, de a könyv bibliográfiája jelzi őket, talán csak ezt a tanulmányt, valamint a *Politika és mai ifjúság* című, a 19-es értelmiségi nemzedék tragikus útját vázoló, objektivizált önvallomást hiányoljuk.)

S hogyan, milyen szellemi fegyverzettel lépett Sinkó másodszor is a *Korunk* immár osztályharcos, illegális-kommunista porondjára?

1928 után, első igazán termékeny *Korunk*-beli szereplését követően, a már jelzett, gondolkodói/eszmei fejlődésének további alakulása szempontjából igen beszédes a prigrevicai olvasónapló 1930. március 7-i jegyzete, melyből kitűnik, hogy az *Optimisták* írására készülő Sinkó tovább folytatja marxista stúdiumait is, s éppen az *Einleitung zu einer Kritik*

der politische Ökonomie-t elemzi, bécsi (krisztiánus!) időszakának állandó lektűrje, a *Kapital* mellett...

S nem kevésbé beszédes az autentikus moszkvai napló 1935. júniusi jegyzete sem, melyből viszont az tűnik ki, hogy írója -— a nemrég felfedezett *Gazdaságfilozófiai kéziratok*kal ismerkedik, a mű orosz fordítója, Alfred Kurella révén, s benne „lenyűgöző részletekre" bukkan...

„Lenyűgöző részletek"! E minősítés jelentősége a sinkói gondolati evolúció szempontjából csak mai távlatból értékelhető igazán adekvátan, amikor immár tudjuk, hogy Marx és Engels korai, különösen az 1844 és 1846 között írt művei a bennük megfogalmazott praxis-, alienáció-, forradalom- és szocializmus-koncepcióval az ember és történelem értelmezésének eladdig legradikálisabb fordulatát hajtották végre, s éppen ezért a *mai* marxisták számára immár „érthető, hogy e művek (különösen pedig az 1844-ben való *Gazdaságfilozófiai kéziratok)* fölfedezése századunk harmincas éveinek elején elragadtatást váltott ki azon marxisták körében, akik a szocializmusban az emberi viszonyok radikális humanizálását látták, mint ahogy, ellenkezőleg, az is érthető, hogy a sztálini etatizmus ideológusai miért hallgatták el vagy kiáltották ki e művek nagy részét éretlen produktumnak és absztrakt hegeliánizmusnak." (vö.: Dr. Predrag Vranicki: *Predgovor drugom izdanju* [*Ranih radova*]. Karl Marx—Friedrich Engels: *Rani radovi.* Naprijed, Zgb. 1961)

Az 1936-os Moszkva kellős közepén a *Manuskript*et olvasni! Nem kétséges, hogy az addigi, hegeli—marxi stúdiumok után, s az emberileg és politikailag egyre nyomasztóbbá váló légkörben valóságos revelációt jelentett Sinkó számára az ifjú Marx, s egyféle történelmi igazolását is saját humanista/gondolati útkeresésének, amelyet a *Testvérben,* az 1926/27-es *Korunk*ban, valamint a *Századunk* és a *Nyugat* 1927/28-as évfolyamában közölt esszéi és kritikái dokumentálnak, s amelyet most Bretter György egy találó megnevezéssel a személyiségért folytatott küzdelemként, a közösségi és nem-közösségi társadalom, az absztrakt és konkrét individuum társadalmának disztingválásaként határoz meg. S azt már csak a jelképesség kedvéért adjuk hozzá mindehhez, hogy amíg szerzőnk Prigrevicán, az *Optimisták* egyféle előstúdiumaként az *Einleitung*ot és a *Kapital*t olvassa, addig a *Tizennégy nap* írását megelőző moszkvai lektűr az ottani napló 1936-os bejegyzései tanúságaként az orosz nyelvű Lenin-opus — s továbbra is *A tőke* volt a számára...

Nem ennek a glosszának, hanem egy külön eszmetörténeti tanulmánynak, Sinkó gondolati evolúcióját Nietzschétől a Kautsky-féle ekonomicisztikus „marxizmusig", majd Szabó Ervinig és Lukács Györgyig, s még tovább: Hegelig s az ifjú és idős Marxig követő analízisnek lesz a feladata dokumentálni, hogy ebben a gondolati fejlődésben milyen nagy segítségére volt Sinkónak — Kierkegaard. Itt csak azt előlegezzük, hogy az individuális lét kapitalizmuskori *valószerűtlenné válásának* kierkegaard-i életérzése, az elidegenedés kierkegaard-i létélménye *szintén* a marxi humanista antropológia, konkrétabban pedig az elidegenedés marxi koncepciója felé „terelte" Sinkó gondolati fejlődését. Másrészt, korának, a húszas-harmincas éveknek egyetemes szubjektum-degradálására, a *konkrét* emberi szörnyűséges történelmi absztrahálására rárémülve, Sinkó épp Kierkegaard nyomdokain kezdi meg személyiség-rehabilitáló donquijotteriáját. Amíg azonban az 1921-es, a pozsonyi *Tűz*ben közölt Kierkegaard-esszéjében Sinkó az individuum etikai egyszeri-

ségét kikapcsoló és a történeti ész legmagasabb rendű manifesztációját az államban látó „hegeli metafizikával" pörlekedik, s az alapvető Kierkegaard-tételre esküszik (*„a bensőség a realitás, a szubjektivitás az igazság"*), addig az 1938-as, *Europe*- és *Korunk*-beli Don Quijote-tanulmányában már a maga, időközben kialakított disszidens—individuum—koncepciója végső letisztázásához jut el, nyomatékosan hangsúlyozva, hogy ellentétben az *emberiséggel*, mely csak olyan feladatokat tűz maga elé, melyek megoldásának anyagi feltételei már készen vagy készülőben vannak, az *egyéni* öntudat csupa olyan feladatot állít a történelmi valósággal szembe, melyeknek megoldásához az anyagi előfeltételek még nincsenek adva, hisz ez az egyéni öntudat, az egyes ember szellemi szenzibilitása hasonlíthatatlanul gyorsabb tempóban fejlődik, mint a gazdasági szükségszerűség nyomása alatt alakuló történelmi-társadalmi előfeltételek... S nem is csak idáig jut el Sinkó 1938-ig. Ezen túlmenően a két évtizeddel azelőtt Kierkegaard-tól induló személyiség-rehabilitáló 1938-ban egyféleképp túl is lépi a Mester végkonzekvenciáit, s nem kétséges, hogy ezt — marxi közvetítéssel teszi: „Az individuális lélek a gonosz rontás verte Don Quijoténak hazátlan lelke marad mindaddig, míg a másik gonosz rontás, mely határokat von a földön és az emberek között, meg nem törik. A jó értelemben felfogott nép az egyetlen erő, mely ezt a munkát elvégezheti, melynek eredményeképp az individuum, az eleven organizmus históriailag is reálissá válhat, s elfoglalhatja az emberiség új, igazi történelmében azt a centrális helyet, melyet eladdig a kollektívumok, az ökonómia és az organizáció problémái foglaltak el." Más szóval: amíg az 1921-es Sinkó megállapodik a kierkegaard-i élet végső maximájánál, a nagy dánnak saját fejfájára szánt individuum-abszolutizálásánál — *„Amaz Egyes"* —, addig az 1938-as Sinkó — hegeli/marxi közvetítéssel — visszajut ifjúkora másik nagy mesteréhez — Lukács Györgyhöz. A *szintén* Kierkegaard-tól induló, s a Kierkegaard-stúdiumokra Sinkót is rávezető marxista ontológushoz, aki — megjárva *saját* útját Marxhoz, utolsó óráján is kitart a Kierkegaard-t túlhaladó, az individuumot nem abszolutizáló, de azt *„amaz Általánosba"* mechanikusan be sem olvasztó életbölcselete mellett: „Végeredményben nekem talán csak abban áll a tehetségem, hogy van bizonyos érzékem az *objektív* és *szubjektív* megkülönböztetésére." (vö.: Eörsi István: *A valóság fanatikusa* c. Lukács-nekrológjával: *Létünk*, 1971/1. sz.)

Sinkó gondolkodói komolyságára vall, hogy szellemi evolúciójának magánéleti és alkotói konzekvenciáit is levonja. Miközben ugyanis a kierkegaard-itól felküzdi magát a marxi ontológiához, a maga egykori izolált-individuumi pozícióját is túlhaladja: a *Korunk*ban való szereplés első és második időszaka között, mint láttuk, a két nagyregényét, a magyar proletárforradalom és a korabeli magyar munkásmozgalom „lírai eposzát" egyelőre az asztalfióknak író Sinkó egyrészt kilép a nemzetközi munkás-, haladó-, mozgalmi- és pártirodalom fórumaira, s Bécs, Zürich—Aarau, Bielefeld, Dresden, Párizs, Moszkva, majd ismét Párizs jelzi e baloldali/nemzetközi irodalomban való szereplésének főbb állomásait. Ezekben az idegennyelvű publikációiban, mintegy az *Optimisták* és *Tizennégy nap* stílgyakorlataiként, Sinkó kialakítja sajátságos, nem „tendenc"-, de a társadalmi progresszió mellett szenvedélyesen *elkötelezett* prózaíró realizmusát. Másrészt pedig, ugyanezen gondolati/eszmei evolúciója — amelynek fontos, önnevelő eszköze volt a két nagyregény írása,

s nem utolsósorban az európai fasizmus egyre agresszívebb térhódítása, etikai konzekvenciója pedig az *Europe*-ban közzétett önéletrajzi esszé —, ez az evolúció valóságos kényszerítő erővel juttatja el Sinkót a húszas évek derekán, a *Testvér* elhalása után újra kivívott elvi/teoretikus mozgalomvállalástól a *gyakorlati* mozgalmiságig. 1935-ben, Moszkvába indulása előtt ugyanis — az 1919-es etikus forradalmári önmagát se meg nem hazudtolva, de ugyanakkor az 1920—1935 közötti gondolati evolúciójának gyakorlati magánkonzekvenciáit is teljes komolysággal levonva — ezt írja a *Szemben a bíróval* zárósoraiban: „Minekünk nincs szükségünk hazugságra, s forradalmi írónak lenni nem azt jelenti, hogy úgy kell tennünk, mintha a forradalmat gyönyörűnek vélnénk. A forradalom céljai gyönyörűek, és a mai társadalom gyilkosabb minden forradalomnál. Mi a forradalom céljait akarjuk, s azért akarjuk mielőbb s minden konzekvenciájában a forradalmi erőszakot." Ezekután semmiképpen sem tekinthető véletlennek, hogy Moszkvában, a Kominternben Sinkó újra pártfeladatot teljesít. A „véletlen" csupán az volt, hogy erre objektíve sor kerülhetett — Kun Béla e tekintetben csakugyan csodálatos toleranciájának hála, amellyel „elnézett" 1919-es munkatársának, az *Internationale* publicistájának, a KMP alapító tagjának, Újpest párttitkárának, a budapesti VI. kerületi és az országos Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács tagjának, a vöröskatonának, s vörös Kecskemét városparancsnokának meg a Szovjetház monitorok elleni védőjének „krisztiánus tévelygései" fölött. Annak *ellenére* is, hogy a *Visegrádi utcá*ból jól ismerhette a korabeli pletykát, ezen „eltévelyedés" szörnyűséges karikatúráját és Sinkó elferdített „Lukács-pártiságát" (... Az eredeti moszkvai napló bizonyságaként Sinkó a Kominternben többek között agitációs munkát végez a Magyarországon bebörtönzött kommunisták kimentése érdekében is, miközben tiltakozó és mozgósító leveleket ír Kis Zsigmond és bevádolt társai ügyében, s a címzettek között van Romain Rolland, Norman Angel, lord Allan, Paul Faure, Babits Mihály, sőt Gömbös is, akinek a magyar Párt Sinkó fogalmazásában küld tiltakozó táviratot...)

Ilyen — szellemi, irodalmi és mozgalmi — előzmények után kapcsolódik be Sinkó immár másodízben a *Korunk* munkásságába s lesz annak egyik legjelentősebb munkatársa. S alig hihető, hogy ezen előzmények nélkül az egy évtizeddel előbbi kapcsolat felújítható, s olyan intenzív lehetett volna. Hisz hol volt már az 1937/38-as *Korunk* Dienes teljes tiszteletet érdemlő, de mégiscsak szerényebb értékű lapjától! (Érdekes megemlíteni, Dienessel kapcsolatban, egy „negatív" adatot is Sinkó és a romániai magyar irodalom kapcsolatának történetéből: az 1926 júliusában befejezett, illetőleg újra átdolgozott *Aegidius útra kelése* Dieneshez kerül, aki — Sinkó 1926. szept. 5-i naplójegyzete tanúságaként — nem tudja közölni a *Korunk*ban, s visszaküldi a szerzőnek mert — „erőtlennek találja"! Ezután kerül e kétségtelenül legjobb Sinkó-kisregény — Illyés —Gyergyai—Osvát útján — a *Nyugat*ba [1927. márc. 15-i sz.], amelynek recenzense „új, nagy tehetségű" íróként üdvözli a szerzőt, nem ok nélkül...)

E második időszakban Sinkó párhuzamosan publikált a *Korunk*ban és az *Europe*-ban. S szintén nem véletlenül: amint Méliusz figyelmeztet rá, a *Korunk*-munkatársak azidőbeli világirodalmi névsora szinte azonos volt az *Europe* munkatársaiéval. Sinkó újbóli szerepeltetésének tehát már ebből ítélhetően sem az volt az apropója, hogy ő — magyar író; a

mélyebb, természetesebb ok az lehetett, hogy az *Europe*-munkatárs Sinkó 1937/38-ban ugyanazt a szellemiséget képviselte Kolozsvárott is, mint Párizsban: ahogy Méliusz József mondaná, a *Korunk* európaiságának Sinkó Ervin az egyik láncszeme, mégpedig egy olyan időben, „amikor az antifasizmus európaisága és az európaiság antifasizmusa a legragyogóbb fénybe vonta kontinensünknek a francia lap homlokán viselt nevét és pozitív történelmi, gondolati aspirációit".

Mit képviselt konkrétabban Sinkónak ez az *Europe*-i/európai szellemisége a *Korunk* lapjain?

Méliusz József majd egy évtizeddel ezelőtt megadta már a tömény s korrekcióra ma sem szoruló választ: irodalmi, művészi szempontból azt a „csúcsra ért szocialista forradalmi irodalmat, ami a népfrontiságot legmagasabb eszmei és művészi szinten és a kortársi világirodalom egyetemes színezéseivel fejezte ki", eszmei/gondolati szempontból is: „Olyanfajta humanizmust és szabad s egyben elkövelezett, az etikától el nem váló esztétikát, amelynek Sinkó személyében 1937-ben futnia kellett a dogmatizmus adminisztratív konzekvenciái elől." S végül, nemzeti szempontból: „a forradalmi nemzetköziség nacionalizmuselleneségétől áthatott huszadik századi magyar európaiságot"... S *képviselhette* is mindezt, lévén hogy a *Korunk* maga is *ilyen* szellemi légkört teremtett és ápolt lapjain!

A *Korunk*nak és Sinkónak e közös, kölcsönös, kétirányúan-termékeny kapcsolata mellett Méliusz József esszéje még egy párhuzammal gazdagítja Sinkó és a romániai magyar irodalom kötődését: a Gaál Gábor—Sinkó paralellel. Nem tolmácsolhatjuk részletesen, csak utalunk rá: e paralel legfőbb elemeit a dialektikus/kritikai magyarságtudat; a közös cselekvésesztétika; az Ady-val való mély rokonságra utaló, egyszerre filozófiai és lírai gondolkodásmód, s ezzel összefüggésben az adys mítoszteremtő pozíciónak racionális, értelmi ellenpólusát megtestesítő, vallomásossággal, avantgarde dinamizmussal és emotív fűtöttséggel teli, magasfeszültségű, elektromos kisülésre asszociáltató esszéstílus képezi, amely szerzőnk szerint Gaál és Sinkó mellett Fábryra is jellemző, s az egész magyar esszéirodalomban is egy sajátos, a magyar kisebbségi irodalmak önértékét demostráló jellegzetességet képvisel.

Szükséges-e mindezek után a fejezetzáró végkövetkeztetés? Férhet-e hozzá legkisebb kétség is, hogy a sinkói életmű *egyik* természetszerű hona a romániai magyar irodalom, s hogy ezért Bretter György úttörő gyűjteményét nekünk, a jugoszláviai magyar irodalom munkásainak is éppúgy üdvözölnünk kell, mint ahogy annak idején Marijan Matković horvát Sinkó-válogatását is üdvözöltük?

7.

Sinkó Ervin életművének gondolati, etikai, politikai és esztétikai jelentőségét a felszabadulás utáni jugoszláviai magyar irodalomban és kultúrában — lappália lenne épp a *Híd* hasábjain bizonygatni. Opusának megkerülhetetlen, a jugoszláviai magyarság felszabadulás utáni szellemi életében központi helyet elfoglaló értékeit ugyanis a legmegrögzöttebb egykori ellenfeleitől olvasóinak és tanítványainak népes táboráig hallgatólagosan vagy nyíltan, akarva vagy akaratlan elismeri mindenki.

Nem lesz azonban talán fölösleges — irodalomtopográfiai vázlatunk teljessége érdekében sem —, ha alább Sinkónak az irodalmi köztudatunkból jobbára hiányzó, két háború közötti vajdasági szereplésére is emlékeztetünk.

Egész irodalmi pályafutásának — amint ezt Garay Béla szíves közléséből tudjuk — eddig előkerült első dokumentuma a szabadkai *Színházi Újság*ban látott napvilágot: a lap VII., 1914-es évfolyamának október 31-i számában jelent meg az akkor mindössze 16 éves poéta-jelölt Valaki c. verse. Ezt követően így alakul (a nyilván hiányos gyűjtésünk alapján) poétánk honi bibliográfiája:

— 1916-ban a szabadkai Hungária kő- és könyvnyomdai műintézetben megjelenik első verseskönyve, az *Éjszakák és hajnalok;*

— 1922-ben verse jelenik meg a *Bámcsmegyei Napló*ban;

— 1924-ben esszéket, könyvkritikát és verset közöl tőle ugyanezen lap, s elbeszélést annak *Almanach*ja;

— 1925-ben esszével jelentkezik a *Bácsmegyei Napló*ban;

— 1927-ben két novellája jelenik meg ugyanitt;

— 1928-ban verssel szerepel a *Bácsmegyei Napló Vagyunk!* A vajdasági magyar irodalom almanachja 1928. című karácsonyi mellékletében;

— 1929-ben esszét, verseket és elbeszélést közöl tőle e szabadkai napilap, s ugyancsak elbeszélést az évi *Almanach*ja;

— 1930-ban versekkel jelentkezik ugyanitt;

— 1936-ban a *Kalangya* közli egyik régi versét.

Sinkó irodalmi munkásságának némi visszhangja is volt Vajdaságban:

— 1916-ban a *Bácsmegyei Napló* aláírása nélkül ismerteti az *Éjszakák és hajnalok*at, Weisz Aladár és Vajda Gyula egy-egy könyvével együtt;

— 1923-ban György Mátyás ír kritikát *A fájdalmas Isten*ről, szintén a Bácsmegyei Naplóban;

— 1924-ben a *Vajdaság* közöl aláírás nélküli recenziót ugyanerről a verseskötetről.

Időközben Sinkó is ír két kritikát vajdasági magyar szerző művéről: Tamás István *Fekete majális*áról és Debreczeni József verseskönyvéről (*Testvér*, 1925).

Amint e nem túl gazdag, de nem is jelentéktelen bibliográfiából kitetszik, Sinkó felszabadulás előtti vajdasági szereplése a polgári irodalom orgánumaira, mindenekelőtt pedig a *Bácsmegyei Napló*ra korlátozódik. Ezen időszakának rendelkezésünkre álló filológiai adatai viszont arról tanúskodnak, hogy e kötődésnek mindenekelőtt emotív-, ismeretségi- és familiáris okai voltak, s nem pedig eszmeiek. Fenyves Ferenc, a *Bácsmegyei Napló* tulajdonosa volt ugyanis, minden bizonnyal, az ifjú Sinkó első „mecénása", irodalmi útnak indítója. Noha eddigi szórványos gyűjtéseink során nem találtunk vonatkozó bibliográfiai adatot, a még kamasz-gyerkőc első írásait Fenyves közölhette lapjában. A JAZU Sinkó-hagyatékában ugyanis kezünkbe akadt egy dokumentum, amely annak idején, 1916 novemberében a frontszolgálat alóli felmentést lett volna hivatott kieszközölni, a gondos (és befolyásos) Apa, Spitzer Izidor közbenjárására, s amelyben a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségének budapesti titkára „ezennel igazolja", hogy „Spitzer Ferenc, aki jelenleg a szabadkai m. kir. 6-ik honv. gy. e. önkéntes (sic!) jelöltje, azonos Sinkó Ervinnel, amely irodalmi név alatt nevezett Spitzer Ferenc évek óta (sic!) jelentős irodalmi és szépirodalmi munkásságot fejt ki. Tudtommal

éveken át (sic!) a munkatársa a Bácsmegyei Napló politikai napilapnak is."

E túlzó menlevélnek a *Napló*-munkatársi státusra vonatkozó kitétele mögött talán az induló literátor *névtelen* közreműködése lappang a korabeli *Napló* viszonylag rendszeresen megjelenő, de anonim színi- és zenei rovatában. Mindenesetre a lapban való szereplés említése nem alaptalan. Erről tanúskodik Sinkó 1928-as önéletrajza ugyanezen *Napló* karácsonyi *Almanach*jában, ahol is nemcsak a szereplésnek, de az *első* szereplésnek, az útnak indításnak a ténye is feldereng az érzelmes, az egykori első „mecénás", illetve az időközben irodalmi hatalmasággá lett Szerkesztő felé kacsintó vallomásból: „Első írásaim a Bácsmegyei Naplóban jelentek meg, ahol Fenyves Ferenc sok elnézéssel és hivatottságomban bízva, biztatva állt mellettem, miközben a gimnázium tanári kara a magánvizsgákon buzgó szorgalommal nyakra-főre buktatott engem, rebellis diákot."

Ezen érzelmi momentumon kívül, a tény mögött, hogy Sinkó vajdasági szereplése csaknem kizárólag a *Napló*ra korlátozódott, a Spitzer család és Fenyvesék ismeretsége s talán barátsága is áll, ahogy ezt többek között az Apa 1924. nov. 6-i levele is sejteni engedi, s amelyben felkéri Fenyvest a *Testvér* szabadkai terjesztésére, illetve az előfizetők gyűjtésére... A Sinkó-hagyatékban található Fenyves- és *Napló*-levelek között azonban — a Szerkesztő anyagias irodalompártiságára is jellemzően — a kéziratot kérő vagy nyugtázó dokumentumok mellett, olyanok is vannak, amelyek eltekintenek e familiáris, több mint egy évtizedes viszonytól, s nem az emigráns literátor további „atyai" támogatását, hanem egyedül a Szerkesztő magánérdekeit tartják szem előtt. A legjellemzőbb ilyen szempontból az év nélküli, „október 27" jelzésű Fenyves-levél: „Kedves Barátom, sajnálattal közlöm, hogy a Bácsmegyei Napló budgetje nem engedi meg, hogy újabb kiadásokat vállaljunk. Az itteni igen kevés számú magyarságnak sokkal több újságja van, semhogy egyetlen lap is megélhetne, s ezért igaz sajnálattal, kénytelen vagyok a beküldött kéziratait visszaszármaztatni. Kérem ne tekintse ezt a barátság megcsökkenésének, hanem tudja be a viszonyok kényszerítő súlyának." — Ugyanennek a „kényszerítő" szempontnak, a fenyvesi „budgetnak" tudható be az is, hogy amikor a Szerkesztő 1929. jún. 1-i, kéziratot kérő levelére az akkor Vajdaságban élő Sinkó felajánlja, hogy Én, te, ő... (Napló — jegyzetek) címen nyisson neki állandó vasárnapi rovatot, az ilyen rendszeres együttműködésre nem kerül sor...

Mindennél lényegesebb és izgalmasabb kérdés azonban, miért nem volt jelen Sinkó — tudtunkkal még csak szimbolikusan, egyetlen sorral sem — a régi *Híd*ban? Hisz igaz, hogy a folyóirat indulása után, 1934-től 1939-ig Párizs—Moszkva—Párizs jelzi az emigráns ember Vajdaságtól távol eső hazátlanságát, ám ugyanakkor, mint láttuk, újra jelen volt a *Korunk*ban — amelynek viszont voltak kapcsolatai a *Híd*dal, mégpedig közvetlenek is, ti. a *Híd* írásokat vett át a kolozsvári testvárlaptól és fegyvertárstól...

Bizonytalan föltételezésekbe nem bocsátkozva, azt kell konstatálnunk, hogy Sinkó Ervin a felszabadulás előtti jugoszláviai magyar irodalomban is aktívan jelen volt, de annak csakis polgári orgánumaiban, s szűkebb pátriánk baloldali — eszmei, esztétikai és politikai — közgondolkodására életműve csak 1945 után gyakorolt, ekkor azonban döntő, hatást.

„Fölparcelláztuk" a természeténél fogva oszthatatlan monolit életművet? Merev, áthághatatlan válaszfalakat vontunk alkotói időszakai, eszmei tendenciái, tartalmi/tematikai területei közé? „Kiárusítottuk" felszabadulás utáni legértékesebb irodalmi/eszmei kincsünket holmi elvontan-kozmopolita, „nemzetek fölötti" európai irodalmi piacokon?

Nem ez volt a szándékunk. Bretter György könyvének megjelenésén föllelkesülve, annak a ténynek örülve mérhetetlenül, hogy immár nemcsak a *Valóság*ban megjelent *Szemben a bíróval* jutott el a mai romániai magyar irodalomba is — ahogy Gáll Ernő találóan írta: *„megkésett palackpostaként"* —, hanem az apróbb írások kivételével szinte a *teljes Korunk*-beli életműrészlet is: kedvünk támadt, régi filológiai adósságunk törlesztéseként is, a fent demonstrált irodalomtopográfiai kalandra, a Szabadka—Budapest—Pozsony—Bécs—Zürich—Párizs—London—Bielefeld—Moszkva—Kolozsvár—Újvidék—Zágráb térségben kialakult és szétszóródott, sőt részint elkallódott vagy rég megsárgult újságok és folyóiratok lapjain porosodó sinkói életmű filológiai bebarangolására. Legfőbb kalauzunk eközben Méliusz József és Marijan Matković volt, akik a puszta filológiát, a sinkói életmű európai szétszórtságának közismert tényét elsőként kísérelték meg tartalommal telíteni. S mivel kísérletüket feltétlenül sikeresnek találtuk, az életmű irodalomtopográfiai meghatározásában bőségesen éltünk is maradandó eredményeikkel.

Segítségükkel — hogy a sommás összegezésre térjünk — a következő megállapításokhoz jutottunk:

1. Az izig-vérig huszadik századi életművével Sinkó Ervin kitörölhetetlenül beírta nevét korának *politikailag és etikailag angazsált* egyetemes, európai és Európán kívüli irodalmába, azaz *a huszadik századi világirodalomnak egy specifikus áramába.*

2. Az európai irodalmi térségeken ez az életmű az egykori Monarchia területén kibontakozott nemzeti irodalmak lényeges rokonvonásokat is felmutató nagyobb egységébe, a *közép-európai irodalomba* illeszkedik bele szervesen.

3. Mint politikailag és morálisan erőteljesen angazsált, Október tüzeitől ihletett s magába lényeges Monarchia-élményt is felszívott életmű, a sinkói opus értékes eleme *a tizenkilences magyar irodalmi emigráció* európai térségeken kibontakozott, magyar és idegen nyelven létrejött irodalmának is.

4. Eszmei, politikai, erkölcsi és esztétikai tartalmainál fogva Sinkó Ervin életműve szervesen beletartozik *századunk baloldali irodalmának szintén specifikus áramába,* ti. abba, amely a szocializmus eszméihez hűen s a sztalinista eltorzulásokkal összefüggésben a szocializmusnak mint történelmi valóságnak minden más rendszerrel szembeni erkölcsi presztizsét igyekezett rehabilitálni, a jelenségnek merőben más kritikáját adva, mint a jobboldali-polgári, szocializmusellenes „kritikusok".

5. Ezen tartalmi elemeivel egyetemben — s nem tőlük függetlenül! — a sinkói opus természetszerű tartozéka két *nemzeti* irodalomnak is: a *magyarnak* és a *horvátnak.*

6. Ugyanez vonatkozik a *jugoszláviai és a romániai magyar irodalom* sinkói örökségére is: úgy tartozik bele e nemzetiségi/kisebbségi irodal-

makba, hogy megőrzi európai és világirodalmi, nemzedéki és nemzeti jellegzetességeit.

Célunk azonban, természetszerűen, nemcsak az volt, hogy fölvázoljuk ezt az irodalomtopográfiai sémát. Mottónk e tekintetben jó előre — és szándékosan! — „elárulta" intencióink gyakorlatias, a puszta filológizálást meghaladó jellegét. Szándékosan, s mintegy dacolva is egy kissé azzal a szörnyűséges „dialektikával", miszerint minél inkább szorgalmazzuk a sinkói hagyaték kreatív ápolását, annál nagyobbak lesznek az ún. objektív akadályok, azaz, a legjobb szubjektív szándékkal is „objektíve", mintegy „önhibánkon kívül", kvázi ártunk az ügynek...

Nem hiszünk e „dialektikus" automatizmusban. Ellenkezőleg, hiszünk abban, hogy e sokféle és sok szállal kötődő életmű *közös akarattal, közös erőfeszítéssel* tovább ápolható, ami mindenekelőtt azt jelenti, hogy hiszünk: be nem gyűjtött, kallódó vagy elfekvő részének fokozatos feltárása nem magánszemélyi bolondéria kérdése, nem a naiv szubjektív ábránd, hanem *reális* kiadópolitikai lehetőség.

Három szocialista ország magyar-, illetve horvát irodalma *közvetlen* örököse ennek az életműnek. Ha másról nem is, de erről talán eléggé meggyőzően tanúskodnak bibliográfiai jegyzeteink. (Bár itt az is tollhegyre kívánkozik, hogy a csehszlovákiai magyar irodalomnak is van némi közvetlen — s nemcsak közvetett — „örökösi joga", Sinkónak a pozsonyi *Tűz*ben való főmunkatársi szereplése meg azon nevezetes, Moravska Ostrava-i interjú miatt is...)

S nem lehet kérdéses: ez a *közös* örökség nem pusztán belletrisztikai értéket képvisel. A sinkói életmű további feltárása vagy elfektetése, kiadatlan s az évtizedekkel ezelőtti megjelenés miatt ma már hozzáférhetetlen műveinek kiadása és újrakiadása vagy további elszigetelése — hogy ne mondjuk: mumifikálása — nem az ilyen vagy olyan esztétikai értékeket tartalmazó lírai, prózai és drámai művek iránti viszonyulásának a kérdése csupán.

Nem kétséges ugyan, hogy pusztán a *szépíró* Sinkó is időtálló értékekkel gazdagította századunk magyar irodalmát, miközben drámakísérleteiben produkált legkevesebbet, lírájában már lényegesen többet — egy szigorú válogatással pl. olyan testes verskötete állna össze, amely kétségtelenül meglepetéssel szolgálna nemcsak a nagyközönség, de a magyar líra huszadik századi történészei számára is —, hogy végül is szépprózájával, a részben még mindig ismeretlen, egy igényes szelekcióval lényegesen tovább gazdagítható műfajával érjen föl szépírói opusa csúcsára. *Van* tehát a sinkói életműben a napjainkban egyre anakronisztikusabbá váló, az irodalom lényegesen megváltozott e századi fogalmából a belletrisztikán kívül minden mást kirekesztő irodalomtörténet számára is respektálnivaló.

Egyre kétségtelenebbé válik azonban — a lassan, de azért mégis érkező sinkói palackposták is ezt tanúsítják —, hogy opusának a szépirodalmi értékektől nem függetlenül, de nagyon is *szerves* egységben azokkal, mégiscsak *gondolati* relevanciája van *mindenekelőtt,* ha nem is kizárólagosan. Sinkó nem *csak* „európéer docens" volt, ahogy az 1945 után, szépprózájának napfényre jutása előtt látszott, nem *csak* zseniális erudita, az európai vallási, etikai, filozófiai és politikai örökség avatott ismerője s termékeny fölszívója; poétai, szépírói vénája *is* volt — maga a gondolatisága is elválaszthatatlan egy sajátságos lírizmustól —, s belle-

trisztikai életmű-részletének további gondos kiadásai ilyen szempontból sokat módosíthatnának műfajainak egymáshoz viszonyított értékrendjén. Mégis, mindezek ellenére, életműve kopogtató, küszöbönálló reneszánszát elsősorban a benne rejlő, műfajra való tekintet nélkül át- és átható gondolatiság *történelmi relevanciája* teszi egyre inkább elodázhatatlanabbá.

Bibliográfiai kalandunk során, menet közben érintettük már e gondolati örökség néhány fontos sajátságát, s ezekre most nem térünk ki újból, csak visszautalunk rájuk. Ellenben kiemeljük a legújabb sinkói palackposták néhány idevágó, szerintünk is feltétlenül helyeselt üzenetét.

A *Valóság* szerkesztőségi bevezetője a *Szemben a bíróval* megsárgult de szellemiségében meg nem kopott! — lapjait nemcsak Sinkó Ervin életművének fontos tartozékaként, hanem a XX. századi magyar progresszió történetének egyik *alapvető* dokumentumaként bocsátotta útjára.

Gáll Ernőnek e nagyesszére adekvátan rezonáló sorai a sinkói gondolatiságnak ezen történelmi dimenzióját már jórészt konkretizálják is.

Gáll többek között megállapítja: „Sinkó Ervin útja a forradalomba mindazokra az értelmiségiekre jellemző, akik — Marxtól napjainkig —, kezdetben főként erkölcsi felháborodottságtól sarkalíva fordultak szembe osztályukkal, hogy a feltörekvő társadalmi erőkhöz csatlakozzanak. Az út mélyen erkölcsi meghatározottságú lévén, ez a vonás szabja meg további alakulását is."

Gáll Ernő a továbbiakban kritikai vizsgálat tárgyává teszi ezt a morális fogantatású, az osztályeredettel is determinált sinkói gondolatiságot, s joggal hivatkozik annak időnkénti utópizmusára, ugyanakkor azonban ezen gondolati/erkölcsi „előrefutottság" történelmi *viszonylagosságára, többértékűségére* is. Eközben ahhoz a nagyon lényeges, a sinkói gondolat mai történelmi aktualitását kidomborító megállapításhoz jut el, hogy az ifjú Lukács György-i és sinkói etikai felelősségtudat, melyet tanító és tanítvány annak idején oly szenvedélyesen affirmált, „a kommunizmus híveit a legnagyobb felelősségre inti. Ez a felelősség nem csupán az emberi élet védelmét sugallja, hanem erőteljesen tudatosítja azt a követelményt, hogy az új társadalomnak kitartó nevelőmunkával kell gazdasági és politikai hatalmát gyakorolnia. Lehet, hogy az adott történelmi helyzetben az új ember megjelenésének sürgetése az említett nemes türelmetlenség megnyilvánulása volt, s így utópizmusnak tűnhetett. *A forradalmi mozgalom azóta felgyűlt tapasztalatainak birtokában viszont már tudva tudjuk, milyen nélkülözhetetlen, előrelendítő tényezőnek bizonyult az új világ építésében a Sinkó igényelte új, morális köztudat. Ennek létében és fejlődésében annak az erkölcsi megújhodásnak a jelére bukkanunk, amely nélkül nincs valóban új társadalom.*" (kiem. B. I.) Gáll Ernő joggal mutat rá, hogy Sinkó ezen időálló etikai igénye egyúttal gondolati buktatók forrása is volt, végkövetkeztetése azonban e tekintetben egészen egyértelmű: „... magasra emelt erkölcsi mércéjét időállónak tekinthetjük. Törekvései mindmáig lényegében korszerűek maradtak, mint ahogy Lukács Györgynek a Taktika és etikában kifejtett alaptétele is, amelyet Sinkó oly következetesen hirdetett, megőrizte érvényét. A humánus végcél állandó érvényesítésében a helyes taktika ismérvét biztosítjuk."

Ezen túlmenően, Gáll Ernő cikke az erkölcsi ihletettségű sinkói gondolat történelmi időszerűségének egy másik mozzanatát is kiemeli. Utal ugyanis arra, hogy már az ifjú Sinkó — Szabó Ervinnel és Lukács Györggyel összhangban — azt a nézetet képviselte, hogy a tőkés kizsákmányolást megszüntető új társadalmi rendnek erkölcsi, szellemi, emberi tekintetben radikálisan különböznie kell a régi rendtől, s ezért a legtágabb értelemben, az emberi *életforma* értelmében vett kultúrának is radikálisan szakítania kell a polgári értékrenddel, hogy az emberi szükségletek és életértékek új hierarchiáját állítsa fel. Gáll Ernő ennek a sinkói posztulátumnak is történelmi aktualitást tulajdonít — teljes joggal: „Sajátos időszerűséget kapott ez az igény ma, amikor a fogyasztói mentalitás jelentkező csődje és az ökológiai válság veszedelme már elodázhatatlanná teszi az élet új minőségéhez tartozó új preferenciák kialakítását."

Bretter György tanulmánya — amelybe a *Téka*-sorozat terjedelmi határai következtében nyilvánvalóan nem is kerülhetett bele, részletesen kifejtve, mindazon felismerés, amelyre szerzőnk a sinkói életmű publikált s Romániába is elkerült részének ismeretében jó érzékkel, a sinkói szellemiséggel adektvátan rezonálva tapintott rá — szintén kidomborítja az életmű gondolati korszerűségét és történelmi aktualitását.

Végül, szerzőnk teoretikus fontosságot is tulajdonít a sinkói gondolatnak, mégpedig a tudományos szocializmus és marxizmus etikához való viszonyulása tekintetében. Hangsúlyozza, hogy Marxnak annak idején természetszerűen szembe kellett fordulnia az ún. etikai szocializmussal, a moralizáló történelembölcselettel s az erkölcsi messianizmusnak a társadalmi mozgások tudományos vizsgálatától és osztályharctól idegenkedő képviselőivel. „Mindez kétségtelenül a tudományos társadalomszemlélet és erkölcstan megalapozásának előfeltétele volt, de nem jelentette, nem jelenthette, hogy a marxizmus aetikus természetűvé vált volna" — szögezi le Gáll Ernő, s hivatkozik a korszerű marxizmus eminens képviselőjére, Ernst Blochra, aki szerint a marxizmus nem élhet és érvényesülhet erkölcs nélkül, s aki „az elmélet és gyakorlat összekötő láncszemének tekinti azt a — Sinkó pedagogizmusához hasonló — »forradalmi didaktikát«, amely mind a marxizmus ún. »meleg áramlatának«, mind magának a forradalomnak nélkülözhetetlen eleme". A sinkói gondolat ezen teoretikus időszerűségét szerzőnk a továbbiakban összefüggésbe hozza a magyar marxizmus két kiemelkedő személyiségével is, és ezáltal — közvetve — maga is kijelöli a gondolkodó Sinkó helyét az e századi magyar progresszió történetében: „Az etikai szocializmus meghaladása nem azonosítható nyilván a tudományos szocializmus erkölcsi közömbösségével, de nem azonosítható egy olyan szektás állásponttal sem, amely a Marxot megelőző vagy vele kortárs humanitárius iskolák érdemeit-értékeit sommásan tagadná. Nincs szükség a marxizmus etatizálására, de igenis szükség van a marxista erkölcstannak az autentikus szocializmus fejlődését serkentő kialakítására. Sinkó Ervinnek Lukács Györgyre és Szabó Ervinre támaszkodó — kritikailag értékesített — nézeteiben pedig jó és megbízható szövetségesekre találunk e törekvésben, s a szocializmustól idegen pragmatista tendenciák, az eszmények híjával gyakorolt »reálpolitika« ellen."

Ilyen jellegű reflexiói a sinkói személyiség-mentés említett tendenciájával függenek össze. Bretter már tanulmánya bevezetőjében hangsú-

lyozza: „Furcsa paradoxon: nem ismerjük azt a szellemi talajt, amely pedig a miénk; vagyis ismét felfedezzük azt, amit már felfedeztek előttünk, s mi, kezünkben a spanyolviasszal — csodálkozunk. Sinkó Ervin felfedezése nem valami kegyeletes szánalom a kínlódó ember hagyatéka láttán: a talaj felfedezése ez, persze a szellemi talajé. Ő ugyanis ideológiailag-politikailag végigcsinálta az értelmiségi és a forradalom viszonyát és elméleti szintre emelte gyakorlatát, amikor tanulmányaiban és esszéiben a szubjektivitás és a szubjektum szerepét vizsgálva, az ember státusának új formáját vázolta fel."

Hogy a sinkói gondolkodói útkeresés, eredményeivel és buktatóival, a mai, korszerű szellemi talaj természetes tartozéka, erre a Bretter-tanulmányban további lényeges utalásokat is találunk. Közülük itt csak azt emeljük még ki, amely a személyiség-rehabilitálás, a *konkrét* humanizmus mozgalomtörténeti vonatkozásait aktualizálja, Sinkó gondolati autonomitásával, életvitele és gondolkodása egységességével összefüggésben: „Soha nem adta fel egyéniségét, soha nem mondott le az önálló gondolkodásról, megőrizte gondolkodói függetlenségét — ezt a viszonylagos és törékeny függetlenséget —, mert a hierarchiáktól távol az öntudat munkása volt. »Minden ami történik, az én ügyem« — egy forradalmi generáció életelve volt [ez], amit az intézményi ideológia nyelvén így fogalmaztak át: »minden, ami az én ügyem, az maga az Ügy, tehát a te ügyed«. Sinkó az egyetemes Ügy-fogalom absztrakciójától eljutott az individuális ügy — partikuláris ügy kölcsönviszonyának ideológiájáig, tehát műve a terméketlenül absztrakt fogalomból az élő és tartalmas fogalom megragadásának irányába mutat. Az egyéni — általános (egyetemes) viszonyában az utóbbi elnyeli az előbbit, az individuális — partikuláris viszonyban viszont átmenetek, kölcsönhatások lehetségesek. Sinkó, aki produktív életet élt, magatartásában életvitelét fejezte ki, és ideológiája sem került ellentmondásba alaptörekvéseivel."

*

... Érkezik, ím, a palackposta, s a világszocializmus építésének századforduló előtti, mai szakaszában is *van* releváns gondolati üzenete. Folyik Sinkó Ervin *természetszerűen* nehéz, *érthetően* idillmentes szellemi honfoglalása, s e folyamattal szemben nem lehetünk közönyösek. Természetszerűen és érthetően nehéz ez a honfoglalás, hisz a korproblémák, melyekhez ez az Október tüzében fogant életmű tartósan és elválaszthatatlanul hozzánőtt, maguk is idillmentesen, akkurátus szívóssággal ellenállva — de azért mégiscsak hátrálnak az egyedül értelmes emberi erőfeszítések, a *történelmi praxis* offenzívája elől. Meghallani, s termékeny — ami azt is jelenti: *kritikai* — rezonálással aktivizálni e nehéz honfoglalás történelmi üzenetét: ez a mi dolgunk, a palackposta mai, közép-európai címzettjeinek, s ez nem is oly kevés... S minden formális-filologizáló hozzáállásnál értelmesebb és értékesebb!

S felelősségteljes is. Hisz hogy is mondta a sinkói palackposta egyik első útrabocsátója? — „Az irodalomtörténet igazságos is tud lenni. Az igazság napján majd megtudjuk: volt a magyar irodalomnak még egy elfeledett nagy írója. Egy elfeledett kortársunk. Ez a rehabilitálás kérlelhetetlenül felveti majd a kérdést, milyen eszmék kényszerültek róla elfelejtkezni, és milyen eszmék váltották ki — vagy tették »szükségszerűvé« — a feledékenységet."

kázmér ernő és a jugoszláviai magyar irodalom

BENKŐ ÁKOS

„Talán tudod, hogy ez a szemtelen stréber, ez a nyálas szószátyár faügynök a *Kalangya* esküdt ellensége, és már nekem is lefetyelt arról a tervéről, hogy meg kellene alapítani a jugoszláviai magyar Pen klubot, amelynek elnökéül ő Ambrus Balázst szemelte ki. Szóval vigyázat!! Kázmér mögé tömörülnek majd a ... *Napló* tehetségtelenjei, akiket majd becsempész a kongresszusra, és akkor ott egy hatalmas ellenzékre találsz, úgyhogy a *Kalangya*-propagandát még csírájában elfojtják. És a pestiek meg a jugoszlávok is abban a hiszemben térnek haza, hogy az itteni magyar irodalmat Ambrus Balázs meg Kázmér Ernő csinálják, és hogy az egyetlen irodalmi orgánum itt a *Napló*. Talán az is érdekel, ha megírom, hogy Kázmér csehszlovák állampolgár, valami pozsonyi céget képvisel Zágrábban, és ő maga jelentette ki, hogy az itteni magyar irodalmat nem ismeri, de nem is akarja megismerni. Ezek után igazán nem értem, miért fáradozik a jugoszláviai magyar Pen klub megalakításán? De szóval még többet..." Így írt Szenteleky Kornél 1933. IV. hó 17-én Csuka Zoltánnak arról a Kázmér Ernőről, akivel a tízes években évekig együtt dolgozott Kiss József lapjában, *A Hét*ben. Meggyőződésünk, hogy a tekintélyes Szenteleky kedvezőtlen véleményének jelentős szerepe volt e méltatlanul elfelejtett kritikus irodalmi utóéletének alakulásában. Szenteleky irodalmi leveleiből egyértelműen kitűnik, hogy nem szenvedhette Kázmért, így mérhetetlenül elfogult volt vele szemben. Mindent megtett annak érdekében, hogy megakadályozza Kázmér tanulmánykövetének megjelenését. 1932 novemberében Kende Ferencnek még csak annyit ír, hogy aggályai vannak Kázmér könyvét illetőleg, de a következő év januárjában Cziráky Imréhez írt leveléből már a gyűlölet hangja csap ki: „A Govorkovichokat, Kázmér Ernőket, Ivić Aleksákat majd elintézem, és ha olyasvalami jelenik meg, ami nem értékes s ami óvásom ellenére lát napvilágot, azt könyörtelenül ki fogom végezni a *Kalangyá*ban vagy *A Mi Irodalmunk*ban. Ha nem is kérik ki tanácsomat, én mégis adok nekik, sőt kis fenyegetéssel sem fogok fukarkodni arra az

esetre, ha nem tartanák be a jó tanácsot." Ezek a sorok is elárulják, hogy Szenteleky nagyon haragudott Kázmérra. Gyűlölködésbe átcsapó haragjának alapvető okát ma sem ismerjük pontosan, de irodalmi levelei két nagyon lényeges rész-okra rávilágítanak. Ismeretes a *Napló* és a *Kalangya* tábora, valamint a „vezérek" — Fenyves Ferenc és Szenteleky Kornél — közötti, Szenteleky életében kibékíthetetlennek tűnő ellentét. Mivel Kázmér a harmincas évek elejétől a *Napló* külső munkatársa volt, Szenteleky eleve bizalmatlan volt vele szemben. Kázmér egyszerűen nem tudott írás nélkül élni. Havas Károly viszont fórumot biztosított írásainak, ezért engedte át több száz cikkét — mint egyik Szirmai Károlyhoz írt levelében olvashatjuk — *ingyen* a *Naplónak*. A másik feltételezhető ok az irodalmi féltékenység: amikor Szenteleky attól fél, hogy a pestiek és a jugoszlávok esetleg abban a hitben térhetnek haza a Pen Kongresszusról, hogy a jugoszláviai magyar irodalmat Kázmér Ernő és Ambrus Balázs csinálják — hadd jegyezzük meg itt közbevetőleg, hogy e féltékenységnek sem ekkor, sem később nem volt reális alapja, hiszen Kázmér a jugoszláviai magyar kultúra műhelyeitől mindig távol élt (Zágrábban, Dubrovnikban, majd Belgrádban), s a magyar nyelvű lapoknak és a *Kalangyának* is csak külső munkatársa volt —, akkor akaratlanul is elárulja, hogy egy kicsit irodalmi vezérségét is félti tőle. Csakis ilyen motívumok vezethették Szentelekyt egyoldalú, igazságtalan és tényeknek is ellentmondó, véleményének kialakításában. Mert annak a Kázmér Ernőnek, akiről Szenteleky 1933 májusában azt írja, hogy „állandóan dicsekszik azzal, hogy nem ismeri a Vajdaságot és annak irodalmát", alig néhány hónap múlva egész sor jugoszláviai magyar író könyvéről szóló összefoglaló jellegű bírálata jelenik meg a *Nyugat*ban. Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy Kázmér írásaiban — és eddig napfényre került közel száz nyíltan szókimondó levelében — a neheztelésnek, haragnak nyomát sem találjuk. Ellenkezőleg: Szentelekyt az ő nekrológjával búcsúztatta a *Nyugat*, a harmincas évek második felében tanulmányt írt róla — amelyet közlésre ajánlott fel a *Kalangyá*nak, de megjelenésére nem került sor —, 1938-ban a *Tátrá*ban megjelent esszéjében *(Magyar irodalom Jugoszláviában)* is elismeréssel szól munkásságáról, s még 1940-ben is rádióelőadást tartott róla Belgrádban magyar és szerb nyelven. Az előadás magyar nyelvű változata július 8-án hangzott el a rövidhullámú műsorban.

Szenteleky halála után Szirmai Károly lett a *Kalangya* irodalmi szerkesztője. Szirmai Károly és Kázmér Ernő kapcsolatával a Kázmér-levelekhez írt előszavában Szirmai Endre viszonylag részletesen foglalkozik, ezért itt csak egészen röviden érintjük e kérdést. Szirmai Károly mindössze néhány írásában *(Emlékezés a Kalangyára, Önkeresés)* foglalkozik Kázmér kritikai munkásságával, röviden, de mindig elismerően. Kázmérról kialakult véleményéről éppen ezért nem ezek a rövid megemlékezések, hanem elsősorban a tények vallanak legbeszédesebben. Szirmai Károly alighanem az egyetlen író volt a két világháború közötti jugoszláviai magyar irodalomban, aki felismerte Kázmér értékeit s az ellentábor élénk tiltakozása ellenére 1934-től rendszeresen foglalkoztatta a *Kalangyá*ban. Ízlését, hozzáértését és kitűnő szerkesztői érzékét dicséri, hogy túl tudta magát tenni előítéleteken és Kázmér emberi gyengéin — mert élő és halott kortársainak szinte egybehangzó véleménye szerint „szúrós, szálkás" természetű ember volt, tisztában volt saját értékeivel,

s ezt időnként túlzott magabiztossággal hozta mások tudomására —, mert ő az írások értékét tekintette a közlés döntő kritériumának. Döntésének helyességét az idő fényesen igazolta, mert e jól tájékozott, művelt, megbízható ízlésű és haladó szellemű kritikus írásai nemcsak a vajdasági magyar írók és olvasók tájékoztatását és ízlésnevelését, de — közvetve — Szirmai egyik legfontosabb szerkesztői célkitűzését, a dilettantizmus elleni harcot is nagyszerűen szolgálták.

Majtényi Mihály *Szikra és hamu* (1963) c. visszaemlékezéseiben *Magányos hajós* címmel terjedelmes fejezetet szentel Kázmér Ernőnek. Sajnos, Majtényi szubjektív írása — amely kétségtelenül sok érdekes és értékes információval is szolgál — ismét felújítja és többször is megismétli azt a Szentelekytől származó tévhitet, mely szerint Kázmért nem érdekelte a jugoszláviai magyar irodalom, ezért vajdasági magyar könyvről soha nem írt: „A dubrovniki és zágrábi távolságokban élő Kázmér — írja —, az európai könyvpiac katalógusai között búvárkodva, vonakodott véleményt mondani egyetlen vajdasági könyvről, itteni magyar könyvről, s ez maga is gyanús volt Szentelekynek." Amikor Majtényi arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen könyvekről írt Kázmér, újra megjegyzi: „Vajdasági könyvről — ebben konzekvens maradt — soha!" Majd a nagyobb nyomaték kedvéért harmadszor is megismétli: „Vajdaságban megjelent könyvről sohasem írt: *Nem olvadtam fel eléggé ebben a tájirodalomban* — mondta egyszer nekem. *Nem szeretem a bírálati mércét túlságosan leereszteni* — csak közvetítés juttatta el hozzám, őtőle magától ezt így nem hallottam." Bori Imre irodalomtörténetének megjelenéséig — néhány kortárs-kritikát (Tabéry Gézáét, Mácza Jánosét...) leszámítva — lényegében Majtényi esszéje volt az egyetlen részletes híradás Kázmér Ernőről. Talán ennek is szerepe van abban, hogy a régi tévhit ma is él.

Herceg János visszaemlékezéseinek a *Magyar Szó*ban publikált újabb részleteiben (*Kritikusok hűtlensége*, 1972. IV. 2. — *A szétszóródás ellen*, 1972. IV. 9.) megint megpróbálja feltámasztani a Szentelekytől származó tévhitet, amikor ezt írja Kázmérről: „A vajdasági irodalom nem érdekelte, vagy nem akart rosszat írni róla. Csak a novella-antológiát ismertette annak idején a *Nyugat*ban, kicsit a halott Szenteleky szándékai előtt tisztelegve, kicsit vitába szállva vele." Herceg az *Akácok alatt* c. antológiára utal, ám hadd jegyezzünk meg itt legalább annyit — a Kázmér-szövegekre bízva a tévhitek eloszlatását —, hogy Kázmér *csak* a *Nyugat*ban az említett antológián kívül még hat (6) jugoszláviai magyar könyvről írt összevonat bírálatot, s néhány hónappal korábban ugyanez a folyóirat az ő nekrológjával búcsúztatta Szenteleky Kornélt. Herceg János írásaiban a régi tévhit mellett újabbak is felbukkannak: így a szenvtelenség és a kozmopolitizmus vádja, valamint az az állítás, hogy Kázmért „az erdélyi irodalom is csupán annyiban érdekelte, amennyi helyet tudott kivívni magának Budapesten". Az újabb tévhiteket azonban rendre megdöntik Kázmér írásai. A művek ismeretében állíthatja-e valaki, hogy „személytelen hozzáállással" íródott megannyi délszláv tárgyú Kázmér-írás, például a Vinaver-tanulmány vagy a Todor Manojlovićról szóló esszé? Vajon leírta volna-e egy kozmopolita a jugoszláviai magyar kulturális élet „érdemes megnyilatkozásairól" szóló *Beszámoló* alábbi sorait? „A kisebbségi magyar is csak a közösségben tud magyarnak maradni és magyar kultúréletet élni. A népi közösségtől elszakadni

annyit jelent, mint a nagy életharcot egyedül vívni. A közösségi élet — etikai élet! Kötelességei, ideáljai, rendeltetései vannak. Ezeknek a kötelezettségeknek, ideáloknak, rendeltetéseknek kiapadhatatlan nagy forrása: a nemzet, amelytől eloldódni éppen úgy nem lehet, mint ahogy szenvedés és öröm nélkül sem lehet élni!" (*Kalangya*, 1938. 10.). Ami pedig Kázmér és az erdélyi irodalom viszonyát illeti, ezt nagyszerűen megvilágítja a *Szülőföldem* c. Tamási-műről írt kritika vallomásszerű bevezetése. (*Kalangya*, 1939. 6.)

Bori Imre Kázmér-képével — amely, bár korántsem támaszkodik a teljes életműre, helyesen jelöli meg a gazdag kritikusi pálya legfontosabb erővonalait — lényegében egyetértünk. Igaz, némi megszorítással, de ő is átveszi Majtényi véleményét, amikor azt írja, hogy „fájdalmasan kevés az, amit a vajdasági magyar irodalomról írt". Ha a terjedelemre is roppant gazdag — eddigi kutatásaink alapján mintegy tíz vaskos kötetet kitevő — életmű egészéhez viszonyítjuk a valóban csak néhány ívnyi jugoszláviai magyar tárgyú Kázmér-írást, akkor ebben a kérdésben is igazat kell adnunk Bori Imrének. Azt azonban — a Szirmai-Archívum anyagának részleges ismeretében is — nyugodt lelkiismerettel állíthatjuk, hogy Kázmér intelligenciája, széles körű tájékozottsága és „esztétikai szenzibilitása" ellenére sem lett volna alkalmas Szenteleky szerkesztői és irodalomszervezői szerepének folytatására. Korábban már említett emberi gyengéi, úgy túlzott magabiztossága, „szúrós, szálkás természete" eleve kizárták ennek lehetőségét, noha tudjuk, hogy volt már némi gyakorlata az efféle munkában, hiszen éveken át munkatársa — 1919-ben néhány hónapig felelős szerkesztője is — volt *A Hét*nek Budapesten. Bizonyára az sem tekinthető véletlennek, hogy Kázmér mindvégig csak külső munkatársa maradt annak a folyóiratnak, amelynek 1934 és 1940 között egyik legszorgalmasabb és legjelentősebb kritikusa és esszéírója volt. Nemegyszer előfordult, hogy egy-egy *Kalangyá*ban 15—20 oldalt tettek ki a Kázmér-írások. Egyébként a kortársi levelezés is azt igazolja, hogy Kázmért nem szívelték vajdasági magyar írótársai: Szirmai Károlynak kemény és hálátlan harcot kellett vívnia Kázmérért az ellenzők népes táborával. Szirmait azonban szerkesztői munkájában az irodalom szolgálata vezette. Éppen ezért nem hagyta magát befolyásolni sem az ellentábor tiltakozásától, sem Kázmér „tüskéitől", amelyekből pedig neki is bőven kijutott, amint ezt a hamarosan megjelenő Kázmér—Szirmai levelezés is tanúsítani fogja, amelyet e sorok írója Szirmai Endre jóvoltából kéziratban megismerhetett.

Igen gyakran találkozunk azzal a kérdéssel is, hogy miért nem írt Kázmér többet a jugoszláviai magyar irodalomról. Már életében is gyakran érte az a vád, hogy nem ír a vajdasági magyar művekről. Kázmér azonban mindig meg tudta cáfolni e vádat egy-egy éppen akkoriban megjelent vagy készülőben levő jugoszláviai magyar tárgyú írásával. Az viszont tagadhatatlan, hogy kritikusi mércéjét nem volt hajlandó leszállítani a jugoszláviai magyar művek kedvéért: „A jó európai szemszögével állok — írja Szirmainak 1938 őszén —, kissé hűvösen, objektíve, természetesen a jóleső szeretet hangján, de mégsem szeretnék érzékeny lelkeken sebeket ütni, ha a kis munkát nem emelem világnívóra." Egy másik leveléből az derül ki, hogy a *Kalangya* szerkesztője még sohasem kért tőle jugoszláviai magyar tárgyú kritikát, valamint azt is — erről árulkodik a Börcsök Erzsébet nevéhez biggyesztett kicsinyítő képző —,

hogy akarva-akaratlan kissé lebecsüli a másodvonalbeli hazai szerzőket: „Ami az itteni magyar írók működését illeti — írja 1940 januárjában —, ehhez a kérdéshez Te tőlem nem kértél és nem vártál véleményt. Még sohasem mondtad azt, hogy egy itt megjelent könyvről én írjak. Ha majd erre alkalmat adsz, *szívesen* (Kázmér kiemelése) fogom véleményemet elmondani. Még Börcsök Erzsébetkéről is."

E kérdés vizsgálatánál azonban nem szabad megfeledkeznünk arról a könnyen bizonyítható tényről, hogy Kázmér az esetek döntő többségében saját téma-ajánlatait írta meg a *Kalangyá*nak. Itt is a Szirmai Károlyhoz írt Kázmér-levelek a koronatanúk, hiszen Kázmér csak azokban az években dolgozott a *Kalangyá*nak, amikor annak Szirmai volt az irodalmi szerkesztője. A több mint 80 Kázmér-levél között mindössze egy olyat találtunk, amelyben a kritikus jugoszláviai magyar tárgyú téma-ajánlatokkal jelentkezik a szerkesztőnél: egyik a *Szenteleky-tanulmány,* a másik a *Magyar irodalom Jugoszláviában* c. nagyobb tanulmány. Az írásokat Szirmai Károly ismerte, de a *Kalangyá*ban egyik sem jelent meg. Hogy miért nem, az Szirmai Károly és Kende Ferenc halálával talán örökre megválaszolatlan kérdés marad. A két tanulmány további sorsáról — amelyeket Kázmér még 1937 júniusában ajánlott fel közlésre — annyit tudunk, hogy a Szentelekyről szólóból évekkel később (1940-ben) rádióelőadás lett, a *Magyar irodalom Jugoszláviában* címűnek pedig csupán az első része jelent meg nyomtatásban 1938-ban: a *Tátra* c. szlovákiai magyar folyóiratban.

De hogy Kázmér nem írt még többet a jugoszláviai magyar irodalomról, abban az is szerepet játszhatott, hogy három budapesti (Franklin, Nyugat, Pantheon) és egy pozsonyi (Práger) kiadótól rendszeresen kapott recenziós példányokat, amelyeknek egy részéről mindenképpen írnia kellett a *Kalangyá*ban. Természetesen az is elképzelhető, hogy — amint Majtényi is írja — azt vallotta: „Az itteni könyvekről úgyis írnak elegen."

Kázmér azonban írt a jugoszláviai magyar irodalomról: írt összefoglaló tanulmányokat és bírálatokat is jelentős és kevéssé jelentős vajdasági magyar szerzők könyveiről. Levelezéséből tudjuk, hogy még Hella (Havas Emilné) *Lelkek országútján* c. ma már teljesen elfelejtett kivándorlási regényéről is jelent meg recenziója a *Reggeli Újság*ban. Igaz, jugoszláviai magyar tárgyú írásai közül nagyon kevés jelent meg vajdasági magyar lapban vagy folyóiratban. Nyilván ennek a körülménynek is szerepe lehetett a félreértésekben, hiszen a két világháború között Jugoszláviában nem sokan olvasták a rövid életű *Tátrát*, és kevesen hallgatták a pozsonyi rádió irodalmi előadásait. Az alábbi szöveggyűjteménnyel — amelyben az 1918 és 1940 között publikált jugoszláviai magyar tárgyú Kázmér-írásokból közlünk szemelvényeket, köztük egy korai, Ambrus Balázsról szóló kritikából is, aki ugyan csak valamivel később lett a jugoszláviai magyar irodalom munkása — éppen azt a tévhitet szeretnénk eloszlatni, mely szerint e — Jugoszlávián kívül — méltatlanul elfelejtett kritikus érdeklődési köréből teljesen kiesett a vajdasági magyar irodalom. Bizonyítható tény ugyanis, hogy Kázmér jó néhány írásában, rádióelőadásában, sőt még a Szirmai Károlyhoz írt leveleiben is tárgyilagosan és érdemben foglalkozott szűkebb hazája magyar irodalmával. Levelezése arra is fényt derít, hogy a folyóiratbeli publikációkat is rendszeresen figyelemmel kísérte. Sajnálatos, hogy rá-

dióelőadásainak szövegei és a *Magyar irodalom Jugoszláviában* c. nagyobb tanulmányának második része ma már végleg hozzáférhetetlenek. Az utóbbiról csak annyit tudunk — Kázmér egyik leveléből —, hogy azt Szirmai Károly is olvasta és dicsérte.

Végül még annyit: e sorok írója tisztában van azzal, hogy Kázmér életművének legjelentősebb részét a kortárs magyar irodalomról és a világirodalomról szóló, de mindenekelőtt a délszláv—magyar irodalmi és kulturális közeledést szolgáló művei képezik. Ugyanakkor azonban jugoszláviai magyar tárgyú írásai is megérdemlik, hogy elkerüljék a teljes feledést, hiszen a legjobbak közülük minden bizonnyal helyet kapnak majd *Kázmér Ernő válogatott írásai*nak ma még fájóan hiányzó kötetében.

KÁZMÉR ERNŐ JUGOSZLÁVIAI MAGYAR TÁRGYÚ ÍRÁSAIBÓL

Ambrus Balázs: Koszorú

„Olvasván verseit, majd mindegyikben találunk strófát, képeket, szavakat, amelyek mögött költő rejtőzik, amelyek egyenértékűek egy igazi költő finoman, magukban véve tökéletesen kidolgozott érzéseivel, de az az örökös keresés, amellyel végigpróbálja az őszi esték hangulatát *(A Garnisonsspital)*, a kisvárosi nyár alkonyatát a maga stílus- és technikabeli lehetőségeivel, valahogy tudatosan, de gyakrabban tudattalanul érezteti mindenütt, hogy újra csak keresnie kell, fiatalsága utolsó csöpp melegéig, mert szócsillogtató és verselő készsége mellett érzelmi potenciája szép és megható.

(...) A *Koszorú* költője az élet végtelen, szabad perspektívája helyett tiszta vággyal, öntudatlanul is nekilendült hangszereléssel is el tudja velünk hitetni finom, kiélezett, érett és a maga kifejező lehetőségeiben tiszta, sokszor harmonizált lelki kultúrára emlékeztető líráját (...)"

(A HÉT, 1918. 35. 542.)

Szenteleky Kornél (1893—1933)

„Szenteleky Kornél, a jugoszláviai magyar irodalom alig pár esztendős életének újjászervezője, lelkes munkása ennek a dilettantizmusra, elsekélyesedésre ítélt magyar szellemterületnek. Hogy ez az utatvágás nem mindenben lett százszázalékos eredmény, és hogy éppen az európai orientációjú, kultúrákért rajongó, az egyetemes műveltség nemességében bízó Szenteleky Kornél volt kénytelen erőszakolt regionális irodalmat propagálni, a lokális kulőr sokszor dadogó kísérleteit értékké avanzsálni, az annak a sajátságos atmoszférának volt a következménye, amit fáradhatatlan munkabírásával megteremtett környezete fejlesztett ki (...)

A sziváci orvos kis háza, amely hosszú évekig a Vajdaság magyar művelődésének és a jugoszláv irodalom felé közeledő baráti megértésnek központja volt, elsötétedett. Az éjszakákba világító lámpa kialudt és

éppen úgy, mint két évvel ezelőtt nagy ideálja, Kuncz Aladár, Szenteleky Kornél is megtért az anyaföldhöz, amelyben hitt és amelytől elszakadni sohasem tudott."

(NYUGAT, 1933. II. 263.)

Jugoszláviai magyar könyvekről

„Aki az irodalom jogosultságát, annak társadalmi funkcióját nem a megalkuvásban, a meglevő szűk esztétikai igényekhez való leereszkedésben, hanem az irodalom fensőbbségéhez való feltörekvésben látja, az előtt csakhamar nyilvánvaló lesz, hogy ezek a könyvek és — kevés kivétellel — törekvő, küzdő írók is ebben a kettősségben, a rájuk erőszakolt regionalizmus és a bennük lüktető korláttalan szabadságra való törekvés harcában fulladnak ki. *Börcsök Erzsébet* kis regénye, *A végtelen fal* iskolapéldája annak, hogy az írónak mennyire nem szabad erőszakoltan regionális jelleget adnia olyan témának, amelynek váza, vérszegény és sápadt figurái azt el nem bírják. Az impériumváltozás kezdetén összeverődött csőcselék, fosztogató bandák adják a regény hátterét, ún. *kisebbségi problémáját*, ebbe komponálódik a magyar leány és szerb fiú naivul elgondolt, romantikusra beidegzett szerelme, amit a dilettantizmustól csak keresetlenül tiszta és üdeségre törekvő egyszerű stílusa ment meg. *Farkas Geiza*, a tiszteletre méltó polihisztor, akinek a tízes években adott szociáletikai, társadalomtudományi munkái elmélyedő tudóst reprezentáltak, *A fejnéküli emberrel* a regényírók sorába lépett. Regénye az egy test két lélek örök rejtélyét kutatja, szárazon, terjedelmesen tájleírásokkal, és ezek a gondolkodói, szemlélődő erények a regényt fárasztó olvasmánnyá nehezítik. A regény erényei: a mesétől teljesen elkülönülő lélektani, szinte laboratóriumi tanulmány és néhány ólmosszürke vonással megrajzolt tájleírása (...) *Szirmai Károly* novelláskönyve, a *Ködben* valóságfelvételek, átélések és érdekes kísérletű fantáziák színes sorozata. Egy falusi jegyző napjai, egyre fokozódó szerelme rajzában (*Staro sunce*) regényírói képességek feszülnek, és néhány elmosódottan adott mellékalak sorsának kiszélesítéséből könnyen a faluba szorult, kultúrára törekvő emberek tragikus regénye válhatott volna. Az író képzeletjárása, itt-ott már egyéni hangja annak az előrejutó, tisztuló elbeszélő irodalomnak jól érvényesülő értéke, amit a megboldogult *Szenteleky Kornél Akácok alatt* című és huszonhat itteni elbeszélő novella-antológiájában akart kidomborítani. Hogy ez a szép és ambiciózus kísérlet nem azzal a maradéktalansággal sikerült, amire az antológia oly tragikus fiatalon elhunyt szerkesztője törekedett, az végeredményben abban a programszerűségben rejlik, amely elsősorban a paraszttémák felé fordult, viszont a novellisták nagy része éppen ezekben a témákban idillt, sablont látott, és a szociális háttér csak *Arányi Jenő*nek az aratógépek ellen föllázadt parasztokról szóló drámai feszültségű novellájában, *Herceg János A hatalmasok* c. alig kétoldalas rajzában és a tisztult naturalizmustól érett *Kristály István Áradás* című, a gátépítő földmunkások tragikus letörtségével lüktető elbeszélésében érzékletes. Jól megírt, nyugodt írás a *Borsodi Lajos Szerenád*ja, és sok erő, nyerseség van Markovich (Majtényi) *Mihály*nak a dunai hajósok, dunai kikö-

tők megrázó élményektől zsúfolt novellájában. *Munk Artúr Hinterland* című regényében Porváros háború alatti életét, nyüzsgő hangyabolyhoz hasonló társadalma képét egy hűen fotografáló, sohasem retusáló író merészségével adja. Ez az első magyar Hinterland-történet, a front hőseinek valóságélete és az otthonmaradottak pénzszerzése merész párhuzamával. *A nagy káder* írójának beváltott ígérete, aki ezzel az új regénnyel a háború élményének béklyójából végleg kikerülve, komoly írói eszközökkel közeledik a mai élet témái felé. *Magister* (Kiss Vilmos) *Száz asszonya* a Napóleon körül élt szeretők, asszonyok regényes rajzai, vázlatai (...) A történelem sokszor mond mást, mint írónk, de ez nem zavarja azt a hatást, amit komoly kvalitást, imponáló tudást és tárgyi ismeretet nyújtó könyve ad. Érdekes kísérlet *Arányi Jenő* történelmi regénye, formában inkább nagyobb elbeszélés, *A szentendrei bíró*, amely a fiatal Mátyás király fekete hadseregének küzdelmén át a török ellen harcoló magyar—szerb nép közös sorsát leegyszerűsített történelmi keretben és egy keresetlenül friss, romantikus szerelmi idillben írja meg. A kis regény hamvasan szép tájleírásai, a haldokló szentendrei bíró melodramatikusan aláfestett lázálma az eddig novellista erényeivel ismertté vált író értékes fejlődésének figyelemre méltó bizonyítékai (...) *Ambrus Balázs* a jugoszláv líra legértékesebbjeit ülteti magyarra, keresve bennük a szláv lelket, a mai életet. Ezek a költői értékű fordítások egyelőre napilapokban jelennek meg, már kötetté izmosodhatnának, újabb dokumentumául annak, hogy itteni íróink valamennyije tehetsége legjavával híve az irodalmak testvériesülésének."

(NYUGAT, 1933. II. 613—614.)

Magyar irodalom Jugoszláviában

„Ebben az időben jelenik meg *Radó Imre* egy regénye, az *Akarat szárnyán*, amit pesti kiadó ad ki, pesti lapok méltatnak, mert odahaza kritika alig van, főleg nincs kritikamondás olyan, amelynek súlya, szempontja, módszere, új mondanivalókkal, ismeretekkel felszerelt hanghordozása lenne. Már jelentkezik a becskereki *Borsodi Lajos* is, korábbi versei után egy finom kötet prózai költeménnyel, a *Kirakat*tal, amelyben a kisvárosi szürke életben vergődő lírikus tettre lendülő akarata csuklik lemondásba, irodalmi kisplasztikába. Itt-ott találkozunk *Ambrus Balázs* nevével is, a háború előtti pesti irodalomba érkezett költővel, aki gazdag műfordítói munkásságát a jugoszláv irodalom felé tereli, és a nagy szerb lírikusokat kongeniális művészettel fordítja. A maga líráját leegyszerűsítette, bácskai, szabadkai hangulatokba fojtja, apró novellisztikus rajzok felé, amelyek gyermek- és diákkora tragikus visszaemlékezései (...)

Szenteleky Kornél első verseit, hangulatos cikkeit, levendulásan krúdys finomságú regényét a *Kesergő szerelem* címen a háború előtti *A Hét*be írta és mint megannyi vidékről Pestre jött fiatal író, az összeomlással hazatér anélkül, hogy a magyar főváros irodalmi légkörébe komolyabban beilleszkedhetett volna (...) Szenteleky irodalmi vezér lett, szerkesztője a *Vajdasági Írás*nak, ahol már *vajdasági programot* vállal, a közös vidéknek, a közös problémáknak regionális irodalomba való il-

leszkedését, ami csak azért nem sekélyesedett el, mert a Vezér ízlése ezt nem engedte meg, de még íróink is inkább a nagy, az európai nézőpontok felé tágították a szűk horizontot, mint a Duna menti, bánáti gabonatengerek egyhangúsága felé. A rövid életű *Vajdasági Írás* után egy újvidéki napilapnak, a *Reggeli Újság*nak vasárnapi számában húzódik meg és talál szerény, vendégszerető hajlékra Szenteleky és tábora. Ezt a lap büszkén *A Mi Irodalmunk*nak nevezi. Ebben a mellékletben már szuverén szerkesztő, kemény kritikus, aki önfeláldozással küzd a felburjánzó dilettantizmus ellen, rengeteget levelez, utazik, kéziratokat ír át, korrektúrákat javít, egy újabb regényén, az *Isola Bellán* kívül már alig ír valamit, és minél fáradtabb, sápadtabb, köhögősebb, annál inkább törnek felszínre felfedezettjei, annál termékenyebbek vele induló írótársai, akikkel együtt 1932 tavaszán új folyóiratot ad ki, a *Kalangyát*. Mire az új folyóirat első évét betölti, Szenteleky Kornél már egy budai szanatórium betegágyába dől. Proustot olvassa, és amikor már bizonyossággal tudja, hogy halála közeledik, pakol, hazamegy meghalni Sztariszivácra.

Kerek tíz éve, hogy Szenteleky Kornél életre keltette, kézzelfogható, füllel hallható, szemmel látható irodalommá fejlesztette a jugoszláviai magyar kisebbségi írók próbálkozását, amit súlyos gazdasági viszonyok, a közöny, az áldokatkészség teljes hiánya lesorvaszthattak, de vannak írók, vagy két tucatnyi könyv, itt is, ott is 4—5 magyar összehajol a kisvárosi kávéházak asztalai körül, irodalomról, könyvekről beszélnek, estélyeken felolvasnak. Már nem lehet őket letagadni.

Erről a meglevő, le nem tagadható, pozitív értékeiben még problematikus jugoszláviai magyar irodalomról később számolok be."

(TÁTRA, 1938. 1. 25—27.)

Beszámoló kulturális életünk érdemes megnyilatkozásairól

„A szegény Szenteleky Kornél halála óta öt év múlt el, s a *lokális kulőr* nagy és sokat tisztázott vitának termő eredményei — kisebbségi magyar irodalmi életünknek ez volt legérdekesebb, legtöbb kritikai szellemet és tisztulást hozó, szenvedélyességet is adó, de alapos kibeszélése — ma odáig zsugorodtak, hogy az ízes, erőteljes *Cziráky Imre* néhány idillikus és racionális népi látású novelláján kívül alig bukkan fel itt-ott egy-egy írás, amely a falu népének egységét vagy csak egy részletét is friss erővel ragadná meg (...) Az a nevelés, amelyet a *Reggeli Újság* közművelődési tanácsa első éve teremtett, s amelyet a vojvodinai magyar kisebbségi életnek kemény felelősségtudatú, lelkiismereti megkötöttségű, gyakorlatilag és a kisebbség-tudományban is átfogóan képzett két áldozatkész vezetője, *Andrée Dezső* és *Kende Ferenc* formáltak meg, a jugoszláviai magyar népnevelésnek eddig legjelentősebb eredménye.

A noviszádi *Közművelődési Tanács* népnevelő, kisebbségi kultúrát jelentő munkájával sokban rokon, de szellemi, kulturális érdeklődésének tágabb körével más utakon jár a *petrovgradi Magyar Közművelődési Egyesület* (...) Egyesületi énekkart és zenekart szerveztek. Ezek a jó zenei kultúrát nyújtó alakulatok egy emlékezetes Liszt-emlékünnepé-

lyen sikerrel működtek. Az Egyesületnek saját otthona, majdnem háromezer kötetes könyvtára és ifjúsági alosztálya is van. Több irodalmi felolvasásra kisebbségi irodalmunk néhány elsőrendű értékét, így *Luciát*, *Cziráky Imrét*, *Szegedi Emilt* és *Szirmai Károlyt* is meghívták. Meghatóan szép emlékünnepélyt rendeztek Kosztolányi Dezső és a múlt század emberien mély kedélyű humoristájának, Lauka Gusztávnak emlékére. Süppedő, elhanyagolt sírhantját rendbehozták, s föléje új márványtáblát emeltek. Vuk Karadžićnak, a nagy szerb népdalgyűjtőnek és a szerb irodalmi nyelv megteremtőjének születése száztövenedik évfordulója alkalmából az országos ünnepségekből az Egyesület is kivette részét. Egy magas nívójú irodalmi délután keretében *Borsodi Lajos*, a kitűnő író, az egyesület rendező-bizottságának fáradhatatlan szorgalmú elnöke tartott előadást Vukról. Több műkedvelő előadás, képtárlat, a bogojevói *Gyöngyösbokréta* tánccsoportjának vendégszereplése, vidéki gazdasági szaktanfolyamok stb. ... tették ki a petrovgrádi Magyar Közművelődési Egyesület egy évének tevékenységét, amely a bánáti magyar kisebbségi kultúréletnek és *Marton Andor* egyesületi igazgató nagyszerű szervező munkájának valóban erőteljes bizonyítéka (...)

A petrovgrádi *Jugoszláviai Magyar Népkönyvtár*, ez a *Kelemen János* gondos szerkesztésében megjelenő sorozat most *Milyen pályára lépjek?* címen a pályaválasztás előtt álló ifjak számára népszerű ismertető füzetet adott ki. A füzet elé *Dr. Draskóczy Ede* előszóul egy miniatűr-tanulmányt írt, s ezzel a kis kötetkét kisebbségi irodalmunk komoly értékévé emelte (...)

Platon mondja, hogy az ember az emberi közösségben s az abban való munkálkodásban válik igaz emberré. A kisebbségi magyar is csak a közösségben tud magyarnak maradni és magyar kultúréletet élni. A népi közösségtől elszakadni annyit jelent, mint a nagy életharcot egyedül vívni. A közösségi élet — etikai élet! Kötelességei, ideáljai, rendeltetései vannak. Ezeknek a kötelezettségeknek, ideáloknak rendeltetéseknek kiapadhatatlan nagy forrása a nemzet, amelytől eloldódni éppen úgy nem lehet, mint ahogy szenvedés és öröm nélkül sem lehet élni!"

(KALANGYA, 1938. 10. 469—471.)

*

Kázmér Ernő Szirmai Károlyhoz írt leveleiből

Az alábbi levélrészleteket írójuk nem a nyilvánosságnak szánta, de közlésük talán mégsem érdektelen, hiszen arról vallanak, hogy Kázmér igenis figyelemmel kísérte a jugoszláviai magyar irodalmat, s a *Kalangya* akkori szerkesztőjének — akinek áldozatos munkáját szintén nagyra értékelte — őszintén megírta véleményét írótársairól. A jobb érthetőség és a könnyebb áttekinthetőség érdekében zárójelben megadjuk azoknak az írásoknak pontos címét, amelyekről Kázmér bírálatot mond. A kiemelések Kázmér Ernőtől valók.

„Küldje meg nekem *Ködben* c. most megjelent novellás kötetét, hogy arról valahol kimerítően írhassak. Csak héba-hóba találkozom írásai-

val, amelyek mindig nagyon érdekelnek s bizonyára így könyvben sokkal pregnánsabban domborodik majd ki az az érték, amit eddigi elszórtan látott írásaiban megbecsültem." (1933. VIII. 2.)

„A megértő baráti és kollégiális szeretet szívével köszöntöm, mert a Maga munkálkodása szívverése annak az egyre kihaló irodalmi életnek, amelyért oly önzetlenül és oly lankadatlan fáradsággal küzd. Még egyszer köszöntöm!" (1936. V. 7.)

„Nem írtál semmit a jugoszláviai magyar irodalomról szóló *(Magyar irodalom Jugoszláviában)* tanulmányomról! A *Helikon* még nem hozta. Leadnád-e Te esetleg?" (1937. VI. 7.)

„Munkád, mártírsorsod iránt senki sem érezhet oly tisztelettel, megértéssel, mint én. Kérlek tehát, minden érdekeltség nélkül, tarts ki, mert a kutya ugat, de a karaván halad..." (1937. VIII. 3.)

„Igen kedves Szirmai, most kaptam meg a *Kalangya* külsejében is imponáló, vaskos számát. Rekordteljesítmény ez, és remélem, ha gondosan átolvasom, szellemi termésben is ezt az impressziót kapom. Igen érdekes a Munk cikke *(A beteg Kosztolányi)* — én 1935 Húsvét hetében 8 napon át reggeltől estig voltam együtt Kosztolányival Dubrovnikban, ezt egyszer megírom —, feltűnően komoly és maradandó értékű utat mutató a Kendéé *(Apáink és fiaink)*, jó vers a Gálnak a Schöpflinhez címzettje *(És vagyunk!)* és még a Kohlmann Hesse-esszéjét olvastam el. Herceg novellája is igen érdekes *(A halál leányai)*, de már nagyon kuszált, és ebből a témakörből éppen eleget írt. Gyengének találom a könyvkritikákat, kivéve Kisbériét, amelynek *első, bevezető része vallásos és vallomásos komoly program."* (1937. IX. 4.)

„Van még értékes tanulmányom, éspedig: .... *Szenteleky-tanulmány, A jugoszláviai magyar irodalom.* Gondolkozz ezen s alkalomadtán térj rá vissza." (1937. IX. 24.)

„A decemberi számba már belelapoztam. Elsőnek a szép, erősnek induló regényrészleted *(Dér András karácsonyestéje)* olvastam el! Igen érdekes és jól van megírva! Készen vagy vele? Ha igen, küldjed el, hamar elolvasnám. Érdekel és szívesen foglalkoznék vele, mielőtt nyomtatásban menne kiadónak. Azt hiszem, egy ilyen előzetes, baráti olvasás jó, ha megelőzi a lektorét! Fontos és jelentős írások — kisebbségi problémáik miatt — a Thurzóé *(A jugoszláviai magyar ifjúság útja)* és a Battáé *(Egynapos néprajzi múzeum).* A többit még nem olvastam." (1937. XII. 21.)

„Te is olvastad a jugoszláviai magyar irodalomról írott tanulmányomat, amit a pozsonyi rádióban olvastam fel. Ennek első része jelent meg a *Tátra* c. lap 1. számában, a második része most jön. Tehát nem tudom, ki reppentette fel megint az elhallgatás vádját, be sem várva a tanulmány második részének megjelenését, amelyben mindenkit felemlítettem." (1938. II. 23.)

„Egyet azonban meg kell mondanom, ha objektív akarok lenni Veled! Hogy kitűnő szerkesztő vagy! A szerkesztőknek abból a fajtájából, aki értékelni tudja az esszéirodalmat, és hozzásegítettél, hogy kisebb figyelőkbe tömörített gondolataim tömkelegéből egy nemesebb műfaj felé tartsak. Utat mutattál a mi itteni kis irodalmunk továbbfejlődési lehetőségére, s talán ahogy a figyelőkből tanulmány lett, úgy lesz a novellából a regényünk is." (1938. III. 1.)

„A jugoszláviai magyar irodalomról szóló tanulmányomat ismered. Olvastad. Dicsérted! Elküldtem a *Tátrának*, s az eddig csak az I. részt hozta. Sürgettem a II. részt, de sohasem szerettem az oktrojt, többet nem írtam nekik és még mindig várom a II. részt, amelyben Dudás, Szirmai, Kende, Cziráky stb. fordulnak elő. Különben itt küldöm a megjelentet és aláhúztam azokat a részeket, amelyek utalnak a II. részre." (1938. IV. 15.)

„Novelláid nagyon elgondolkodtattak s valóban csúcsteljesítményei az itteni novellatermésünknek. Igazán kár, hogy nem írsz többet, de így, együtt olvasni a hármat (*Végállomáson — Az idegen — A marionett-kert)* tisztább, maradéktalanabb volt a hatás." (1938. IX. 2.)

„Ahogy visszaemlékezem, az *Idegen* tetszett a legjobban s interieurjében volt valami a melankóliából vagy fájdalomból, ami őszintén megfogott. A *Marionett-kert* tulajdonképpen a Te vizionárius zsánered, s én igen hatásosnak találtam. Sajnos, nincs már *Kalangyám*, hogy újból elolvashatnám a novellákat, de ha kérésemet a *Kalangyák* pótlólag küldését illetőleg teljesíted egyszer, szívesen belemélyedek novelláidba s újra megírom alapos, objektív és *kritikai* véleményemet. Múlt levelemből az intelligens olvasó beszélt, akit a novellák megfogtak." (1938. IX. 9.)

„Az új *Kalangyát* most olvasom, elsőnek a Te jellegzetes és harcosan őszinte gondolataidat *(Válasz-Bírálat-Ellenbírálat),* szívvel, értelemmel az Illyés *Magyarok*jára emlékeztetnek. Novelláidat *(Zilált hangulatban — Gáspár Elemér a hídon)* este olvasom." (1939. V. 10.)

„Láttam az új számot. *Meglepő,* milyen friss és érdekes Rádó elbeszélése *(Visszavonom az életet).* Levegős, fordulatos, drámai. Félek, hogy rétestészta lesz. Kár lenne *visszavonni az életet.* Éppen tragikus töröttségében a megrendítő. De emlékezetes írás, *a legjobb,* amit tőle olvastam!!" (1939. IX. 2.)

„Én csak egy fórumot ismerhetek el írásaim felett s ez a szerkesztő Dr. Szirmai, az író és irodalomismerő... Rád bízom magamat és írásaimat. Írói sajátságomat el kell ismerjed, valóban nem írok a legényegylet kuglizóinak. De ezt Te nem is fogadnád el tőlem." (1939. X. 16.)

„Itt élek, illik a kultúrával közelebbi kontaktusba kerülni, mert ezt tettem annak idején Szlovenszkóban is. Hiszen még Nálad is elég szlovenszkói vonatkozású írásom jelent meg... Ami az itteni magyar írók működését illeti, ehhez a kérdéshez Te tőlem nem kértél és nem vártál

véleményt. Még sohasem mondtad azt, hogy egy itt megjelent könyvről én írjak. Ha majd erre alkalmat adsz, *szívesen* fogom véleményemet elmondani. Még Börcsök Erzsébetkéről is." (1940. I. 14.)

„A belgrádi rövidhullámú állomáson hétfőn este Szentelekyről lesz előadásom. A magyar nyelvűt, ha meg akarod hallgatni, akkor figyelj 20,50-kor. Más nyelveken is jön az előadás." (1940. VII. 5.)

„VIII. hó 8-án Szentelekyről, X. hó 14-én *Az ember tragédiája* jugoszláv fordításairól tartott előadásaim során hosszan és melegen beszéltem a K(alangyá)ról. Ha levelem megkapod holnapig, úgy 11-én, hétfőn este 20,50-kor a belgrádi rövidhullámú adót hallgasd meg, melyen át ismét tanúja lehetsz elismerésemnek és hűségemnek, valamint objektivitásomnak." (1940. XI. 10.)

költők és versek

akik elhozták beethovent

REINER KUNZE

Hozzáláttak, hogy Beethovent végre
elhozzák mindenkihez
És volt egy lemezük is
amit lejátszottak a gyorsabb megértés kedvéért
az ötödik szimfónia c-moll op. 67.

De M. azt mondta
hogy ez neki túl hangos meg hogy
ő már öreg ehhez

De Beethoven elhozói éjjel
póznákat állítottak fel az utcákon és a tereken
drótokat feszítettek ki hangszórókat
szereltek fel és hajnalban
hogy alaposabban megismerjék felhangzott
az ötödik szimfónia c-moll op. 67
elég hangosan ahhoz hogy még a távoli
földeken is hallják

De M. azt mondta: fáj a feje
már délben hazament bezárta
az ajtót az ablakot és a fal
vastagságát dicsérte

Ily módon provokálva Beethoven elhozói
drótokat kötöztek fel a falakra és hangszórókat
akasztottak minden ablakra és
az ablaküvegen át egyre áradt
az ötödik szimfónia c-moll op. 67

Erre M. kiment a házból és feljelentette
Beethoven elhozóit;
de mindenki azt kérdezte tőle mi kifogása van
Beethoven ellen

E támadás után Beethoven elhozói bekopogtak
M. házába s mikor ajtót nyitott
betették lábukat a résbe s a rendet tisztaságot
dicsérve bementek
A szó véletlenül
Beethovenre terelődött
s hogy élőbbé tegyék a témát véletlenül
épp náluk volt
az ötödik szimfónia c-moll op. 67

De akkor M. egy ón merőkanállal
fejbe vágta Beethoven elhozóit
Még időben letartóztatták

M. tettét emberölési kísérletnek nevezték
a Beethoven elhozóit képviselő ügyvédek és a bírók
De nem adták föl a reményt
a vádlottat Ludwig von
Beethoven ötödik szimfóniájára c-moll op. 67
ítélték

De M. addig dörömbölt és ordított
amíg abba nem hagyták

Már túl öreg hozzá mondták Beethoven elhozói
De — folytatták — M. koporsója mellett
ott állnak gyermekei

Akik úgy rendelkeztek
hogy M. temetésén
az ötödik szimfóniát játsszák
c-moll op. 67

DÜSSELDORF IMPROMTU

Az ég vonzza a földet
mint pénz a pénzt

Üveg- és
acélfák minden reggel
tele izzó gyümölccsel

Egy könyök —
ennyi az egyik
ember a másiknak

A MŰVÉSZET VÉGE

Nem szabad, mondta a bagoly a fajdkakasnak.
nem szabad a napról dalolnod
A nap lényegtelen

A fajdkakas törölte
verséből a napot

Művész vagy,
mondta a bagoly a fajdkakasnak

Jó sötét volt mindenütt.

A SZÁLERDŐ NEVELI FÁIT

A szálerdő neveli fáit

Elválasztva őket a fénytől, arra szorítja őket,
hogy küldjék fel lombcsúcsaikba minden zöldjüket
A minden ággal való lélegzés
képessége,
az ágbontás magáért való öröme
elsorvad

Megszűri az esőt, hogy elejét vegye
a szenvedélyes szomjúságnak

Engedi hogy a fák megnőjenek
egyformán arányosan:
Egy sem lát többet mint a másik
s ugyanazt mondja mindegyiknek

a szél

Gömöri György fordításai

* Reiner Kunze, keletnémet költő, 1933-ban született szász munkáscsaládból. Egyetemi tanulmányait filozófia és újságíró szakon végezte, s néhány évig irodalmat és esztétikát tanított a lipcsei egyetemen. 1959-ben lemondott erről az állásáról, 1962 óta Greizben él cseh nemzetiségű feleségével. Kunzének eddig négy verseskötete jelent meg, egy 1968-ban a Német Demokratikus Köztársaságban, a többi három Nyugat-Németországban. Műfordításaiért 1968-ban megkapta a csehszlovák írószövetség fordítói díját. Kunze nemrégiben részt vett a cambridge-i költői fesztiválon, ahol versei igen nagy sikert arattak.

kísérletek

VASS ÉVA

JÓZSEF ATTILA

csak egy időre
ment le a mélybe
csak tiszta gyökérért
hogy visszajöjjön
tisztán fehéren
ökölnyi nagy rubinkövével

HAT DAL

1.

elkéstem

fogva tartott
bokrok szomja
szoknyám
ágas-bogas fodra

2.

kölcsönkért emlékem
ledőlt búza
koszorúzza

3.

szűk szobád
vacogó függöny
dőlt torony
kétszemélyes álom

4.

sok gyűrű az ujjamon
mindet feléd forgatom
hangod
hideg billentyűit
hallgatom

5.

dagadt Dunánk lebegése
meleg szivacs
tenyeredben delelő
vagonok

6.

felhőt bontasz
ujjadra tekered —
nyarunk elfogy

ritkára kösd
lompos télben
magadra veheted

VÁLASZ LEVELEDRE
(Gy. T.-nek)

ilyenkor rendszerint
elhallgatunk magunkban
rámadod sárga szoknyám
ráncai közt
hinták lendülését hallom
csak velük repülnék
kiszakadva
a durva fonású
bőrfalak közül

ágyamban kemény
altatók kövesednek
nem hígítja álmom
érdes zuhanásuk
csak néha
esőben
három ponttal
a mondatok után
mikor megkérdezed
mindenkinek
ugyanezt mondom-e

KÍSÉRLET VELED ÉS A NAPPAL

júliust öntök
frissen metszett
poharadba —

naptól cserzett
fogaid alatt
roppan a képzelet
összehozni
ritkán szőtt álmaid
a nyárral
bármilyen nehéz is
szeretlek
ha kitámasztott pillákkal
alszol
rojtozott napraforgóim
között

selymesi nándor versei

KLUZ FRANJO EMLÉKÉRE

A levegő tette hőssé,
a levegő, ez a végtelen tiszta tenger,
amelynek extrémei a szürke, jégverte föld,
és az ezüstös-kék, csillogó ég.
Igen, az ég a felhők felett olyan tiszta volt,
mint a környezetétől izolált, szívből feltörő szerelem.
Szeretett volna feljebb szállni,
fel, fel a végtelenbe,
ahol az emberi jajok és fájdalmak
szappanbuborékként pukkannak szét,
és ahol a gyűlölet fogalma elkopik.
Repült a Nap felé,
mint ahogy a számum söpör a Szaharán.
Repült,
mint ahogy Paganini, az ördög hegedűse hegedült.
Repült,
mint ahogy az örök költő verset ír,
a Nap felé sebesen.
És egy ponton megállt.
A Nap fénye molekuláira bontotta a teret.
A földre nézett,
az alatta kavargó, zűrzavaros, elnyomó és elnyomott világra.
Ott vérvirágok nyíltak,
és ernyős magvaikat szétvitte a szél,
és egy pillanat alatt átcikázott agyán a gondolat:
Olyan tisztává tenni a világot,
mint amilyen az ég a felhők felett,
hogy a földi fájdalmak megszűnjenek,
és egyesüljenek az addícióra képtelen emberi szívek.
És démonként szállt alá,

mint a nyíl, a villám, a zivatar,
hatalmas szárnyait széttárva.
Szállt a gyors Potez, mint becsapódó üstökös.
Átszállt Prijedorba,
hogy meg nem alkuvó harcot folytasson a szabadságért,
hogy isten haragjaként sújtsa a megszállót,
hogy mint kísértet feltűnjön,
hogy mint sas lecsapjon,
hogy mint szélvész tovasuhanjon.
Bosanski Novi-nál lelőtték,
de új repülővel Tuzlánál új életre kelt,
hogy haláltáncát újra ismételje,
Olaszországból a dalmát partokra csapva
újra és újra.
Zuhanórepülőjét
a Cetina hullámai és az omiši part pergő kövei kísérték
utolsó útjára.
A levegő ölte meg,
ez a végtelen, tiszta tenger,
amelynek extrémei a porlepte szürke föld
és az elérhetetlen ezüstös-kék ég.
Igen, az ég a felhők felett olyan tiszta,
hogy benne a párhuzamosok találkoznak,
és az egyenesek megvalósítják önmagukat,
benne szétpukkannak az emberi jajok buborékjai,
és elkopik a gyűlölet szenvedélye.
És Kluz, mint Ikarosz, el akarta érni az eget...

KARKOZIT

A disszonancia egyre nőtt, amikor Karkozit megszületett.
Furcsa gyereknek tartották,
mert zöld volt a bőre,
és sosem hazudott —
ezért gyakran betört fejjel tért haza.
Anyja néha tanította hazudni,
de tulajdonképpen ő is undorodott tőle,
mert nem volt fehér bőrű,
és el sem tudta képzelni,
honnan örökölte ezt a tulajdonságot.
Szégyellte, hogy magában és férjében is
létezik egy recesszív gén, amely ezt a zöld színt
határozza meg, és azért nem is mert több
gyereket szülni.
Karkozit meglepően lassan nőtt,
és amikor elérte az 1 métert, teljesen megállt
a növéssel.
Alacsony termete ellenére
az emberek féltek tőle, és nem engedték
maguk közé, mert észrevették, hogy nem tud hazudni
és feltűnően nagy szemei vannak.
Valami volt benne, ami a többiből hiányzott,
és ezért megvetették.
Az iskolában a tanárainál is többet tudott,

talán épp emiatt bukott meg, de továbbra is
százával olvasott könyveket,
és hamarosan ezernyi új törvényt állított fel.
Az emberek élenjárói azonban rájöttek,
hogy ezek a törvények értelmessé tennék az embereket,
ezért Karkozitot börtönbe vetették.
Karkozit nem tudta elviselni a sötétséget, és meghalt.
Amikor felboncolták,
kést találtak a lelkében.

AKAPELLA

A tornyosuló magány felhorzsolja
az emberek húsát,
és szálkákat hasít a fásuló szívekből.

Az érzelemszegény városi lét
tárgyilagos rohanásától fodros lelkek
fokozatosan elvesztik plasztikus mivoltukat,
és tésztaként dagadva
brutális szenvedély tör fel mélyükből.

Az érzelmek elvesztették tartalmuk hófehérségét
és elpiszkolódva, ösztönökként tértek vissza
a rohanástól elvadult testekbe.

De vannak még hősszerelmesek,
kiknek példája robbanásra képtelen héliumgömbként
emelkedik a magasba,
és kifakadva szétfolyik
az elferdült térszögben látható ködben.

És a szüzek is lassan elfáradnak,
nem tudnak mihez kezdeni
értéktelenné vált erényeikkel.

Az idő tört része alatt érkezni fog egy hang,

AZ IDŐ TÖRT RÉSZE ALATT ÉRKEZNI FOG EGY HANG...

Bősz Siva rombol, de újra teremt.

LÉT-ETŰD

Reggel van.

Cikázó gondolataid, mint szilaj csikók,

átütik a sűrű fények
átütik az ébredő fények sűrű fókuszait.

Azt hiszed, hogy milliónyi éles szilánk csapódik
beléd,

meg a melletted levő sima falba.

Tegnap azt mondtad, elég volt,
ma újra folytatod.
Tegnap azt mondtad, soha többé,
ma újra teszed.
Tegnap azt mondtad, a holnap más lesz,
a ma ismét tegnap-szagú.

Szabadulnál a rádfeszülő lét
búskomor tömegmagányától,
a mindenki-mindenkivel életmód
rezignált passzivitásától,

de tested parányi mivolta
összepréselődik az endogén erők
növekvő oldalnyomásától.

Kiáltanál,

de hangod elnyelné az acél csörgő zaja.

Hallgass!

Reggel van.

Cikázó gondolataid spirálrúgói

átütik az ébredő,
átütik a sürű fények fókuszszövevényeit.

Tegnap azt mondtad, hogy elég volt,
ma újra folytatod.

A VÁGY

Akkor halk zenét akartam hallgatni,
és sokat inni, inni, inni...
Akkor szerettem volna sírni,
hosszan, keservesen sírni,
de felébredt bennem a férfi.

Akkor marlborót akartam szívni,
akkor levelet akartam írni,
akkor énekelni akartam, énekelni,
s táncolni, döglésig táncolni,
és futni, messze-messze futni,
akkor virágot akartam szedni,
akkor verset akartam írni,
akkor VELED AKARTAM LENNI...

NEKED

Te költő vagy, mint minden ember,
egy napon forradalomba viszed néped,
neked nem szabad megállni, várni, tétovázni,

előre!
Terád várnak a hajók,
téged hív a tenger,
neved éneklik sirályok,
rád várnak a hawaii nők.
Érted sírnak a néger gyerekek,
és a rézbőrűek, a rézbőrűek is érted epednek,
meg a fehérek, az istenadta fehérek.
Emlékszel,
pont egymillió éve születtél,
igen, mutáció volt az egész életed,
génhiba, génbaj, géncsere,
no de hagyjuk a fejlődést.
Dölyfösen kiáltottad a világba Australopithecus neved.
És egymillió éve várnak rád a hegyek,
a hatalmas hegyek,
meg a végtelen óceán.
Akkor még nem tudtad, hogy érted van minden, minden,
mint ahogy a csecsemő sem fogja fel létét.
Isten lettél, és teremtettél magadnak
mindig újuló,
koronként egymással ellentétes isteneket.
Már egymillió éve hívnak a harasztok,
amelyek összementek,
és a nagy hüllők, amelyek eltűntek.
Egymillió éve sziszegnek érted a szelek.
zúgnak zivatarok,
cikáznak villámok,
érted?
Neked nem szabad megállni, várni, tétovázni,
te költő vagy, mint minden ember!

elhagyatott — agyontitkolt — rászedett

VUJICA REŠIN TUCIĆ

MINDEGYIK VALAMIT ÉSZREVESZ

Léteznek fiatal költők, mily különös. Mindegyik valamit észrevesz, mindegyik valamit meglát. Legyél, végérvényesen, ostoba — mondják nekem —, éveken át éltél, fiatalon és bűntetlen.

SZOKNYA GYAPJÚ JÉG, DUGÓ ÓLOM HALOM

Anyó virág levél. Nyelv szem disznó. Madár égbolt kő. Víz nő bor. Kalapács betű orr. Szoknya gyapjú jég. Dugó ólom halom. Láb kotlós hó. Nap golyó hajó. Harang szél kukac. Gríz por iszap. Őszibarack lábas cső.

BŐR ÉRINTÉS, TÉL HÓ

Ceruza vonal. Kés seb. Száj hang. Szem kép. Orr szag. Fül hír. Láb lépés. Bőr érintés. Tél hó. Tányér étel. Agy tudat. Gyufa láng. Gyomor éhség. Gyermek növés. Bödön zsír.

INTEGETNI VIZELNI SÍRNI

Megállni szaladni szállni. Aludni integetni vizelni. Sírni vágni hajigálni. Olvasni nézni járkálni. Kopogtatni odafigyelni hallgatni. Ragasztani nótázni vinni. Úszni kenni fojtogatni. Megölni szuszogni nyelni.

ELMENT ELTŰNT ELVESZETT

Ütött szomjas kitaszított. Elment eltűnt elveszett. Szomorú gyenge beteg. Öreg összetört magányos. Fáradt sápadt elsorvasztott. Elhagyatott agyontitkolt rászedett.

Veszteg Ferenc fordítása

mai próza

húsz nap az atomfürdőben

SÁFRÁNY IMRE

ELSŐ NAP

Takarók alatt pihenek az ágyban. Mellettem izzik a villanykályha ebben a kis, 4x3 méteres tábori szobában.

Már alkonyodik, de az első fürdés az Atomfürdőben megtörtént.

Az első katalógust erről a „népfürdőről" a Klinikán nyomta kezembe egy szemrevaló ápolónő. Azt mondta, hogy ezen a fürdőhelyen látott néhány vendéget, akiknek hasonló bajuk volt, mint nekem, és ott lábra kaptak. Ez már régen volt, de most, hogy tavaszodni kezdett, fölvettük a kapcsolatot ezzel a fürdővel. A második jó hírt az otthoni ápolónő mondta. „Nem ismertem rá a fekvő betegre, akihez hosszú ideig kötözni és injekciózni jártam. Az udvaron tevékenykedett. Maltert kevert, és falat rakott. Kikiabált: ismerjek rá!"

Levelünkre megjött a válasz, és megkaptuk a behívót mára.

Minden bevonuláshoz elég soká tart a készülődés. Az is véget ért, és ma reggel hatkor elindult velünk a széles „Volga". Rövid megállás Újvidéken, ahol kiszálltak, akik ide készültek, és Belgrádba, aztán megindultunk délkeletnek.

A „Volga" vezetője azt mondta, hogy világűri táplálékot szívunk magunkba, amikor a plasztik tubusból mézes kávét fogyasztva kanyarogtunk Šumadija gyönyűrű útjain.

Ahogy változik a táj, úgy valahogy változnak az utakon járók is.

Én nagyon szépen viseltem el a gyönyörű, szélesvásznú, plasztikus filmet, ahogy az utat a fővárosig neveztem, mert már régen láttam, és az a régen még az ősszel volt, azóta pedig elröpült egy vacak tél, és ez a tavasz úgy látszik nem lesz olyan vacak. Belgrád után átigazította a kocsivezető az ülésemet, és Šumadija szelíd tájait már csak úgy nézhettem, ha felemeltem a fejem abból a nyugágyszerű ülőkéből, amellyé ülésem változott, hogy kényelmesebbé tegye a beteg utazását az Atomfürdőig.

A katalógusban, melyet a fürdőből kaptunk, az állt, hogy a fürdő másodosztályú elhelyezéssel és fürdőmedencével rendelkezik, tehát szép, vízvezetékes és mellékhelyiségekkel is ellátott lakószobára gondoltunk.

Miután kikocsikáztunk Šumadijából, illetve a szelíd heveréssel és fejemelésekkel összekötött leskelődésből, mert jöttek a hegyek, felültem.

Láttam végtelenbe szétszórt és egymással összefonódó helységeket. Láttam férfit, aki vásárról bárányt vitt, láttam érdekes, tarkára festett szekereket és népviseleteket, és láttam autókat és teherautókat és gyönyörű lakóházakat, melyeket külföldön dolgozók építettek maguknak.

Vajdaság után egy kicsit mintha az időben utaztunk volna visszafelé, még ökröt is láttunk ekét húzni. Az asszony vezette az ökröket, a férfi pedig az ekét nyomta. Ökrös szereket is láttunk a ciszternás teherautók mellett, és gyalogosokat az úton. Gyalogoltak a végtelen hosszú faluban, vagy gyalogoltak a végtelen hosszú falusorok között. A fasorok már szépen zöldelltek a helységekben, a tulipánok és az orgonák virágoztak, a nap is szépen sütött, de a kocsivezető borúsan nézte az utat. Azt mondta: „Esőbe megyünk." Ha tudtam volna járni, leszálltam volna megnézni a szépen kiszínezett szekereket. A külföldi keresetből épült villák nem voltak érdekesek, mert Európa-szerte látni ilyesmit, de festett szekereket, szépen pirosló, festett szekereket nemigen látni sehol.

Az eső alattomosan jött. Először a borulás alá értünk, és ahogy fogyott az út, apró szemcsékben kipöttyözte az eső az ablaküveget.

Később már az ablaktörlők is leírtak egy-két félkört, hogy újra megálljanak. A vezető mintha vitázni akart volna az esővel, ahogy Čačakra értünk, már zuhogott. Az ablaktörlők szüntelenül működtek, de a forgalom nem gyérült, mindenki sietett, mindenki ázott.

Az esőben megkérdeztünk egy baktert: hol az Atomfürdő? A bakter megkérdezett egy másik embert, a másik egy harmadikat, végül összejött egy szép kupaktanács, és megtárgyalták, hogy vissza kell fordulnunk és öt kilométert robognunk visszafelé, ahol egy útkereszteződésnél el kell fordulnunk egy tarka házig. A tarka háznál balra kell fordulnunk. Az az irány.

Ezt meg is tettük. Tényleg ideértünk Gornja Trepčára. Itt újra megkérdeztük, és már jobban útbaigazítottak. Végül a zuhogó esőben megérkeztünk a fürdőhelyre. Egy vendéglő elé gördültünk, amelynek az első neve „Šumadija" volt, de az új táblán már az új neve díszeleg: „Atomfürdő" vendéglő.

Ott derült ki, hogy az igazgató, az Atomfürdő igazgatója Čačakon van, a pénztárnoknő sem volt ott, az ügyeletesnek pedig fogalma sem volt róla, hogy érkezünk.

Pedig ez az érkezés alaposan le volt levelezve, a másodosztályú panzió kétágyas szobával le volt foglalva, így hát a jelenlevő atomfürdősök szaladgálni kezdtek, hogy elhelyezzenek bennünket. Először két beteghordár be akart vinni engem is a vendéglőbe, utána megindult a hajsza a szobáért, ami le volt rezerválva, de amelyről nem tudott senki. A vége az volt, hogy kiosztották számunkra ezt a szobát, ahol most diktálok.

Az első ismerős a Szomszédasszony volt. Miután bepakoltuk a holmit: az írógépet, az elektromos számítógépet és a többi motyót, Asszonyom átment a Szomszédasszonyhoz, aki ezzel fogadta: „Baszd meg, hoztál resót, lábast és kannát?" Amikor megtudta, mekkorát hibáztunk, felajánl-

lotta segítségét. Még azt is mondta: „Holnap úgyis megyek haza, majd hozok neked is tojást."

Asszonyom elment a boltba, melyet zárva talált, de talált joghurtot, melyet üvegpohárban árulnak, és a bódés azt mondta, „vidd csak a poharakat, majd holnap visszahozod". Időközben a Szomszédasszony bekopogott, benyitott, és megkérdezte: „Elment az Asszony vásárolni?" „El." „Fürödsz ma?" „Meg kellene kérdeznem az Orvost." „Fenét, kölcsönzök én jegyet, csak ne mulasszátok el a fürdést."

Jegykölcsönzés nem lett, mert Asszonyom megtalálta a jegyárust, aki a vendéglőben sakkozott, és azt mondta, hogy aki jegyet akar, először igyon meg egy kávét, míg befejezi a partit. Ezt kedvesen mondta. Jegy mégis lett, utána megkerestetett a két betegcipelő. Elszállításom így megtörtént. Meg is fürödtem, és most az első atomfürdő után várom a holnapot, hogy meglássam az Orvost is, azt a Jovót, akiről a Szomszédasszony holtbiztosan állította, hogy holnap megérkezik.

— Hol is volt az a kecske?

— Egy régi autóbuszban, ahol még a gumik is a kerekeken vannak. A kecske ott állt bent a fülkében, és az ablakon bámult ki.

És lassan elkezdődött a békakoncert. Az elállott eső fölött zengett.

MÁSODIK NAP

Az éjszakai békakoncert közben Topolovra godoltam. Ő rengeteg talányt adott fel még ittlétekor is, de mielőtt elindultunk volna a „Volgával", betetőzte talányait. Az utolsó pillanatban futott be a postás, és agyonbélyegzett, repülőpostával érkezett ajánlott levelet nyújtott át. Meg sem néztem. Azt hittem, valamelyik külföldön élő barátomtól érkezett, akivel héba-hóba levelet váltunk.

Most a koncert alatt kitapogattam a holmiból a repülőpostát. Nem akartam villanyt gyújtani, nehogy ez az úgynevezett másodosztályú panzió felbomoljon, hanem szépen a hüvelyk- és a mutatóujjammal kitapogattam, és kihúztam a csomagból. Még amikor a postás átnyújtotta, láttam, hogy Hongkongban tették repülőre. Most, a tapogatás közben rájöttem: a levelet Topolov küldte. Kitapogattam a levélben a három ólomsorétet.

Az Atomfürdő katalógusaiban írva vagyon, hogy az Orvos péntek kivételével mindennap jelen van. Tegnap nem volt itt, ma sincs itt. Ezt az Asszony az ápolónőtől tudta meg, akit nagyon nehezen lehetett meggyőzni, hogy mi ebbe az összkomfortos másodosztályú barakkféleségbe, ahol az ágyakon, lámpán és villanymelegítőn kívül más nincs, már tegnap beköltöztünk. Végül a hölgyecske föllapozta a vendégkönyvet, és rájött, hogy ha itt is vagyunk, mégsem vagyunk itt, mert nem vagyunk beírva.

Ennek a zavarnak a vége ma időlegesen eldőlt, mert egy tisztviselőnővel hajlandó volt az Asszonyt fogadni, miután a vendéglőben megivott egy kávét.

Ő beiktatott, kiírta a beteglapot, és elfogadta a pénzt.

Tehát tegnap nem is voltunk itt. Nyilvántartott ittlétünk a második napon kezdődött.

— A kecske még mindig abban az autóbuszban táborozik?

— Igen.

Az imént a Szomszédasszony kopogott be egy adag frissen főzött török kávéval. Leültettük, és amíg a „beteg" az ágyon feküdt, az asszonyok kávéztak és cigarettáztak.

A társalgás a gyapjúról, a kötésről és a Szomszédasszony szomszédasszonyáról is folyt. Azt mondta: „Baszd meg, kávéscsészéket kértem tőle kölcsön. Azt hiszed, adta? Van énnekem pénzem. Vehetek. De azt akartam látni, ember-e."

A mai nap két fürdést hozott. Reggel úgy fürödtünk, mint tegnap, de délután jött a medence. Kis medence, és főleg nyomorékok fürödnek benne ebben a váltásban, de nekem nagyon jól jött. Ez után már csak a medencés fürdés jöhet, mert nagyon jól lehet a vízben mozogni.

Topolov is mindig a vízről álmodott. Azon a bizonyos emeleten, ahol együtt laktunk, gyakran meglátogattuk egymást. A beszéd témája többször a víz volt. Egy furcsa napon, amikor hihetetlenül rosszkedvű volt, a halálnemek is sorra kerültek, és Topolov nem győzte bizonygatni, hogy az emberek legnagyobb baromsága a temetési cirkusz. Még történelmi hátteret is adott állításának, belekeverve az egyiptomi piramisoktól a fekete lobogókkal díszített masírozásokig mindent. „Ha én egyszer megunom az életemet, én ugyan elveszem a kedvüket az életben levőknek a temetési szertartásomtól." Megkérdeztem tőle, hogy ezt hogy képzeli, mire azt felelte, hogy csodálatos zsákocskákat rakott tele ólomsörétekkel. Ha pedig arra kerül a sor, hogy búcsút vegyen, azt mondta, hogy fölül egy hajóra, és megvárja, amíg az a hajó kiér a nyílt tengerre. Odalopakodik a fedélzeti korláthoz, és zsebében a csodálatos zsákocskákkal ügyesen átveti magát a korláton. Senki észre nem veszi, a hajó úszik tovább, ő pedig ólmos zsebeivel együtt megindul, úgy mondta, „az őshazába".

Lemarháztam, mert a szimpatikus embereket szívesen lemarházom, ha valami marhasággal traktálnak.

Jóban voltunk, és egy újabb eget verő vita után úgy hiszem ki is egyeztünk.

De ez a kiegyezés még nem küszöbölte ki teljesen a bizonytalanságot.

HARMADIK NAP

A mai napnak két szenzációja volt. Kétszer bazénban fürödtem, két ellentétes eredménnyel. Délelőtt az alsó medencében, ahol állítólag erősebb a víz, délután pedig a felsőben, ahonnan tegnap a korlátba kapaszkodva a lépcsőn gyönyörűen kigyalogoltam.

Most a fenti erősebb víz megállította mozgásomat, tehát ezentúl kerülni igyekszem.

A Szomszédasszony ma fürdés után hazautazott falujába, amely innen egy hajításra van, mert egyik unokaöccse berukkol, és a hadseregbe vonulása előtt dáridót fog csapni. Ez azt jelenti, hogy a Szomszédasszony férje bárányt süt, vagy bárányokat, hiszen ezen a vidéken a bevonulás előtti búcsú nagy ünnepet jelent.

A vendéglő egyik énekesnőjének az öccse is hasonló összejövetelt fog

rendezni, most kíváncsian várjuk, milyen híreket hoz a Szomszédasszony a mulatozásokról, hiszen holnap reggel már visszajön.

A vendéglőnek két énekesnője van, és esténként, ha összejönnek a mozogni tudó betegek és azok, akik parádés luxusautókon az atomvízért járnak, no meg a munkások, akik a most épülő stacionáron dolgoznak, az énekesnők szolgáltatják a hangulatot. Az egyiknek bokáig érő piros ruhája van, a másiknak ugyanolyan, csak zöld színű. Az egyik énekesnő a harmonikáshoz ment férjhez, és már felépítették a közeli faluban a hatalmas házat, és beszerezték a házhoz szükséges holmit. Ezen a vidéken úgy tartják számon egyesek jellegzetességét vagy értékét, hogy hány helyiségből álló házzal rendelkeznek.

A Szomszédasszony lánya is, aki most Németországban egy aggok házában ápolónő, felépítette tizennyolc helyiségből álló házát, és ott kint arról álmodozik, hogy itthon nyugdíjasként milyen szépen, nyugodtan fog majd élni abban a házban. Ennek az ápolónőnek a férje asztalosmester, aki szintén kint dolgozik, és ő is hozzájárult ehhez a gyönyörű hazai háznak a felépítéséhez.

Itt most csendes a vasárnap, és gyakran szóba kerül, hogy mekkora sokadalom lepi el szezonban az Atomfürdőt, mert nemcsak a gyógyulók özönlenek ide, hanem kirándulók is, hiszen a vidék nagyon csalogató.

A stacionár betonváza már itt ágaskodik, és a szerződés szerint nyárra meglesz, ám ha az építővel olyan szerződést kötöttek volna, hogy büntető kamatot fizet, ha késik, akkor ez a hatalmas épület nagyon kevés pénzébe kerülne az idevalóknak, hiszen amilyen a munka tempója, még jövő nyárra sem készül el.

Híre ment, hogy holnap már biztosan megérkezik az Orvos.

Ma még csak az történt, hogy a 27-es számú barakképületből átköltöztünk a 28-asba. Ugyanolyan szép, mint az a 27-es volt, csak nincs lépcsősor a bejáratánál.

Már a 28-asba pihentünk, amikor a ház előtti útról olyasféle hang hallatszott, mint amikor otthon nálunk a dinnyeárus nyáron az eladó dinnyéjét kínálja. Az Asszony ajtót nyitott, és a barakk előtt magas, fehér hajú asszony állt kosaraival. Kiderült, hogy a hűvös idő zargatta ide fel, hiszen a piac üres. Nincs vásárló. Így jutottunk finom friss kajmakhoz és szerb túróhoz. Ráadásul még néhány csomó zöldhagyma is bevándorolt új barakkunkba. Ha már a kajmaknál tartunk, feljegyezhető, hogy a bódéban minden reggel kapható friss szerbiai lepény, amely ezzel a kajmakkal isteni eledel.

Még csak annyi jegyezhető ehhez a naphoz, hogy a felső bazénban, ahányan voltunk, annyi köztársaságból kerültünk össze, és ki is neveztük ezt a napot a felső bazén föderációs napjának.

NEGYEDIK NAP

Ma visszajött a Szomszédasszony, és megjött az Orvos.

A Szomszédasszony már korán reggel keresett bennünket tegnapi barakkunkban, de ott idegen arcok néztek ki rá az ablakon. Megindult errefelé, és itt, ahol az ajtóban meglátta a tolókocsit, bekopogott.

Néhány szál orgonát, néhány szelet malacpecsenyét és kalácsot hozott, és nem állt be a szája a nagy legénybúcsúról, ahol a legény nem azért

búcsúzik, mert nősül, hanem mert katona lesz. Nagy elégedettséggel jelentette ki, hogy a zöld ruhás énekesnőnek az öccse is megy katonának, de közel sem volt olyan ünnep náluk, mint a Szomszédasszonyéknál.

Az Orvos tizenegyre ígérkezett, de addig már egy fürdést is lebonyolítottam. Ez az egyes szám első személy azt jelenti, hogy az Asszony felkészít, hogy a hordárok elszállítanak, a medencében fél órát időzöm, és akkor úgy, ahogy oda, úgy vissza.

Az Orvos fiatal, okos arcú legény, aki szépen kopogott az ajtón, bejött, bemutatkozott, és lebonyolított egy olyan szabályos vizsgálatot, amelynek minden pontját már jól kitapasztaltam más helyeken, más egészségügyi intézményekben, de a fiatal Orvos megkapó biztossággal zavarta le a tesztek sorrendjét, hogy végül megállapítsa, hogy itt sárfürdő is kellene, de arra még nincs lehetőség.

Nyáron, az udvaron, egy ólszerű épületben, a betonpadlóra hordják a sarat, és ott kenegetik egymást a betegek. Mikor lesz itt intézményes, szakszerű terápia?

Tegnap este nem tudtam elaludni, és újra Topolov repülőpostája jutott eszembe. Ha ő ezt a levelet Hongkongból adta fel, akkor az óceánjáró fedélzetéről, mielőtt az ólomsöréteket bedobta volna a tengerbe, az egyik zacskóból kivehetett három sörétet, hogy nekem valahonnan repülőpostával elküdje.

Turkáltam a holmi között, és újra elővettem azt a hongkongi levelet. Fölszakítottam, és tényleg, úgy, ahogy kitapogattam, ragasztószalaggal oda volt erősítve a pehelykönnyű repülőlevél belső felére a három sörét, alá pedig az ő jellegzetes kusza írásával ez volt írva: „Mestró, a zacskók már az Indiai-óceán fenekén pihennek. Itt van belőlük három sörét, neked emlékbe." Mást nem írt. Most azon töröm a fejem, hogy nem ugratás-e ez is, hiszen a többi sörétet bent hagyhatta a kabátzsebében, a levelet bedobhatta a hajó levélszekrényébe, de az is lehet, hogy ő is az óceán fenekén pihen.

A napokban előkerestem azt a halom papirost, melyet a hongkongi levél érkezése után belegyömöszöltem holmim közé, hogy kielemezzem: ennek a nyavalyás Topolovnak milyen kiútja lehet, vagy lehetett.

Egy furcsa téli éjszaka fölhívott telefonon, és megkérdezte, átjöhet-e hozzám. Nálam épp vendégek voltak. Visszakérdeztem: átmehetek-e én Tehozzád? Azt mondta: jöhetsz.

Valószínűtlen éjszaka volt, mert a naptár szerint nagyon hidegnek kellett volna lennie, mégis valóságos tavaszi éjszaka volt. Ittuk a kávét, és Topolov akkor fecsegte el, hogy nagyon szeretne Hongkongba eljutni. Miértemre azt válaszolta, hogy Hongkongba nemcsak az istentelen keveredés és színes összevisszaság vonzza, hanem azt is hallotta, hogy ott csodálatos bordélyházak virágoznak. A csodálatosat is megmagyarázta, mert neki az volt a csodálatos, hogy ott megvakított leánykák fogadják az élvezetvásárlókat. A vakság állítólag azért plusz, mert a vak tapintási érzéke felfokozódik.

Egy hónappal ez előtt a „hongkongi" éjszaka előtt Topolov egy halom gyűrött papírt hozott át, azzal, hogy használjam fel ezeket az „irományokat", mert ő útra készül, és lehet, hogy egyszer én ennek hasznát vehetem. A papírhalmazt begyűrtem íróasztalom legalsó fiókjába, és miután Topolov eltűnt, valahogy rendezni próbáltam.

Valami tudományos-fantasztikus műre emlékeztető színdarabkísérletet találtam ott. Amikor indulásom előtt ez a hongkongi levél befutott, az elrendezett papírcsomót is begyűrtük egyik bőröndünkbe. Ide másolom Topolov legjobb kézírással leírt két papírszeletének tartalmát:

Elmélkedés az első felvonás koreográfiájához.

Mivel a tervezett egyenes adás, a Földnek szóló egyenes adás előbb kezdődött, mint ahogy ezt Ezüst kiokoskodta, hiszen Rozsda megnyomta a megfelelő gombokat, és ő is meg a tőle fiatalabbak is megkezdték a táncot a már előre beütemezett zenére, az első felvonás nézői az ismert zenére ismeretlen táncot látnak, hiszen a fényfal mögül az ottani normák szerint szabályos táncmozdulatok a fényfalon innen rendellenes lassúsággal érkeznek meg.

Figyelembe kell venni, hogy az első felvonásban megelevenített tánc az idő szeszélyes játékának eredménye, hiszen a fényfal mögött hihetetlenül lelassulnak a földi idő szerint felhúzott időmérők, és ott nem évek, évtizedek, évszázadok múlnak el, hanem fényévek, fényévtizedek, fényévszázadok és fényezredek.

A földi idő száguld, ott a fényfalon túl pedig új mértékre állt át az idő. A koreográfia feladata lenne, hogy ezt a végtelenbe bomló időt érzékeltesse.

Az első felvonásban kimondott szavak is hihetetlenül elnyúlnak. Ezt talán azzal érhetnők el, hogy a kimondott szavakat a néző számára majdnem nevetségesen nyújtott szó-ta-go-lás-sal ejtik ki.

Ezüst megjelenése a színen szintén ilyen majdnem nevetségesen lassú és a mozdulatok is ilyen szó-ta-go-lás-sal történnek.

Ez a felvonás a maga groteszk nyújtottságával ellenpontként szolgál a második felvonásban már átállított mozdulatokra és már átidegződött mondatokra.

Hihetetlen! Ez a balek, aki most talán Hongkongban a vak leánykák bájait szürcsöli, ilyen szöveget írt? Nehéz volt lemásolni, de megvan. Nézzük a következő papirost:

Elmélkedés a második felvonás koreográfiájához.

Ebben a felvonásban hirtelen történik a változás. Ezüst átállítja az űrhajó legénysége és a saját mozdulatait, szavait, és az igazi egyenes adás ezzel a felvonással kezdődik el.

Mégis látni, hogy az űrbarlangok lakói a kellő tisztelet mellett érzékelhető gúnnyal viseltetnek az „egyenes adás" iránt. Egy kissé lenézik Ezüstöt, mert lehet, hogy feleslegesnek tartják a bekövetkezett „bogarasságot", hiszen közülük senkit sem érdekel a régi planéta TELJESEN ÚJ lakossága, és nevetséges számukra az is, hogy Ezüst mekkora féltékenységgel őrzi ebben az adásban a szavak igazi értelmét. Számukra eszelősség az, hogy azon a nagyon régi, de az időugrások miatt mégis nagyon új, pici planétán annyira fontos, leg-

alábbis Ezüst bogarai szerint, az, hogy a szavak igazi értelmét kell aláhúzni.

Ebben a felvonásban ki lehetne fejezni azt is, hogy aki szól, ha szemére szorítja tenyereit, akkor gondolatának képe a színpad hátsó világos falára vetítődik. Ezzel kihangsúlyoznánk, hogy amit Ezüst ebben a felvonásban egyenes adásban annak a planétának szánt, ahonnan jött, szerinte végtelenül fontos, majdnem nosztalgikus, majdnem romantikus és majdnem szentimentális.

Világgá megy egy balek, és itt hagy nálam egy színmű-szöveget, amilyent még sohasem láttam, sohasem olvastam. Megállj, Topolov! Te énvelem ki szeretnél babrálni, azzal a három puskasöréttel, hogy én azt higgyem, hogy tenger alatt vagy, vagy azt higgyem, hogy Hongkongban vagy vak leánykáidnál, pedig nem vagy ott, hanem lesed, hogyan lopom el irodalmadat és hogyan leszek egy ilyen balek érdeméből színműíró. Hát lesd! Ha a tenger alól lesed, ha Hongkongból, ha innen valahonnan közelebbről, észreveheted majd, hogy ez a színmű nem az én szövegem, hanem a Te alkotásod.

ÖTÖDIK NAP

A mai nap legnagyobb újdonsága, hogy megint bekopogott az az idevalósi asszony a kajmakkal és zöldhagymával, mert a Szomszédasszonyt kereste, de ő éppen fürödni volt. Vettünk kajmakot és zöldhagymát, és mire ez a vásár lebonyolódott, megérkezett a Szomszédasszony is.

A kajmakos asszony meleg málét hozott ajándékba a Szomszédaszszonynak, mert tegnap fürdés közben kisütötték, hogy rokonok. Mi is kaptunk ebből a máléból.

Amikor a Szomszédasszony kezébe fogta a friss, meleg ajándékot, finoman, vigyázva kibontotta, és megcsókolta. A csók után tört belőle egy darabot nekünk. „Ha nem eszitek meg, el ne dobjátok, adjátok vissza."

Dehogy nem ettük meg a gyönyörű, meleg málét, melyről később kiderült, hogy fehér kukoricából darálták vízimalmukon, és paraszt kemencében sütötték.

A kajmakos asszony még ki sem ért a barakk-sorból, már elfogyott a szép darab fehér málé kajmakkal és zöldhagymával. Még egy tojást is kaptunk és három almát.

Az asszony kezében a kosár mellett egy levél is volt, Németországból kapta. Az övéi is ott dolgoznak. Ő arról nevezetes köztünk, hogy gyönyörű slingelt alsószoknyákban jár, olyanok, amilyeneket dédöreganyáink hordtak, és ez alatt kintről kapott feszes gumibugyit hord.

Az ablak előtt reggel egy kislány ment el, és bebámult az ablakon, megállította az asztalon tányérban sorakozó banánsor. Az Asszony behívta, adott neki két banánt, hogy az egyiket egye meg, a másikat vigye el ikertestvérének. Délután éppen alvás volt napirenden, amikor megzörgették az ajtót. Az Asszony kinyitotta. Aki zörgetett, éppen az ikertestvér volt. Nagy csomó friss zöldhagymát tartott kezében. „Itt van nektek zöldhagyma." A zöldhagyma elfogadtatott és a kislány is kapott két banánt.

Ma újra vásárlás volt, hiszen közeledik az ünnep. A vásárolt szállítmányból egy resó is előkerült, melyről a kereskedő azt mondta, hogyha valami nincs vele rendben, a villanyszerelő majd helyreigazítja. Ma délután a villanyszerelő is bekopogott, megnézte a resót, két hatalmas kezével bedugta a zsinórt, és a resó működni kezdett. Ez volt az a nagy javítás.

Lehet, hogy az Atomfürdő bennünket is így javít meg.

Nem lehet kihagyni a medencében előírt félórás szereplések közben látható jeleneteket, melyeket egy kis képzelőerővel könnyen a sixtuskápolna freskójának alvilági jeleneteihez lehet hasonlítani: megmerevedett testeket húznak bele a medencébe, hogy ázzanak, és ugyanolyan mereven cipelik ki azokat az ázás után.

Itt még egy lélekbúvárnak is akadna kutatnivaló, hiszen a megmerevedett, megbénult, valamikori emberekhez mindenki másképpen viszonyul: egy vidéki hatalmas ember bénán, fiától szállítva nyúlt ki a medencében, a fiú nem hagyhatja ott az oda cipelt testet, pedig a tolókocsit kellene odakészíteni, időközben benyit az ázó, merev ember hitvese, és nézi a megbénult férj és a fiú kínlódását.

A barakkokban is sokszínűek a lakók. Ma reggel egy nénit vettünk észre, ahogy a barakkunk előtti kis árokba babfőzeléket önt, egy méterre a szabályos szemeteskannától, száraz levelet kaparva rá. Ahogy a néni után néztünk, láttuk, hogy az ő barakkja előtt is ott áll a szemeteskanna.

Ma a betegszállítók aranyos meglepetést tálaltak Asszonyomnak és nekem: a medencében csak mi ketten fürödhettünk volna. Odafelé menet Asszonyom odaszólt a Szomszédasszonynak: „Gyere fürödni!" Azt hitte, hogy a szemérmes nénike úgysem fogadja el a meghívást. Jóízűt lubickoltunk, amikor befutott a szemérmes hölgy. Ő is levetkőzött, és mezítelenül becammogott medencénkbe. Az igaz, hogy szemérmesen a medence hátsó falához húzódott, és ott feküdt vízszintesen a vízben mozdulatlanul a fél óra végéig.

Később nagy bölcsen így szólt Asszonyomhoz: „Te csak ezután is úgy fürödj, ahogy az neked rentábilis."

HATODIK NAP

Ma reggel bekopogott és benyitott a Szomszédasszony. „Csak tessék", mondom neki, „ide ruhában is be lehet lépni".

Szidom az Atomfürdőt, mert itt a vízen kívül egyetlen centiméter sincs beütemezve lépteimhez. Azok is szidják, akik kimaradnak a medencéből, mert az is előfordul, hogy „három dáma" bezárkózva fürdik, és az asszony, aki nem szeretne lekésni az autóbuszról, hiába könyörög. Amikor „három dáma" idegesen kivonul, a leghangosabb megbotlik egy kőben, és hasra vágódik. Az autóbuszra induló asszony keresztet vet, mondván, megbüntetett az isten, mert a protekciós fürdésért bukás jár.

Ma kitűnő ebédet fogyasztottunk, mert kaptunk két fej friss belgrádi zöldsalátát, attól a gyerektől küldte a mamája, aki tegnap hozta a zöldhagymát. Nem volt só, nem volt olaj, nem volt ecet, és a találékonyság ezt eredményezte: a zöldsaláta levelébe csomagoltuk, falatonként, a csemege sós kajmakot, amit reggel a fürdős hozott.

Szidom az Atomfürdőt, mert a medence vizén és az ágyamon kívül nem találom benne a helyem. A fürdő körül, mint megannyi csodatevő szenthely körül, legendák keringenek. Legrégebben állítólag pásztorok használták, már több száz éve, de az is lehet, hogy több ezer éve. Az első medencét századunk első negyedében szerzetesek építették ki. Úgy indult, hogy ebből is Lourdes lesz, mert fáklyásmenetet is emlegetnek, amikor a szerzetesek által előírt napokon a környék népe fáklyákkal vonult a gyógyító medencéhez.

Most csend van a nagy betonkolosszus körül, mert a munkások már úgyis késésben vannak, és nyugodtan készülődhetnek május elsejét ünnepelni.

Néhány perccel ezelőtt búcsúzott a telep legvulgárisabb nőalakja. Azzal kérkedett, hogy magyar volt az apja.

A Szomszédasszony várja, hogy megszerezzük a fonatlan, mosott gyapjút, habár ő azt ajánlotta, hogy vehetünk Čačakon az üzletben festett, fonott szintetikát. „Edd meg a szintetikádat, nekünk természetes birkagyapjú kell." „Hát csak szerezzetek, majd én megfonom nektek."

A gyapjú, mint a hazajáró lélek, kísérti a vidéket, mert szabályosan megjelenik az ősi pásztorvilág nyomában a rikító műgyapjús kísértet, még a medence alvilági hangulatában is van egy meztelen asszony, akinek fején mindig ott fintorog a tarka gyapjúsapka.

A konzervdobozba szépen beillesztett halsorok mintájára szabályosan helyezkednek el a nők vagy férfiak a medencében. Ha sok a vendég, akkor minden lábpár mellett jobbról és balról két fej és két váll támaszkodik a medence széléhez. Amikor nők vannak soron, mindig itt nyújtózkodik a tarka gyapjúsapkás is.

Milyen csönd van. Ez ünnep előtti csend, de a fürdő ma is és az ünnepek alatt is működik. A vendégek mozdulatlanul hevernek a gyógyvízben, és az idevalósi nép tudat alatt talán arra a régi fáklyásmenetekre emlékezik, amikor az üvegtetőn beáradó napsugár játékából azt olvassa ki, hogy nem ajánlatos mozogni a gyógyvízben, mert a mozgás megakadályozza a gyógyásványok lerakódását a bőrön.

Tegnap a medencében utánunk érkezett meg (a délelőtti fürdés alatt) egy tagbaszakadt férfi, aki nagy elővigyázatossággal lépkedett végig a medence peremén, hogy a legvégén keresztbe nyúlhasson el. Nem beszélgettünk, de futólag kitudódott, hogy gyakran látogatja az Atomfürdőt. Később azt is megtudtuk róla, hogy bár a vendéglőben nincsenek vendégszobák, ő minden évben, amióta a vendéglő működik, ott száll meg. Amikor befejeztem a fürdést, barátságosan megdicsért, milyen szépen lépdelek a lépcsőn fel.

„Tudod, kivel ültem a vendéglőben? Azzal, aki Téged megdicsért a medencében. Egy másik fiatalabb pasassal ült. Kávéztak. Amikor a postáról hazafelé jöttem, üdvözöltük egymást, és meghívtak egy kávéra. Ekkor derült ki, hogy ez a nehezen beszélő furcsa férfi világpolgár. A másik pasasnak, aki mellette ült, a lábával volt valami baja, és a beszédből kiderült, hogy egy vajdasági rotogépnél melózott, mielőtt nyugdíjazták. Érdekes volt asszisztálni kávéivás közben a Világpolgár és a Rotós társalgásánál, mert a Rotós erővel arról akarta meggyőzni a Világpolgárt, hogy sehol sem szokhatunk meg a világban, mert a honvágy vagy agyonkínoz, vagy újra hazahúz. A Világpolgár udvariasan kontrázott. Végül az derült ki, hogy belgrádi újságíró volt huszonhét évvel ezelőtt,

most pedig Ausztráliában két gyára van, és utazgat a világban. Pillanatnyilag a családja Norvégiában van, ő pedig itt, de az ilyen kirándulásoknak már számtalan variációját végigcsinálták, úgyhogy a világ térképe ismertebb előtte, mint a Rotós előtt a hazai menetrend. Ez abból derült ki, hogy a Rotós vita közben azt mondta, hogy Ausztrália ugyebár Dél-Amerikában van."

A mai napot friss „atomvíz" kortyolásával kezdtem, melyben benne van a föld mélységeinek melege. A fürdésekhez már nem két betegszállító asszisztált, hanem csak egy, mert az ilyen beteget már oda lehet vezetni a kocsihoz, és játszva megy minden.

A Világpolgár hazánkat és Európát még mint egy bajnokcsapat edzője ismerte meg, azután jött a világ: Indonéziában, Indiában, Japánban is barangolt, még Hongkongban is. Lehet, hogy Topolov most is ott jár.

Ma is turkáltam papírjai között, és az eddig átírt úgynevezett elmélkedések mellett belekóstoltam a színmű első részébe. Annyira megragadott a szöveg, hogy holnap nekilátok, és átmásolom.

Ama két „emélkedés" másolása közben rájöttem, hogy ez a kóbor Topolov le tudja kötni figyelmemet. Ha holnap nem ragad meg legalább ennyire a másolás, visszadobom az egész papírhalmot bőröndömbe, és otthon újra visszahelyezem íróasztalom legalsó fiókjába.

HETEDIK NAP

Szép, hogy a hetedik napon, csütörtökön, érkezett meg május elseje, amely még az Atomfürdőben is ünnep. Tegnap este hatalmas lövöldözés volt, nagy tábortűz az egyik tisztáson, és volt egy időszak, amikor a békakoncertet nemcsak a lövöldözés, hanem a kávéházból idehallatszó zene és nótaszó is túlharsogta.

Ma délelőtt érkeztek nyársa húzva az idevalók vállán és a „fítyók" csomagtartóján a sütésre előkészített malacok és bárányok.

A Világpolgárnak is családi ünnep a mai nap: ma van nősülésének huszonegyedik évfordulója. Felesége Norvégiában ünnepel, ő pedig, a medencében bevallotta, tegnap este a pohár fenekére nézett szobájában.

A Szomszédasszony is búcsúzkodik, holnap indul haza, hogy húsvétra ne csak az emberre, a nyugdíjas társra maradjanak a tehenek, a malacok meg a nagy ház . . .

A medencében ma az időjárásról esett szó, de ezzel egyidejűleg, mivel a Világpolgár is ott volt, a planéta évszakai is szóba kerültek: Ausztráliában akkor van a nyári kánikula, amikor itt leghidegebb a tél, és Sydney legnagyobb strandján, ahol több mint százezer ember tolong és viaskodik a hullámokkal, szinte szabályos időközökben felhangzik a riadó, ami azt jelenti: cápa közelít! Ekkor a százezer fürdőző rohamra indul a part felé, és az önkéntes fiatalokból álló mentőosztagok csónakokkal és fölszereléssel megindulnak a veszély felé.

Borzalmas kézírással vannak ezek a lapok teleirkálva. Ha rekonstuálnom kellene létrejöttük módját, nehéz lenne eldöntenem, hogy ezt félhomályban vagy csak az utcáról beáradó fények világánál vetette Topolov a papírra, és az sem világos előttem, hogy ezeket a sorokat asztal-

lapra helyezett papírra rótta-e, vagy az író feküdt vízszintesen és maga előtt tartva a papirost, felemelt kézzel sorakoztatta a betűket a labilis papírmezőn.

N.: *(a nézőtérről sötét gálában fellép a függöny elé)* Kedves közönség! Ma este különleges ünnepre jöttünk össze. Már jó ideje egy tudóscsoport furcsa adásokat rejtjelezett, és azokból kiderült, hogy ma este egyenes adásban háromdimenziós közvetítést kapunk valahonnan a világűrből. Mindannyian néztünk már közvetítést, ha mást nem, lakásunkban a képernyőn. Ez a közvetítés mára ígértetett, mert már jó ideje megkaptuk az útbaigazítást, hogy a színtér üres legyen, hogy kulissza se legyen és színészek se legyenek, mert minden, ami ma este látható lesz, általunk eddig ismeretlen távközlési technika gyümölcse. Annyit azonban elárulok, hogy a próbaadás már beérkezett. Nem mutattak semmit, csak a szereplőket, mintha már vége lenne az előadásnak és a függöny elé jönnének, hogy megköszönjék a tapsot, ahogy azt együttesünk tagjai annyiszor tették már. Kedves közönség, közeleg a perc, amelyet én is kíváncsian várok, mert a felfogott próbaadás hajlongásain kívül semmit sem tudok arról, ami most fog következni. Egyre azonban felhívom kedves figyelmüket, ha véletlenül valami fénydiverziók történnének, szíveskedjenek azonnal tenyerükkel eltakarni szemüket, nehogy nem várt fényvakság következzék be a nézőtéren.

(N. háta mögött a nagy függöny mögül furcsa kattogás hallatszik. Felfigyelve a zajra, nagy sietve visszatér a nézőtérre.)

Első jelenet

A szétnyílott függöny sötét színpadot takar ki. A furcsa kattogás erősödik, és mintha pisztolyreflektor fénycsóvái pásztáznának a színpad padlóján keresztül-kasul, fent és alant.

Ebből a fényjátékból semmit sem lehet észlelni, nem lehet felfogni, hogy a fényzavaron kívül mi történik a színpadon. A keresztül-kasul ívelő fénypászták csak azt sejtetik, hogy valami esetleg rövidesen megmutatkozik a színpad közepén.

Második jelenet

Az első jelenet fényzavarát hangzavar követi. A távközlési rendszerek hangnyomai furcsa hangzavart keltenek.

Harmadik jelenet

Az első és második jelenet fény- és hangegyvelege összekeveredik, és ritmikus változatokban hol a fény, hol a hang erősödik fel, de csak annyira, hogy a nézők számára elviselhető maradjon.

Negyedik jelenet

A fény- és hangzavar hirtelen leáll, és a színtér kibontakozik előttünk egy távoli űrhajó számunkra eléggé valószínűtlen belső architektúrája.

A színpad közepén valami emelvényfélén, mondjuk, forgószéken, egy ezüst hajú férfi ül. Háta mögött nagy kapcsolótábla különböző színű és formájú kapcsológombokkal.

EZÜST: Kedves Földiek! Most azon a sávon mozgunk, amelyből közvetítésünk eljuthat a Földre. Nemrég adtunk egy próbaadást, melyet ha fogtatok, akkor felfoghatják ezt az adást is, ha pedig ennek az adásnak sugárzása semmibe vész, ugyanerről a sávról, földi időszámítás szerint huszonöt év múlva valaki ugyanezt közvetíteni fogja. Ismétlem: huszonöt év múlva. Tehát a legutóbbi földi időszámítás harmadik évezredének kezdetén. Azért hangsúlyoztam ezt, hogy „valaki", mert huszonöt év múlva ezen a sávon mások mozognak, de az adás sugarát átadjuk nekik, tehát abban az időpontban ugyanez újra a Föld felé irányul majd.

(Mialatt ezek a mondatok elhangzanak, a nézőtér előtt zöldes fényben teljesen kibontakozik a színpad fantasztikuma.)

EZÜST: Most bemutatom az űrhajónak ebben az adásban részvevő tagjait. *Fordul egyet a forgószéken, és néhány gombot megnyom a kapcsolótáblán, mialatt visszafordul, jobbja felől három leány, tőle balra pedig három fiú fut be a színre. A rendezőre bízom, hogy a kétfelől befutók ruhátlanok legyenek-e vagy pedig felöltözöttek. Ezüst koromfeketében ül a forgószékben, csak sörénye ragyog.)*

(A hat táncossal egyidőben felzendül Paganini D-dúr hegedűversenye. Ezüst figyeli a táncolókat. Mialatt a tánc tart, szinte észrevétlenül, magánosan egy rozsdaszínű hajú férfi érkezik. Megkerülve a táncolókat, megáll Ezüst emelvénye előtt. A forgószéken ülő maga mellé inti az érkezőt. Rozsdahajú széket húz oda és leül Ezüst mellé. Ketten együtt nézik a táncot. A fényeffektusok gyönyörű változatai végigpásztáznak a táncolókon, és a kubista képekre emlékeztető fantasztikus színhatások bontakoznak ki a hat táncolón.)

EZÜST: *(halkuló muzsikában)* Ezek a táncolók a második nagy Űrbarlangból valók. A mellettem ülő az elsőből. Jómagam még onnan jöttem, ahol szeretném, ha meglátnák ezt a közvetítést. Ha látják, figyeljék meg: mindegyik táncoló haja más színű. *(Elmosolyodik.)* Meg a miénk is más. A bemutatás így könnyebb lesz: ugyanis a színpadon látható személyek nevét a hajuk színe határozza meg. Ha most látják ezt a színes háromdimenziós közvetítést, könnyen megkülönböztethetnek bennünket, ha pedig később látják majd, akkor sem lesz nehéz különbséget tenni közöttünk. Átadom a szót a mellettem ülő helyettesemnek. Tessék, Rozsda.

ROZSDA: Ezüst már mindent elmondott. Engem Rozsdának hívnak, az első űrbarlangban is, ahol születtem, a másodikban is, ahonnan a táncolókat felvettük és itt is. Úgy tudom, hogy ott a Földön a hölgyeket illik először bemutatni. A táncolók között három *(elmosolyodik)* dámácska van. Egyik Szilva, a másik Meggy, a harmadik Arany. A fiúk: egyik Réz, másik Vas, harmadik Acél.

Záporeső esett. Az Asszonyt a Szomszédasszonnyal épp a vendéglő előtt kapta el. Berohantak, jóllehet oda is indultak búcsúitalra. A vendéglőben hatalmas volt a hangzavar, nagy hangerősítők harsogták a zenét és az éneket, és a tömeg lelkesen mulatott.

Tombolajáték is folyt, és mindenki szerepelt. Nemcsak a vendégek, hanem az Atomfürdő személyzete is. Egyik a pénzt szedte, másik a cédulákat osztotta, a harmadik volt a bemondó. A kantinos meg pincérkedik. Az a szimpatikus ősz kabinos a feleségével egy sarokasztalnál ült, és sört ivott. A felesége kendősen, mozdulatlanul ült mellette, tenyerét a férje térdén tartotta, és egy kortyot sem ivott.

„A Szomszédasszony igyekezett előre, hogy az énekesnők mellett kapjunk helyet. A levegőtlenségre hivatkozva mégis az ajtó mellett ültünk le. Üdítő italt rendeltünk. A melltartója mögött tartja a pénzt, kihúzott két tízest, és ment nótát rendelni. Amikor visszajött, leült, és várta a nótát. Meg volt botránkozva, mert nem mondták be a nevét, hogy a nóta neki szól."

Kihallatszik minden ebből a barakkból, de ide is behallatszik minden: már messziről hallottam az Asszony és a Szomszédasszony közeledését. Ajtónkban olyan hangosan búcsút vettek, mintha nem üdítő italt ittak volna, hanem a kabinos példájára sört.

NYOLCADIK NAP

Ma reggel lepényért menet az Asszony bekiabált a medencébe, ahol a Szomszédasszony is keresztbe feküdt: „Megérkezett a férjed!" Ez csak ugratás volt, de a Szomszédasszony férje egy német rendtáblás Opel-Rekorddal később valóban megérkezett. Éppen az Asszonytól kérdezte meg az úton, hogy a mi Szomszédasszonyunk, Dobrila, merre lakik. „Én is hozzá megyek, tartsanak velem, itt lakik." Néhány lépést együtt mentek, azután az Asszony bekopogott, és benyitott a Szomszédasszony-

hoz, mert meg volt híva kávéra. Miután kinyitotta az ajtót, újra bekiabált: „Megérkezett a férjed." „Baszd meg a férjemet, gyere, idd a kávét." Ekkor az Asszony félrelépett, és a hatalmas férj belépett.

A nyugdíjas bányászt ezen a hajónyi autón a veje hozta a Nagymamához, mert az autóba ült még a szőke és a fekete kislány is, a két unoka. A vő és az unokák a kocsiban ültek, a férj sürgette a Szomszédasszonyt, de azért a vendégnek készített kávé is elfogyott, és pillanatok alatt össze kellett szedni a motyót. Ezek a pillanatok néhány percre tolódtak ki, ezalatt a Szomszédasszony megkapta tőlünk azt a gyapjút is, melyet meg fog nekünk fonni. Az unokácskákat pedig az örömtől repeső Nagymama az árokpartról felszedett nagy sárga-fekete pöttyös gyíkkal akarta megörvendeztetni. A két kislány halálra rémült a gyíktól. A gyíkról jut eszembe: első látogatásakor a Szomszédasszony találgatni kezdte tréfásan, vajon mi lehet a foglalkozásom. Amikor meglátta a fekete-sárga melegítőt a fogason, azt hitte, edző vagyok. Amikor megaz ágyra pillantott, ahol szakállasan feküdtem, hirtelen megváltozott a gondolatmenete. Az edző átváltozott egyházi személlyé. De már az első beszélgetésünkkor kiderült, hogy nem vagyunk görögkeletiek, mert nekünk nem most lesz a húsvétunk. Ekkor a papi személy is szertefoszlott a Szomszédasszony képzeletében.

Ma mintha a tegnapi ünnepi ebéd futott volna késve be. Szép bárány-pecsenye és paradicsomsaláta került az asztalra. A nagy „Opel-Rekord" pedig már a szomszéd faluban áll a fészer alatt.

Nálunk is volt vendég. A főváros melletti Umka faluból való fürdővendég, aki már második éve látogatja az Atomfürdőt. Rézsút tőlünk az egyik barakkban macedóniaiak ütöttek tanyát. A kisfiú csak akkor tud helyet változtatni, ha nem esik az eső, mert térdei begörbülten merevedtek meg, és sima talajon csak a kezére támaszkodva tud előrébb jutni. Nagymamája pokrócban cipelte a tizenhárom éves gyereket a medencéhez, de még aznap befizette a betegszállítókat. Kedves fiú a begörbült lábú legényke, és úgy látszik, hogy még nagymamája előtt is titokban tartja, hogy dohányzik. Ma is esik az eső, és üres a helye bejáratunk előtt, ahol derült időben tanyázik.

Amikor ott ül, nemcsak azokat nézi, akik a ház előtt elmennek, hanem átfigyel ide hozzánk is. Az Asszonytól nem tart, őtőle még cigarettáját sem dugja el, szabadon szívja. Egyszer átszólt: „Te írógépen kopogsz, ugye?" Amikor igenlő választ kapott, folytatta: „Leírnál-e nekem a gépeden egy levelet?"

Most is szüntelenül zuhog az eső, és fürdés után az Asszony átnézett a levelet diktálni szándékozó fiúcskához. Három pokróc alatt feküdt a szobában, öreganyja fürödni van, a szobában pedig nincs villanykályha. A Szomszédasszony volt szobája bezárva áll, benne egy jó villanykályha, és akinek az egyik beteghordó az átvett kulcsot átadta, már nincs itt. Ez a mentőakció-féle azzal zárult, hogy legkésőbb holnap reggelre szereznek a gyereknek és az öregasszonynak egy kályhát.

Újra hozzáfogok Topolovhoz, mert kegyetlenül nehéz kézírását betűzni, de nem hagy békén ezzel a furcsa világűri adással. Ez a szüntelenül zuhogó eső jó aláfestést ad majd ehhez a szokatlan olvasó—író kalandhoz.

A táncolók a második űrbarlang fiatalabb generációi közül valók.

(Rozsda elhallgat, a tánc azonban nem szűnik meg, folytatódik. A színeffektusok ritmusa idomul Paganini muzsikájához és a hegedűverseny ismétlődő dallamaihoz. A fényjáték is ismételheti a színek változatait. Amikor a hegedűverseny a balettel együtt véget ér, a táncolók az asztal felé indulnak.)

EZÜST: Ti már a tánccal bemutatkoztatok, és Réz is szólt rólunk néhány szót.
ACÉL: Tehát megkíméltek bennünket a formaságoktól.
EZÜST: Neked, Acél, mindig elsőnek kell felszólalnod?
ACÉL: Siettem, Ezüst, nehogy a *(gúnyosan)* dámák megelőzzenek.
SZILVA: Tudod, Ezüst, hogy Acélnak van közöttünk a leghosszabb nyelve.
EZÜST: Térjünk a tárgyra.

Az első felvonáshoz

A fény és hangzavar után Rozsda érkezik be. Az egész jelenetben a szereplők mozdulatai lényegesen lassúbbak, mint ahogy azt már megszoktuk. Lassúak a léptek, a táncmozdulatok, a gyors pergés lassú pergéssé lett, a gyors ugrás is, mintha lassított filmet néznénk, nekünk természetellenesen lassú. Tehát lassú lépésekkel Rozsda a színpad központjában levő kapcsolótáblához ér, és gondolkodás nélkül megnyom a táblán két gombot.

Felhangzik Paganini hegedűversenye és a zenére „beiramlanak" a táncosnők és a táncosok. „Iramodás", amely után megkezdődik a „tánc".

Tánc közben hasonló lassú szótagolással valahonnan MICHAUX „Tahavi„-ja hangzik fel. A zenével együtt MICHAUX nagyon lelassult szövege hihetetlen drámaiságot idéz elő.

HANGSZÓRÓ: Tahavi az űr felé. Tahavi gyűlöli az űrt. Tahavi rettenete maga az űr. De az űr eljött Tahavihoz. Az ÓRIÁS VITORLÁT, azt nem lökte vissza. Nem tudta visszalökni az Óriás Vitorlát. *(A tánc hasonló drámai lassúsággal hömpölyög.)* Tízéves korában hatvanéves volt. *(Szilva elkuncogja magát.)* Szüleit gyermekeknek látta. Ötéves korában belemerült az idők éjszakájába.
ACÉL: *(Elkurjantja magát)* Zseblámpát vihetett volna.
HANGSZÓRÓ: ... Egy hangyába felejtkezett.
RÉZ: Huuuuuuu!
HANGSZÓRÓ: Egy falevélbe felejtkezett.
MEGGY: Mi is az a falevél?
HANGSZÓRÓ: A gyermekkor elhantolásába felejtkezett.
ACÉL: Zsebkendőt vitt-e?
HANGSZÓRÓ: Tahavi nem találta kenyerét.

ARANY: Éhes lehetett.
HANGSZÓRÓ: Tahavi nem találta apját. Tahavi nem találja apját az emberek könnyzáporában.
ACÉL: Esernyőt vihetett volna!
HANGSZÓRÓ: ... Semmit sem fogadott el Tahavi. Ami jött, nem őrizte meg. Ajtón át, ablakon át, Tahavi kiűzte.
ACÉL: Nem kapott huzatot?
HANGSZÓRÓ: Leheletre dűlt akarattal, légzésfojtott gondolattal, démonával Tahavi kiűzte.

(A hangszóró szövegének kigúnyolása és az irtózathoz közel álló lassú mozgás Paganini zenéjét szokatlan kontrapunkttal látja el.)

EZÜST: *(Rozsda érkezésének ellenkező oldaláról belép a színpadra. Hosszú kék köpenye szépen kiemeli ezüst sörényét. Meghökken a tánc láttán, mert azt hiszi, hogy a társaság ünnepi öltözékben felsorakozva várja érkezését. A zene véget ér.)* Tessék felöltözni, nemsokára kezdjük az adást.

(A társaság a már említett lassított futásban a fogas felé megy, melyet Rozsda egy gombnyomással valahonnan a falból elővarázsol. A hiányosan öltözött vagy teljesen ruhátlan fiatal társaság odaérkezik a fogashoz, és az Ezüsthöz hasonló ünnepi köntösöket kap magára. Rozsda rozsdaszínűt, a többiek pedig szintén hajuk színével egyezőt.)

EZÜST: *(hátrafordul forgószékével együtt, és megdöbbenve látja, miközben keze a kapcsoló felé nyúl, hogy az adás már be van kapcsolva)* Már egyenes adásban vagyunk? Ki kapcsolta be?
ROZSDA: Én.
EZÜST: Ez nem adás, ez csak egy naiv kísérlet. Nekünk át kell állítani az adásban részvevők organizmusát is, hiszen a mozgás innen a fényfalon túlról, ha oda átjut, csigalassúságú lesz. Gyertek gyorsan ide, rögtön adagolom a bevennivalókat, hogy így szépen, köpenyesen tíz perc múlva megkezdhessük a rendes közvetítést, úgy, ahogy azt nemrég bejelentettük. Ha van valaki, aki ott ezt várja, akkor az ott most még várni fog tíz percet. *(Hirtelen eszébe jut, hogy az adás még mindig be van kapcsolva, fordul egyet a széken, és kikapcsolja a be nem tervezett „naiv" kísérletet.)*

Függöny. Vége az első felvonásnak.

KILENCEDIK NAP

A tegnapi mentőakció végeredménye: reggel a kisfiúnak és nagymamájának villanykályha érkezett, de a nap folyamán újabb kérdés merült fel, mert a szobában csak egy konnektor van, abba a villanykály-

ha van bekapcsolva, és a néni képtelen volt kis villanyfőzőjét bekapcsolni. Újra mester jött T konnektorral. Valószínűleg be is mutatta a néninek, hogyan üzemeltesse, mert ebben a kérdésben a nap folyamán több probléma nem mutatkozott.

Ellenben Topolov kérdésében igen. Átgondoltam a tegnapi betűzés és gépelés eredményét, és rájöttem, hogy az első felvonás első részét egy kicsit hiába írtuk. A tényleges első felvonás azzal kezdődik, hogy a fény- és hangzavar után a színre nem Ezüst, hanem Rozsda érkezik, odamegy Ezüst díszhelyére, és szó nélkül megnyom két gombot a kapcsolótáblán. Ebben a pillanatban futnak be a táncosok, szólal meg a zene stb. A hiába gépelt első rész, melyben Ezüst szaval a távoli kis bolygócska lakóinak, az a rész már a második felvonás indulása.

Az üzletben rábukkantunk a szabadkai „November 29." kiváló készítményeire, a díszes alufóliába csomagolt készételekre. Jót ebédeltünk.

A kilencedik nap az elfulladás napja volt, mert az erdő közepébe érkeztünk, de a legközepébe holnap érünk be, mert holnapután már indul a hajsza az erdő túloldala felé, vagy közeleg a vége a „másodosztályú" panzió-lágernak.

TIZEDIK NAP

A mai nap szépen lefutott: fürdés délelőtt, fürdés délután, ünnepi húsvéti ebéd a vendéglőből, fekete és persze cigaretta. Ha már a húsvétnál vagyunk, le kell jegyezni, hogy az Atomfürdőben a vendégek egy része szakállam miatt „papi személyiségnek" tart, ezért néhány kedves húsvéti üdvözletet, sőt festett tojásokat is kaptunk. Az egyik kimosott alufólia dobozban fűre helyezve díszelegnek a tojások, és így nemcsak a szabadkai első szoliter első szerb írója lettem (annak idején a „Na trgu" című könyvem miatt volt ez), hanem az Atomfürdő közismert pravoszláv papja is.

A lenti medence mellett egy szép csövön langyos forrásvíz folyik. A cső fölött márványtáblán ez a szöveg áll: „Ovaj istočnik podiže žednim arhimandrit Viktor Gizdarić, starešina manastira Vujna 1935 god. Obnovljeno 1969 god."

Az istočnik szó egy kissé megzavart bennünket, mert a világtájak keletjével kevertük össze, pedig az istočnik **kifolyót jelent**, melyen a víz kifolyik, hogy a szomjasok és betegek megtölthessék poharaikat, korsóikat, vagy plasztik kannáikat. Víkendek alatt Vujna kolostor főnökének ebből a lefolyóból ezrek és ezrek töltik meg edényeiket, hogy kocsival vagy gyalog, vonaton vagy autóbuszokon szétvigyék az ország minden részébe.

Ma szépen sütött a nap, és a gépelni szándékozó beteg gyerek nagy lelkesedéssel kocsikázott. Ez pedig úgy történt, hogy a hordárok rászoktatták a kerekes székben való utazásra. Az első induláskor nagyon félt ettől az ördöngös szertől a fiúcska, nem tudta, hova legyen a félelemtől. „Ülj már rendesen." „Félek." „Ha félsz, kifordítalak." Ez a „nevelő" dialógus a hordárral használt, mert a kisfiú legyűrte félelmét, és lassan rájött arra, hogy jobb a kerekes székben gurulni, mint az útra lezuhanni. Már megszokta az utazást a bazénig és vissza, ám újra elkezdett zuhogni az eső, és a kocsizás helyett az erdőben az izmos beteghor-

dozó a karjában vitte. Miután az eső elállt, a kisfiú kikúszott a barakkja elé. Valószínűleg az én utazószeremre gondolt, amikor így szólt az Asszonyhoz: „Szerzel-e nekem kocsit?" „Megpróbálom." „Én nem olyant szeretnék, olyan kemény gumisat, amilyenen engem toltak, hanem olyant, amilyen a tietek, amilyent pumpálni lehet." A kocsi-akció így bonyolódott le: az Asszony elment a beteghordókhoz, és kért tőlük egy kocsit. De már nem volt. Mondták, hogy kinél talál. Az Asszony elment oda, kérte, és elkapta a kocsit, melyet áttolt a kisfiúnak.

Este, miután a kicsit bekalauzolták, hogy elég már a kocsikázásból, akkor került sor a gépelésre.

Az Asszony átvitte a gépet, hogy lekopogja neki a beígért levelet. Amikor a gyerek meglátta ezt a kopogó masinát, azt mondta: „szabad-e nekem is írni?" Nem lehetett neki nemet mondani. Így került a gép a gyerek elé. Életében először ült írógép elé, és szabályos levelet gépelt az apjának macedón nyelven, magyar írógépen.

TIZENEGYEDIK NAP

A kisgyerek nem ment le a színről. Ma az Asszony nyakába kapaszkodva beállított a barakkszobánkba, hogy elfüstöljön egy bagót: nehogy a nagymama meglássa. Ez alatt a látogatás alatt hullt le a lepel az egész gyerek-históriáról. Még a napokban terveztük, hogy majd a legközelebbi levélben megírjuk az apjának, hogy Fojnica az egyetlen minőségi hely nálunk, ahol az izomsorvadással szakszerűen-intézményesen foglalkoznak. Még füstölt a bagó, s az Asszony kérdésére a kicsi bemondta, hogy ő már volt Fojnicán három hónapig. Kiderült, hogy nem zavarták el onnan, hanem az apja vitte haza, hogy „ne felejtse el" az anyanyelvét. Így a kis macedón Sztojáncse elindult a maga kálváriáján, melynek állomásait maradi szülei állítják fel. Pillanatnyilag Németországban folyik az alku azokra az injekciókra, melyeket Sztojáncse Fojnicán ingyen kapott volna, és majd a nyáron mennek a Dojran-tóra fürödni, holott a szakszerűen fölszerelt úszómedencék Fojnicán már régóta működnek.

Ma, húsvét másnapján hatalmas kopácsolással kezdődött a munkanap. Kár, hogy nem hoztam magnetofont, mert ami itt ma reggeltől 17 óráig lezajlott, azt érdemes lett volna hangszalagra venni. A kopácsolások, zörgések, kaparások, sistergések ezernyi válfaját élvezhettük, és csak a medencében derült ki, hogy mi zajlott le. A Világpolgár kijelentette, hogy ő helyszíni szemlét tartott, és meggyőződött arról, hogy az egész koncertet öt munkás játszotta végig, mert a hatalmas új betonépület számára már egy éve ideszállított fűtőtestekről tüntették el a rozsdarétegeket.

Jó kedve volt a Világpolgárnak, mert jókedvűen adta elő, hogy szobájában „albérlőt" kapott. Éjfélig szól a muzsika a vendéglőben, és éjfélkor érkezik ágyrajárója, aki tátott szájjal folytatja a zenekar muzsikáját. Ekkor találgatás kezdődött: hogyan lehetne a vendéget csendes alvásra késztetni? Én elmeséltem, hogy egyszer hotelszobámba éjfélkor érkezett egy új vendég, aki rögtön rázendített a horkolásra, és nem tudtam tőle aludni. Kisvártatva sivalkodtam egy rettenetes nagyot, utána rögtön lehunytam a szemem, mintha aludnék. A lakótárs ezután nem mert elaludni, én pedig jót aludtam, és valószínűleg horkoltam is. A

Világpolgár nagy derűvel kijelentette, hogy ő más megoldást választ. Nem lesz rest, még ma szerez egy nagy kést, és a kés fokát vigyázva becsúsztatja a horkoló fogai közé. Nagyon jót mulattunk ezen, mert a medence alvilági hangulatában jól jött ez az adag derű.

Ma megörvendezetett bennünket a legderesebb hajú beteghordó. Nagy nehezen tolt ki a szobából azon az árkocskán keresztül, amelyen csak egy szál deszka ível át, íme már tíz napja. Amikor a medence bejáratánál letáboroztunk, hogy az ott megfürösztött gyereksereget felöltöztessék és kitranszportálják, az ezüst hajú pribék felkapott egy ott heverő szép, széles deszkalapot, és elvonult vele. Mire a fürdés befejeződött, barakkszobánknál már az új deszkahíd várt. Ez azt jelenti, hogy a következő tíz napon egyedül is kisétálhatok barlangomból, előttem tolva azt a kerekes kocsit, amelyben eddig ülve utaztam.

A Világpolgár mai tréfálkozó kedvéhez hozzátehetjük, hogy eddig már többféle változatot mesélt el eddigi életéről: edző is volt, ahogy már tudjuk, de újabban hol gyárairól beszél, hol mint építkezési vállalkozó szerepel, vagy nyugdíjas. Mivel hatvanöt éves és érelmeszesedésben szenved már húsz esztendeje, nem is csoda ez a sokrétű hanghordozás.

Ma délben a fiatal Orvost látta az Asszony a márványtáblás kútnál, ahogy két hatalmas demizsont tölt. „Jó napot, Doktor, maga is gyógyítja magát?" Vidám igennel válaszolt, és már vitte is a fonott üvegeket autójába.

TIZENKETTEDIK NAP

A zajok orgiája ma is folytatódik: úgy látszik, sok a rozsda.

A fürdések szabályos menete fut, és a vendégek összetétele egy árnyalattal változik: úgy látszik, paraszti vonalon fogy a munka, és így szaporodnak a falusi vendégek is.

Erről a rozsdakalapálásról jut eszembe Topolov Rozsdája.

Tegnap és ma egész szabad időmben Topolov kézirathalmában turkálva kikerestem a teljes második felvonás anyagát, és rájöttem, hogy valójában ez a felvonás művének magva.

> Szín: ugyan az, mint az első felvonásban. A központban Ezüst áll.
>
> EZÜST: *(elmondja a már leírt bemutatkozó szöveget)* Kedves Földiek! Még most is szól Paganini muzsikája, amit az első felvonás lassú tánca alatt is, csak a mozdulatok hatottak csigaszerűen. Itt most az átkódolt zenére az átkódolt társaság perdül táncra, és ez a tánc egyáltalán nem hasonlít az előbbi felvonásban ugyanerre a zenére produkált csigatáncra. A gyorsaság már megfelel a zene ritmusának, csak, amint látják, egy kicsit szaggatott. Egy kicsit bábszerű.
>
> *(Miután a tánc befejeződött a hangszóró ugyanazzal a Michaux-szöveggel folytatódik. Rozsda beint a társaságnak,*

jelezve, hogy hallgassák, mintha még nem hallották volna. Miután a vers első szakasza elhangzik: „... visszalökni az Óriási Vitorlát."

EZÜST: *(megnyom a táblán egy gombot, és a Tahavi szövege leáll.)* Ez tovább nem érdekes.
RÉZ: Michaux-nak elromlott az órája.
EZÜST: Nem is csoda, hiszen amikor a Tahavit írta, még csak egyfelé tudtak időt számolni.
ACÉL: Ezért láthatta Tahavi szüleit gyermekeknek.
VAS: Tahavi nem találja apját a könnyzáporban.
EZÜST: Mondtam már, hogy a költő órája nem pergett helyes irányban.
SZILVA: Ezüst! Mi az a zápor?
EZÜST: A zápor... *(Az értelmező szótár szócikke a záporról.)*
ARANY: És ha a zápor nem áll meg? Ön szerint akkor jön a vízözön?
EZÜST: A legendák szerint vízözön is volt.
SZILVA: Ezüst, Ön átélte a vízözönt?
EZÜST: Földi életemben nem láttam vízözönt, de valahogy mégis átéltem.
RÉZ: Ezüst, Ön ott volt annak a bizonyos Nóénak bárkájában?
EZÜST: *(Károli szentírás-szövege a vízözönről.)*
MEGGY: Ön, Ezüst, mit ért az egyfelé pergő idő fogalmán?
EZÜST: Földi életemben az utolsó időszámítás huszadik századában mi csak évekről, évtizedekről, évszázadokról beszéltünk, néha még az évezredek is szóba kerültek, de évmilliókról nem tárgyaltunk, pedig évmilliók is peregtek azon a bolygón, és ha nem is voltam a legenda szülte bárkán, ott kellett lennem valahol a vízözönben, hiszen a földiek utolsó időszámításuk huszadik századában olyan halat is kihalásztak a tengerből, amelynek uszonyaiban megtalálták a végtagok vázait. Ha ezek a végtag-uszonyú halak megmaradtak még az utolsó időszámítás huszadik századában is, akkor lehet, hogy én is valamelyik vízözön utáni évmillióban kerültem ki a vízből és indultam el a szárazföldön.
RÉZ: De minek kellett a bárka-legenda?
EZÜST: A földiek mindenképpen szerették volna hinni, hogy örökké, változatlanul megvoltak, és most is szeretnék hinni, hogy örökké meg fognak maradni. Közben az Ő órájuk gyorsabban pereg, mint a mi óránk, és folytonosságuk csak pillanatokra érvényes...
SZILVA: És ha most, Ezüst, ebbe a „folytonosságba" visszatérnél földieid közé, ugye nem gyerekeknek találnád a szüleidet?
EZÜST: Talán az ükunokáim ükunokáit találnám csak gyermekeknek.
VAS: Ön, Ezüst, egy mesét is ígért mára, persze nem mesét, hanem egy földi élményt.

EZÜST: Igen. Földi életemben ismertem egy embert, aki egy földi város sikátorában, hajnal felé talált egyszer egy parányi fekete kis macskát.
SZILVA: Mi az a kis macska?
EZÜST: *(Brehm „Az állatok világa" IV. kötetében)* A mi házimacskánk (Félis catus, F. Ocreata domestica) valószínűleg az egyiptomiak idejében volt háziállat.
VAS: *(gúnyosan)* Jaj de érdekes!
EZÜST: Kis fekete macska volt, mint tudjuk, négylábú emlős, és ez a földi, az ismerősöm, megpillantotta. Hirtelen lehajolt, és felemelte. Bedugta kabátzsebébe. *(A Brehm-szöveghez gyönyörű macskafénykép-sor vetült, most pedig Ezüst meséjéhez japán és kínai rajzolómesterek macskarajzai helyettesítik be a lexikon-szöveghez vetített fénykép-sort.)* Zsebében hazavitte a macskacsemetét, és megkezdődött földim macskatörténete. Ez a kis állat idővel teljesen átformálta földim házirendjét. Négy hónap alatt, az földi idő szerint valamivel több mint egy évszak, földim lakásán gyönyörű ketrecben lakott. a már négykilósra felnőtt koromfekete négylábú. Szép napsütéses időben földim vékony huzalt erősített a macska nyakörvére, kivezette az udvarra, hogy sétáltassa. Az udvaron fa volt, és a fekete catus kedvet kapott fára mászni. A vékony izolált acélhuzal hosszú volt és a macska felmászhatott a fára. A lényeg az, hogy földim a megváltozott helyzethez igazodva, pontosan és szabályosan étkezett, tej is volt mindig otthon, és ha utaznia kellett valahova, catusnak előtte mindig berakta ketrecébe az ételt, az italt, és mielőtt elindult volna, bezárta a ketrecet, nehogy a lakó nagy vásárt csináljon a szoba temérdek könyve között.
ACÉL: Az Ön földije, Ezüst, talált magának egy rabot?
EZÜST: Igen, rabot, talán hogy ezáltal oka legyen arra, hogy magára is gondoljon.
VAS: Szíveskedjen, Ezüst, megmondani, mit jelent az Ük?
EZÜST: Ükunokát gondolsz, ugye?
VAS: Igen.
EZÜST: Az ükunoka negyedfokú leszármazott, a dédunoka gyermeke, az unoka unokája.
ROZSDA: Mindebből tehát az következik: Ezüst valószínűleg nem siet nagyon vissza.
VAS: Kérem, Ezüst, hallani szeretném a macska-ügy folytatását.
EZÜST: Féltette földim a kis fekete négylábút. Ketrecet barkácsolt össze, ezt mondtam már, de azt nem, hogy mekkora szabadságot hozott ez a kis rab a régi földimnek.
SZILVA: Mit evett az a macska a ketrecben?
EZÜST: Régi földim kedvenc tényked̈ése volt a macska etetése. Ezt gyönyörűen megoldotta, s úgylátszik ezzel saját ellátását is biztosította. Ezt is mondtam már. Az érdekes az volt, hogy földim milyen vidáman fogalmazta meg macskája erényeit. Azt mondta, hogy a macska, mert gyönyörűen dorombol, orgonaszakértő *(megfordul, megnyom egy gombot, a*

táblán új művészi macskaábrázolások vetülnek és macskadorombolás hallatszik. Ezüst visszafordul) És azt is mondta a régi földim, hogy ez a dorombolás l'art pour l'art, mert saját gyönyörűségére dorombol, kiváltképpen akkor, ha a szobában halkan szól a rádió. De a macska kitűnő szardíniahalász is volt, mert mihelyt földim kiszúrta a konzervdoboz bádogfedelét, a macska rögtön megérezte, hogy „hal akadt a horogra", és szenvedélyes, kérlelő nyarvogásba kezdett.

RÉZ: Van ebben valami lehetetlenség, hiszen úgy emlékszem, hogy a macska irtózik a víztől. Tudta-e, hogy a hal, amelyre vár, már régen annak a kis planétácskának iparosodott világában gyárilag fel van dolgozva?

EZÜST: Nem tudom, tudta-e, de arra jól emlékszem, hogy a nyarvogás annak idején említtetett.

MEGGY: Tehát a macska legyőzte írtózatát a víztől, hiszen valószínűleg megtanulta már, hogy halat konzervból is lehet halászni.

EZÜST: Vagyis víz nélkül.

RÉZ: Úgy, ahogyan mi most kicsomagoljuk étkezéskor adagjainkat.

SZILVA: A macska tehát áttörte valamilyen fokon az ő határainak falait.

EZÜST: Annak idején nagy robajok voltak a földi repülőterek környékén, hiszen akkor a repülők áttörték a hangfalat, és a közelben lakó emberek sokat szenvedtek ettől.

ACÉL: A hangfal kisebb fal volt, mint a fényfal!

EZÜST: Könnyen beszélünk mi most itt, a fényfal másik oldalán, de ide eljutni nem volt könnyű. Befejezem ezt a macskát, hisz azt sem vártam meg, hogyan teljesedett be az egykoron elkezdődött tragédia, ki fizetett rá, az-e, aki ketrecében konzervből halászta a halat, vagy az, aki a nagyobb ketrecben azt élvezte, hogy a kis ketrec lakójának ő halászik a víz megkerülésével.

TIZENHARMADIK NAP

Reggel befutott a Szomszédasszony. Volt még egy kihasználatlan jegye, le akarta fürödni. Az egyik unokáját is bevezette hozzám. Kezet fogtam a kisleánnyal. A Szomszédasszony lefürödte a jegyét, és megtöltötte a gyógyvízért hozott korsókat, majd beült a vő mellé, és elrobogtak.

Seka történetei néhány napja kezdődtek a Bayer aszpirinnal. Ő az izomsorvadásos óriás húga, aki őt már huszonkét éve ápolja. Az óriást csak egyszer fürdették medencében, mert nem tudták onnan kihozni. Nagy riadalom volt a beteghordárok között, végül úgy oldották meg a problémát, hogy a medencébe hordágyat eresztettek le, ott ráfektették az Óriást, és mivel csiga nem volt kéznél, nagy erőfeszítéssel kiemelték onnan. Azóta az Óriást kádban fürdetik, igaz, hogy a lába és a feje nem fér bele a kádba.

A medencében való fürdés után nagyon rosszul volt az Óriás, az ese-

mények kék foltjai még most is látszanak bőrén, de még annak idején Seka elpanaszolta az Asszonynak a rendelőben, hogy bátyja fejfájásról panaszkodik. Szerencsére volt nálunk egy megkezdett doboz Bayer aszpirin, amit odaadtunk neki.

Az aszpirin segített a betegen, az Asszonyt meghívták kávéra, a következő kávét pedig nálunk fogyasztottuk Sekával.

Ez a kávéivás nagyon elhúzódott, mintha ürmöst ittunk volna, mert Seka belemerült a Világpolgárról szóló meséibe. A Világpolgár címet ígért neki, és címet kért tőle, ám kiderült, hogy a családja miatt nem adhatja a saját igazi címét, ezért tőle sem kapott címet.

ACÉL: Éppen ideje, hogy véget érte ez a macska história. Ezt már Rézt is hallotta egyszer egy másik utatokon.

EZÜST. Nagyon is vége. Ami annak a régi kis planétácskának egy korszak, az nekünk most csak egy pillanat. Ők egy ilyen korszakot a tökéletes formák korszakának tartottak. A legmagasabb fokú görög kultúrát még kimúlta után is, még az ottani legutolsó időszámítás huszadik századában is nagy elismeréssel emlegették és bámulták.

ACÉL: Az én szememben ez a szent kultúra vagy művészet, hogy az ottaniak szóhasználatával éljek, dekadencia volt.

RÉZ: Javasolom, hogy ne kezdjetek vitát az egyenes adás alatt.

ARANY: Az egyenes adás időtartalma alatt?

RÉZ: Igen.

ARANY: Mit jelent ilyenkor ez a szó: időtartalom?

EZÜST: Azt jelenti, hogy a semmibe jelet adunk a semmiből és nem tudjuk, hogy valaki észre veszi-e.

ACÉL: Folytatom: dekadencia volt, mert az ottani időszámítás huszadik századában ezt már kubizmusnak is nevezték, mert elfelejtették azokat a csodálatos görbéket, amelyeket már a kikladikusok is alkalmaztak.

EZÜST: *(fennkölt hangon)* A derékszögben megtörő egyenesek rendszeres skálája . . .

ACÉL: A végtelenből jövő csodálatos csigavonalak rendszere . . .

RÉZ: *(közbevág)* Hagyjuk már abba.

ARANY: De mi van a macskával?

RÉZ: A macskáról már az első fényfalon túli utamon is *részletes* beszámolót hallottam Ezüsttől.

EZÜST: Ezt az előadást, amit ti csúfondárosan macskanyávogásnak neveztek egymás között, minden új generációval elismétlem, mert hátha odaér azokhoz, akiknek szánom.

SZILVA: . . . bánom!

MEGGY: De mi lett a macskával?

EZÜST: A macskából szobacica lett.

RÉZ: Már az első utunkon hallottam: kiherélték.

EZÜST: Aki a macskát piciny korában az utcán zsebébe csúsztatta, gyönyörű szobadíszt állított elő belőle, és harminchárom okot talált arra, hogy azt a csodálatos állatot kiheréltesse.

ACÉL: A csodálatos görög egyenes „csodálatos játékai" közben.
SZILVA: Mese az a görög egyenes. A macska azért változott át szobacicává, mert abban a szobában hiányzott egy élőlény.
MEGGY: Hogy társaságot teremtsen egy másik élőlénynek. Akkor már feledésbe merültek a kykladikusok csodálatos görbéi.
EZÜST: (gúnyosan) Acél kedvenc csigavonalai.
ACÉL: Azok a csigavonalak jelezték annak a kis planéta lakóinak első vagy utolsó kalandozásának irányát.
RÉZ: A fényfal előtt az elsőt vagy elsőket, a fényfal után pedig az utolsókat vagy a végteleneket.
MEGGY: Megint keveritek az időt.
EZÜST: Az időben mi nem keveredhetünk el, mert a gépeink másként mérik az időt, mint az én földieim órácskái.
ACÉL: Egy kis planetáris rendszer időskálája nekünk már gyerekség, még pedig a földiek pelenkás és bölcsős gyermekségének értelmében.
ARANY: Nekünk is vannak gyerekségeink.
RÉZ: De ezeket a gyerekségeket a végtelenség görbéin regisztrálhatjuk.
EZÜST: Ezek után, hogy az adás sikerét mentsük, hallgassuk meg annak a régi Rossininek Macska-duettjét.

Felhangzik a Macska-duett, és a köpenyes társaság komikus táncba kezd.

MEGGY: Minek ez a nyávogás, ha már Ezüst történelmi macskája megfosztatott heréitől?

A Macska-duett végén a tánc komikus akrobációi közben lehullanak a köpenyek a táncolókról, és a szereplők a játékot ruhátlanul folytatják.

A tánc után Ezüst csendben fordul egyet székén, és újra megnyom egy gombot a gombok skáláján. Ezt új fordulat követi, amely újra szemtől szembe hozza őt a szereplőkkel és a közönséggel.

EZÜST: Vegyétek fel a köpenyeiteket.

A szereplők kelletlenül újra magukra öltik hajuk színéhez hasonló köntöseiket, és kissé gúnyos katonásdisággal felsorakoznak Ezüst asztala előtt.

EZÜST: Elegetek volt a nyávogásból, most tessék végighallgatni a régi földi költő versét a macskáról.

HANGSZÓRÓ: Charles Baudelaire:

A MACSKA

Jőjj szerelmes szívemre, szép cicám,
de húzd be karmod büszke tűit;
hadd nézzem szemed, melynek parazsán
fém és agát elegye izzik.

Ujjam kedvére sétál ruganyos
fejeden-hátadon fel és le,
s mikor átcsap kezembe villamos
tested szikrázó lüktetése,

a kedvesemet látom. A szeme,
mint a tiéd, gyönyörű állat,
mély s tőrhideg, szúr és hasít vele,

s lábtól fejig veszélyes illat
lengi körül, mint drága éter: a
bronz test párolgó zamata.

A vers alatt Szilva, Meggy és Arany macskapózba ereszkedik, és utánozza annak a régi földi négylábúnak mozdulatait, közben Acél, Réz és Vas csatlakozik hozzájuk, és ezzel új tánc kezdődik el, amelyben Acél, Réz és Vas a költőt játszsza, aki gyönyört talál abban, ha simogatja kedvenc állatát.

MEGGY: A költő is nagyon magános lehetett, Ezüst, hiszen csak az volt számára gyönyör, ha azt a négylábú emlőst cirógathatta.
ACÉL: A földi idő magánosai ilyen kiutat találtak magányukban.
ROZSDA: Ebben az egész macskaparádéban már Ezüst régi előadásai alatt is csak ő meg én maradtunk egyedül.
ACÉL: Eredj csak oda, Rozsda, Ezüsthöz, és simogasd sörényét.
EZÜST: Acél, ne komédiázz, hiszen földi életemben ez a vers volt sok régi ismerősöm kedvence.
MEGGY: Magános patkányok lehettek, Ezüst, régi ismerőseid.
EZÜST: Ezek teremtették meg azt, amit magunkkal hozhattunk anyagtárolóinkban ide a fényfal túloldalára.
RÉZ: Úgy emlékszem, hogy most még a vetítés van hátra.
EZÜST: Most fogom bemutatni annak a nőnek képét, aki a macska-vers szerzőjének kedvese volt.

Újra fordul egyet a széken, gombot nyom, és a színpad nagy fehér vásznán megjelenik Manet gyönyörű festményének színes reprodukciója, melyet Baudelaire szeretője néven ismerünk.

SZILVA: Micsoda ruha!
MEGGY: Micsoda fáradt szemek!
ACÉL: Tudhatott az a fáradt maskara sok mindent, amiről nekünk fogalmunk sincs.
ARANY: Biztos?
VAS: Én a magam nevében mondom, de lehet, hogy Rozsda is osztja véleményemet, hogy ez nem biztos.

TIZENNEGYEDIK NAP

A Világpolgár végleg lecsúszott Sekánál, mert a régi gyakorlat szerint indult rajthoz, és megfeledkezett arról, hogy kondíciója, amely eléggé elavult, új gyakorlatot igényelne. A közöttük lefolyt dialógus pl. azt is érintette, hogy Seka öccsének is azon a hatalmas sydneyi tengerparti fürdőhelyen van a villája, ahol állítólag a Világpolgáré is. Miután a Világpolgár lemaradt a felzárkózásban és még Seka öccsét sem tudta azonosítani, habár megpróbálkozott azzal, hogy alkalmaz egy ilyen embert építkezéseinél, ezek után csak üdvözlik egymást.

„Öcsémet már több mint tíz éve elgyászoltuk. Ennek a gyásznak hosszú előzménye volt. Miután innen olajra lépett, három évig leveleztünk vele Ausztráliába. Ekkor kezdtek visszajönni leveleink. Később kiderült, hogy ugyanez a játék lejátszódott öcsémmel is, mert a leveleket, melyeket ő írt ide, visszakapta azzal, hogy ismeretlenek vagyunk. Lehet, hogy ennek a levéljátéknak az olajra lépés volt végső fokon az oka. Öcsém ugyanis mulatós fiú volt, és egyszer újévváráskor nagy dáridó közben, pohártörés miatt szembekerült egy milicistával. Öcsém mondta neki, hogy hagyja békében, hiszen mindent kifizetett, amit összetört, a büntetéssel együtt. A rend őre mégis bekísérte, és alaposan helybenhagyta. Öcsém rövidesen újra találkozott vele, újra összeakaszkodtak, és már odáig fajult a dolog, hogy az öcsém hátracsavart kézzel indult az állomás felé, amikor a másik, nem hátracsavart kezével megtalálta zsebében bokszerét. Közben, aki vezette, egy kicsit lazíthatott. Öcsém ekkor hirtelen mozdulattal jól kimért ütést helyezett el a kísérő állára, aki elterült a földön. A detektívregények írói itt most találgathatnák, hogy a rendőr már lövésre kész pisztollyal kísérte-e és esés közben saját magát lőtte le, vagy pedig öcsém rántotta elő a kiterült kísérő revolverét, és azzal boszszulta meg nemcsak azt, amit addig kapott, hanem azt is, amit esetleg kapott volna tőle. Ezután eltűnt, és egy jó idő múlva az ötödik kontinensről jelentkezett. Egy ideig leveleztünk, és akkor következett be a már említett bélyegző-játék, a borítékokkal. Lótottunk-futottunk, először a rendőrségre, azután a Vöröskereszthez, de semmi hírt nem kaptunk öcsémről. Hosszú évek után megtudtam egy egyházon keresztül, hogy öcsém halott és hogy hova lett eltemetve. Ekkor következett a gyász. Vidékünk szokásai szerint egy éven át a család feketében járt. Évekkel később egy ismerősünk Ausztráliába költözött. Amikor búcsúzkodtunk, megkértem, nézzen ő személyesen utána öcsém ügyének, keresse meg a sírját, tudja meg, hogyan halt meg, és mindenről értesítsen bennünket. Földim írt kintről, hogy akcióba kezdett, de szüksége van a keresett személy apjának és anyjának nevére. Mi rögtön megírtuk a neveket."

Egy éjszaka az izomsorvadásban szenvedő óriás nagy csöngetésbe kezdett szobájában, mert Seka a szomszéd szobában hangosan zokogott álmában. Seka hallotta a csöngetést, de nem ugrott fel, mint mindig, mert tovább akarta álmodni az álmot: azt álmodta, hogy öccse jött haza Ausztráliából. Másnap reggel korán csöngettek. Ő álmosan nyitott ajtót. Az ajtóban a postás állt. Repülőpostát hozott. A lakásban volt két bátyja is. Amikor föltépték a borítékot, kihullott belőle az elgyászolt testvér legújabb arcképe. Ezt az eseményt sem az óriás, sem a bátyja, sem Seka nem fogta fel ésszel, mert azt hitték, hogy az ismerős szerezte meg és küldte el a halott fényképét. Kollektív könnyezés kezdődött újra, és jól kisírták magukat, mire eszükbe jutott, hogy a levelet is el kell olvasni. A levelet pedig a halottá nyilvánított legfiatalabb testvér írta, és a tizenkét éves távollét után azt írta, hogy most már haza szeretne jönni, ha fogadják. Ekkor minden felgyorsult. Két hónap múlva megjelent feleségével és gyerekeivel.

Az új vendégek közül feljegyezhető az a szikár, ősz hajú asszony, aki testvére társaságában jár, egy hatalmas meggyfa furkósbotra támaszkodva. A furkósbotot nem azért viszi, mert nehezen jár, hanem mert a közeli erdő szélén laknak. De nemcsak a nagy bot jelenti számára a biztonságot, hanem az is, hogy éjszakára nem merik nyitva hagyni az ablakot, nehogy valaki beugorjon hozzájuk.

Minap az új vendégek közül két kedves látogatónk volt. Környékbeli városok lakói, egy kicsit már közelebb állnak az igazi aggkorhoz, mint amikor nyugdíjba mentek, de tele vannak vidámsággal, és szó ami szó, maradt bennük jó adag maradiság is. Kedvesen eltársalogtunk, de mindennek a vége az lett, mintha külföldön folyt volna a társalgás, hogy itt minden a legjobb.

A medencében változott a váltásunk összetétele. Egy félkarú tengermelléki lakos az egyik, egy széles „Volgán" érkező a másik. A medencében közös tulajdonságuk az, hogy mindkettőnek kirívó tetoválások ékeskednek a bőrén. A tengerparti talán egy kicsit nagyot hall, mert kegyetlenül kiabálva mondta el mindig mondanivalóját. Nehezen tudott elhallgatni. A „Volgán" érkező különleges kis kézikocsin ülve gurult a medencéig, és nagyon előkelően nyúlt végig a vízben. Nézegette az egyik autószerencsétlenség áldozatát, aki kilenc hónapig paralizált volt, de már segítséggel fel tud ülni, és a lábai is mozognak. Tudálékosan szemlélte, és a szakértő fölényével jelentette ki: „Magán, barátom, nincs segítség". „Hogyan lehet egy betegnek ilyesmit mondani, hiszen mi látjuk, hogy napról napra javul, és egyébként is depresszióban van, tehát ilyesmit senkitől sem szabad hallania." Én is közbeszóltam: „Maga bizonyára pszichológus, és azért tettetti magát hülyének, hogy véleményünket kikémlelje." Egyébként ez a korlátolt és beképzelt alak szintén autószerencsétlenség áldozata, „Volgáján" az asszonyával egyik fürdőhelyről a másikra vándorol, és nyilatkozgat.

Seka egyik bátyja várta őket a határon. Zágrábba érve telefonáltak Sekának, akinél már a népes család együtt volt, várták a „föléledt halottat". Délután 5 és 6 között kellett megérkezniük. Eljött az öt óra, és a hat is. Akkor kezdődött a terven felüli várakozás: először csak izgalom, egyre fokozódó izgalom, később pedig már valóságos pánik. Másnap egy autóval Seka eléjük indult, hogy erre a megmagyarázhatatlan talányra választ leljen. Fogyott az út, de bátyja és a vendégek autója nem jött

velük szembe. Zágrábtól 25 km-re megpillantották az ismerős autót. Seka kiugrott, és ki akarta nyitni a veszteglő kocsi ajtaját. Egy milicista közbelépett, és a heves párbeszédből hamarosan kiderült, hogy akit az ideges, dúlt arcú Seka keres, a társaságával együtt a rendőrállomáson van, ahol végre össze is találkoztak.

A kocsi azért nem jutott el tovább, mert Seka bátyja, aki a kocsit vezette, idegösszeroppanást kapott. A hátrapillantóban minduntalan feltámadt öccsének arcát látta, aki lebarnultan és megőszült sörényével ült a hátsó ülésen, és éberen nézett. Ilyenkor a kocsi mindig nyolcast írt le, és addig írta a nyolcasokat, míg a rendőrség elejét nem vette a küszöbön álló szerencsétlenségnek.

Az autó aztán egy bérelt gépkocsivezetővel annyi késés után baj nélkül hazaérkezett.

TIZENÖTÖDIK NAP

Ma változott a menetrend. A tegnapi napsütés után ma esővel kezdődött. Ez jó levegőt is jelent, de azt is, hogy a gyaloglást úgy látszik, el kell napolnom.

A lóvelő-akció tegnap nem fejeződött be, mert Seka látogatása elmaradt. El kellett volna menni ahhoz a páciensheż itt a gyógy-lágerban, akinek nem tudjuk pontosan, mi a baja, de egy orvos azt írta elő neki, hogy lócsontvelővel kell masszírozni beteg végtagjait. A probléma az, hogy az illető nem tudja, hogy juthat lóvelőhöz. Megszerveztük, hogy autóval Szabadkáról hűtőtáskában friss velő szállíttasson neki a „Vetserumból", de bennünket is érdekel, hogy milyen nyavalyát gyógyít az ilyen lóvelő. Közbe is szólt az Asszony: „Képzeld, ha három kenés után elkezdenél nyeríteni."

A múltkori látogatás második fejezete úgy zajlott le, hogy Seka elmondta: az a bátyja, aki föltámadt öccse láttán a visszapillantóban idegösszeroppanást kapott, egy hét alatt kigyógyult a nyolcasokból, tehát újra szépen vezethetett.

A visszatért „halott" feleséggel és gyerekekkel érkezett. Ott kint az lett a felesége, akit itthon édesapja apácának dugott be egy zárdába. A zárdából írta a lány az apjának, hogy ki szeretne lépni a zárdából. Az atya válasza az volt, hogy nem fogadja vissza. A leány mégis kilépett a zárdából, és férjhez ment Seka halottá nyilvánított öccséhez.

Mindebből logikusan következik, hogy a kalandos viszontlátás után a hazatért „halott" feleségének első útja a szüleihez vezetett. A látogatáson derült ki, hogy a szigorú atya szorgalmasan levelezet kitagadott lányával, sőt a felesége számára küldött pénzeket is felvette, de mivel a leány anyja írástudatlan volt, az atya tovább folytatta a levelezést, kissé tovább, mint kellett volna.

A kis faluban nagy esemény volt a vendégek érkezése. Az atya nyitott ajtót, és az ölelkezések után a háta mögül előlépett a felesége és a két kisgyerek. A hazatért leány azt kérdezte apjától, hogy hol a mama. A házban levő két gyerek az ott álló asszonyra mutatott: „Itt a mama." A távoli dáma arca befelhősödött: „Ez nem az én anyám." „Nem a te anyád, de a mi anyánk", mondták a gyerekek.

Így derült ki, hogy az a régi mama már régen halott, de a halála nem került be az atya távolba küldött leveleibe.

A beszélgetés azért zavartalanul folyt tovább, ám hirtelen észrevették, hogy a hazatért kitagadott leány nincs a házban. Szemközt egy italmérés volt, és keresés közben valaki véletlenül arra nézett. Hát a keresett asszony ott fekszik az italmérés előtt egy padon. Kiderült, hogy az események hatására átment a söntéshez, és habár azelőtt sohasem ivott, egyszerre felhajtott vagy fél liter konyakot.

A vendégség tehát úgy ért véget, hogy a holtrészeg asszonyt a lebarnult, fehér hajú férje és gyerekei visszahelyezték az autóba, és visszakocsiztak Sekáékhoz.

A reggeli eső leesett, az ég kitisztult, és újra süt a nap. Ebből az következik, hogy ma mégis lesz valami sétámból.

Fürdés előtt bekopogott az az asszony, aki az első napokban a málét hozta a Szomszédasszonynak. Jött, mert hallotta, hogy kerestük. Táskájában volt még egy adag friss kajmak, azt átvettük, és felkínáltuk neki a fonásra váró gyapjúnkat. Kérdezte, meddig maradunk. Megmondtuk, és megígérte, hogy addigra menyével együtt megfonják.

Ma vidám fürdés volt. Lemaradt a káráló tengerparti, ám érkezett egy öregember, aki nagyon félt a víztől, és remegve vallotta be a medencében, hogy 87 éves építészmérnök. Az egész társaság derült ezen, de a derültséget még fokozta a negyven évvel fiatalabb feleség szavalása a medence peremérőI. „Tatuskám, tedd le a bal kezedet, és fogd meg a kőpadot." Tatuska tette volna le a kezét, de mihelyt belecsapott a vízbe, a mozdulat felemelte hordószerű testét.

Az építőhelyen zúg a motor, zajlik a munka, és a győzelem harmincadik évfordulójának ünnepén teljes gőzzel épül az, aminek már május elsején készen kellett volna lennie.

EZÜST: Most pedig következnek a híres földi képzőművészek alkotásai a macskáról vagy macskákról. *(Újra fordul a széken, nyomogatja a gombokat és a hatalmas fehér vásznon egymás után tűnnek fel a híres japán, kínai és európai mesterek remekművei a macskákról. A kivetített képeket a tréfálkozásra és gúnyolódásra már nagyon hajlamos társaság is némán bámulja.)*

ROZSDA: Ezek a csend pillanatai, melyek Ezüst időnként megismétlődő adásaiban mindig bekövetkeznek.

EZÜST: Ezek a pillanatok emlékeztetnek a régi életemben múzeumokban töltött időre, amikor áhítattal álltunk meg egy-egy díszes, rámába helyezett festmény vagy rajz előtt.

ACÉL: Mondd, Ezüst, mindez meddig tart?

EZÜST: Ott, akkor, nekünk időtlen időkig.

ACÉL: És itt most nekünk?

EZÜST: Nekünk is a magunk módján időtlen időkig, tarthat, hiszen akkor idézzük fel ezeket a képeket, amikor akarjuk, és addig szemléljük őket, ameddig nekünk tetszik, de az adás földi ideje szalad, és nekem át kell térnem a következő témára.

RÉZ: Ha ezt már egyszer fogták a földiek, akkor unalmas lesz számukra.
EZÜST: Ezt az „unalmas" részt Rozsda már egyszer hallotta, amikor a ti helyetekben volt az első adás alatt. Kezdje tehát ő.
ROZSDA: Ennek a résznek az a lényege, hogy fölhívjuk „kedves" földlakóink figyelmét, hogy ugyanezt az adást az ő időszámításuk szerint huszonöt földi év után újra megismételjük, hiszen akkor ugyanebből a sávból közvetíthetjük. Ezt már Ezüst egyszer elmondta, visszaadom neki a szót.
EZÜST: Itt, a fényszázadok világában, ez a csöppnyi huszonöt földi év semmiség. Itt a létezés tudatának öröme is mérhetetlenül lassúbb, mint ott, de ez a „lassúság" nem hiszem, hogy csökkenti intenzitását. Nekünk az ottani tempó lélegzetállító gyorsasággal pereg, és valószínű, hogy a létezés tudatának öröme is másként mérődik. Most, úgy érzem, hogy ez a pillanat, ez a huszonöt évnyi pillanat, amely egy évezredet zár le itt, a fényezredek világában, se Rozsdának, sem a többieknek nem jelent semmit. Mégis sejtem, hogy mennyi minden történhet ezalatt ott, az ottani évezred küszöbönálló fináléjában.
ACÉL: Semmi.
EZÜST: Nekik semmi, de én éltem abban a tempóban, és sejtem, hogy töméntelen esemény történhet. Most arra kell kitérnem, hogy ez alatt az imént semminek nyilvánított huszonöt földi év alatt néhányszor megváltozhat a bolygócska arca, néhányszor megváltozhat a földiek szavainak értelme, ezért szőttem bele ebbe az adásba a szavak igazi értelmének hangsúlyozását, mert megtörténhet, hogy a földiek változásával és földjük változásával elfajul szavaink értelme. Ezért volt itt a szó értelmének kinyilvánítása, ezért volt itt a vers értelmének kinyilvánítása, ezért volt itt a művészetnek nevezett hangvilág és formavilág mutogatása. Ha mindezt most onnan senki sem vette még észre, akkor a számunkra fénypillanatot jelentő negyed évszázad múlva talán majd akad ott valaki, aki ugyanezt az adást felfogja, megnézi és meghallgatja. Ha pedig már most fogta valaki ezt az adást: van egy nyersanyaga, mellyel, ha kedve tartja, eljátszadozhat a következő huszonöt földi év alatt. Ha más dolga nincs, mondanák a szkeptikusok, ám én hangsúlyozom és hiszem, hogy akadnak olyanok, akik érdemesnek tartják majd, hogy ezzel eljátszadozzanak.
SZILVA: Majd összevissza keverve másolnak bennünket, színházacskáikban mutogatják egymásnak, hogy milyen köpenyeket, ruhákat, cipőket, ékszereket viselnek.
EZÜST: Nem az a lényeg, hogy ki milyen módon páváskodik, ellenben lényeges lehet az, hogy hol hogyan ismétlik ezt el. Mert a Földnek különböző részein különböznek a nyelvek, az ízlések, az értelmi szint, és ennek az adásnak ez a sokféleség rengeteg formai módosulást adhat: amellett a lényege mindenhol megmaradhat. Földi szóismeretem tudatában úgy

fejezném ki magam, hogyha ezt, amit most mi itt véghezviszünk, és ott látják ezt, akkor a következő adásunkig számtalan változatban, számtalan rendezésben, számtalan különböző ottani tehetségek közreműködésével gazdagíthatják, módosíthatják és idomíthatják ahhoz a helyhez és ahhoz az időhöz, ahol megkísérlik megismételni.

ROZSDA: Ez a Földnek szánt pillanattöredék, úgy érzem, Ezüst, a vége felé közeledik.

EZÜST: Igen... *(Elérzékenyedik.)* Tehát kedves földieim, búcsúzunk Tőletek, és ha láttátok, elnézésteket kérem, hogy a szó becsületéért és megbecsüléséért emeltem fel a hangom, mert már az én időmben is elkezdődött a szó deformációja, és hogy most mivé lett ott, nem tudhatom. Ezért én most elvonulok, és a megbeszélt időben újra így találkozhatunk.

Ezüst feláll, mélyen meghajol, és kivonul. A többiek tiszteletteljesen félreállnak, hogy sorfaluk előtt elvonulhasson. Miután kiér a színről és az önműködő ajtó becsattan mögötte, a társaság felélénkül.

ROZSDA: *(odalép Ezüst üresen maradt székéhez, és gúnyosan utánozza az elvonult hajlongását)* Igen tisztelt földiek, aki itt most ünnepélyesen elvonult, azért sietett, hogy elkezdje a tárolóba beszélni *(gúnyosan)* memoárjai tartalmát, s hogy aztán rövidesen elnyomja az álom, ezért most mi is öt perc szünetet tartunk, hogy utána folytathassuk azt, ami most itt ebből az ünnepélyes, díszköpenyes adásból kimaradt.

Vége a második felvonásnak.

TIZENHATODIK NAP

Tegnap ünnepeltük a győzelem napját. Úgy belekeveredtem annak a kósza Topolovnak a második felvonásába, hogy a TV ekránján közben kétszer is lepergett a nagy katonai parádé, itt pedig a vendéglő nagytermében nagy tombolajáték volt, amelyen az egyik beteghordóm még nyert is. Reggel a Világpolgár bevallotta, hogy az egész összeget, amit hordozónk nyert, elitták, és a Világpolgár is hozzájárult az örömhöz néhány adag vodkával.

Ma nagy zsivajjal érkeznek az új vendégek. Lehet, hogy a váltás jön, de lehet, hogy a víkendezők is útba ejtik az Atomfürdőt. A csoportosulások nemcsak személyek körül alakulnak ki, mint például a Világpolgár körül, hanem absztrakt csoportok is fennállnak, mármint úgy, hogy tudomásunk van egymás nyavalyájáról és mindenki nyilvántartja a hozzá hasonló betegeket, még akkor is, ha személyi kontaktus nem is jön létre.

Nekem is van egy ilyen társaságom, akikkel semmi személyes kontaktust nem tartok, de ahogy én tudok róluk, ők is tudják rólam, hogy miért vagyok itt.

Harangoznak. Pravoszláv húsvétkor hallottuk utoljára ezt a harang-

szót. A fenti kolostor „konzulátusa" ez a kis templom itt az Atomfürdő peremén.

Tegnap este nagyon fáradt voltam, Topolov volt az oka a fáradtságnak, de lehet, hogy a gyógyító víz fáraszt így el, hiszen nemsokára vége a kúrának.

TIZENHETEDIK NAP

Maradok próféta. Ma is rengeteget kínlódtam Topolov papírjaival, folytattam a tegnapi elemzéseimet, és sehogy sem tudtam rájönni arra, hogy az a rengeteg érthetetlen szöveg mit jelenthet az eddigi világos és érthető Topolov-szövegek után. Nyilvánvaló, hogy ezt, ami még hátramaradt, a gazember valami titkos írással írta. A napi munka eredménye az a hirtelen ötlet, melyhez az ő logikája vezetett el.

Abból indultam ki, hogy az eddig leírt két felvonás, bár vacak kézírással és sok javítással készült, mégis érthető volt számomra. Nyilvánvalóvá lett előttem, hogy ez a rejtélyes betűrengeteg valószínűleg a különös színdarab harmadik része, vagyis a harmadik felvonás.

Ahogy végigböngésztem az eddig lejegyzetteket, láttam, hogy a legolvashatóbb és az először átmásolt Topolov-szöveg az a két jegyzőkönyv, melyet pofám az első és második felvonás koreográfiájához jegyzett le. Elég jól ismerem, bizonyos, hogy készített ő egy ilyen elmélkedést a harmadik felvonás koreográfiájához is. Az ő logikája szerint csak az tudja elolvasni a harmadik felvonást, akinek átadta az előbbieket is, azzal a két olvashatóbban leírt jegyzőkönyvvel. A titkos írással írt harmadik részből ki kellett keresnem azt a jegyzőkönyvszerű valamit, amilyent az első két felvonáshoz is írt, hátha a már meglevő két elmélkedésből ki tudom majd hámozni, hogy milyen az a titkos írás, amellyel a harmadik elmélkedés készült, s ha azt megfejtem, a többi már gyerekjáték lesz.

AZ ATOMFÜRDŐ BEMUTATÁSA A „7 NAP" SZÁMÁRA

Az Atomfürdő Gornja Trepčán van, Szerbiában, Čačaktól 18 km-re, Vujan és Bukovnik déli lejtőin. Tengerszint feletti magassága 460 méter. Ez a magasság lehet az oka, hogy a hideg éjszakák ellenére, a vendégek közül senki sem náthásodott meg. A hegyvidék minden bája és szépsége, a növényzet és a madárvilág teljesen kielégíti, szerfelett gyönyörködteti az itt időző gyógyulót.

A gyógyvizet már nagyon régen felfedezték, először a pásztorok, akik a forrás környékén legeltették nyájaikat, később a szerzetesek, akiknek a hegyen kolostoruk van. Ma, ebben a rohamlépésben fejlődő világban ez a gyógyfürdő is fel szeretné venni a lépést, hogy megtalálja helyét az előre törők sorában.

A reumát, az isiászt, érelmeszesedést, különböző idegbajokat és bénulásokat már nemcsak a környék lakói gyógyítják itt, hanem az ország minden részéből találunk itt betegeket. Vannak külföldiek is, éppen most tartózkodik itt egy ausztráliai.

Az Atomfürdő még nem került be a társadalombiztosítás jegyzékébe, mert hivatalosan még nincs elismerve, de már épül a nagy befogadóké-

pességű gyógyintézet, amely, ha megnyílik, az ország egyik legnagyobb gyógyfürdőjévé változtatja Gornja Trepčát.

A fürdőhely régi orvosa nemrég halt meg, a fiatal új orvos most végzi az egyetem harmadik fokozatát, és habár péntek kivételével mindennap látogatható (a fürdő prospektusa szerint), voltaképpen hetenként kétszer kereshetik fel a betegek.

A betegek kétszer fürödnek naponta. Egyszer a felső medencében, a régebbiben, egyszer az alsó, újabb medencében. Mind a kettő kis méretű medence, befogadóképessége korlátolt. Ilyenkor még tíz-tizenkét személy számára szolgál, de a főszezonban harmincan is bent szoronganak minden váltásban.

Ezek a medencék olykor túlórák nélkül nem tudnak eleget tenni rendeltetésüknek. Sokszor éjfél után háromig is túlóráznak a medencék is és az Atomfürdő személyzete is.

Az ideérkező a gyógyfürdő fogadóirodájában már előre lefoglalt helyet befizeti az illetményekkel együtt. Kap egy beteglapot, és azzal kell neki az orvosnál jelentkeznie, ha megtalálja, mert ő írja majd elő a terápiát: hogy hány percet fürödjön a beteg és hányszor naponta, hogy milyen vizet igyon és mennyit.

Az Atomfürdőben kétféle gyógyvíz csorog a két medencébe.

A fürdőhely különlegességének nevezhetjük, hogy a trepčaiak felhordják a vendégeknek kertjeik termékeit, az ízletes túrókat és a kajmakot, sőt lehet tőlük beszerezni gyapjút is, melyet a vendég kívánságára meg is fonnak.

Az Atomfürdő mutatós vendéglőjét már „Atomfürdő" néven ismerik, pedig nem is olyan régen még „Šumadija" volt. Nagyon szép, modern étterem, és éjjelenként zenekar és énekesnők is működnek benne.

Az itt lakók hozzáférhető, emberséges emberek, és az itt gyógyulóknak néhány nap múlva, barátságuk jeléül, már meleg málét is hoznak.

Egy biztos: aki itt keresi a gyógyulást, ne úgy csomagoljon össze, mint aki tengerre utazik.

AZ ATOMFÜRDŐ EGY NAPJA A „7 NAP" SZÁMÁRA

Ilyenkor még tart a párhuzamos koncert: a vendéglőben szól a zene, és énekelnek az énekesnők és a tájon még nem hallgatott el a békák koncertje sem. Nemsokára azonban bekövetkezik az Atomfürdő csendje. Ilyenkor már a medencékből is kivonul az utolsó váltás, és mindenki ágyba kerül.

Nem mindegy, hogy milyen ágyba. A derűlátók várták, hogy a május elsejére beígért korszerű gyógyintézet már megkezdheti működését, de még mindig két csoportra oszthatjuk a vendégeket. Szerencsésebb részük kamping-házakban kapott helyet. Ott a hűvös éjszakákon használhatják a villanykályhát, reggel, ha hoztak magukkal resót, elkészíthetik reggelijüket és kávéjukat, de ha magánházakban kaptak helyet, a házigazda nem engedné meg külön fizetés nélkül a villany fogyasztását. Vannak olyanok is, akik huszonöt fekhelyet kiadnak naponta, ilyen villany-felülfizetéses alapon, úgy látszik, itt még nem nagyon törődnek a vagyon eredetének kivizsgálásával.

Hajnalban a társadalmi és privát szektorban megszállt vendégek ré-

szére egyforma csodálatos hangversenyt kezdenek a madarak. Hangversenytermük az erdő, mert a farengeteg körülállta az Atomfürdőt, és az erdőben hangzó hangverseny minősége felülmúlja az „Atomfürdő" vendéglő hangszórós és énekesnős zenekarát.

Ameddig a május elsejére beígért gyógyintézet el nem készül, addig az Atomfürdő a segítségre szoruló betegeket csak kísérettel fogadja, mert az előírt fürdőkúrára ugyan elszállítják a mozdulatlanokat vagy alig mozgókat, ha befizettek erre, de az ilyen vendégek személyi szükségleteit a kísérők látják el.

Az étkezés megoldása is különböző. Van, aki a szállásadó konyhájára szorul, egyszerűbb azonban a kampházakban bekapcsolni a resót és fölmelegíteni a boltban vásárolható kész ételeket, de a legegyszerűbb a járó betegeknek, akik helyet foglalhatnak a vendéglőben.

Ma reggel mindenki álmos volt. Hat óra helyett fél nyolckor nyitott a bódé, mert késett a lepénysütés. Lakodalom volt az éjszaka.

A lakodalmak itt is külön szertartást igényelnek, hiszen a nagymamák itt is, akár nálunk, már az unokák stafírungját készítgetik.

Hangos lakodalmak dúlnak ezeken a tájakon is, még hangosabbak, mint nálunk, napokig tart egy lakodalom, és a lakodalmasok kedve megmarad a lakodalom utáni időkre is, mint ahogy megvolt már a lakodalomra való készülődés napjaiban is.

Vasárnap is nagy sürgés-forgás volt a forrásvíz márványtáblával díszített lefolyója előtt, mert újra és újra sorba állnak a vízért: demizsonokkal, műanyag korsókkal, hordócskákkal, vizespalackokkal, és nemcsak a környék lakói, hanem autókkal, kombikkal érkező közeli és távoli városlakók is.

Itt nem olyan ritka az írástudatlan, mint gondolnánk, azért vannak, akik az autók rendszámtábláiról nem tudják leolvasni, milyen városból érkeztek a vízvivők.

Egy derűs bocskoros bácsika, aki kannákkal állt a vízért sorba, hangosan jegyezte meg: „Jó víz ez, csak igyátok! Minden megboldogultat ez gyógyított meg."

TIZENNYOLCADIK NAP

„Tisztelem a bocskorodat!" Így szólt a villanyszerelő a padon ülő Sztojáncsehoz, átadta neki a megjavított konnektort, és már ment is tovább. A napokban ez a villanyszerelő csinált egy kis riadót barakkjaink között, mert délutáni alvás idején egy nagy láda szöget ejtett ki a kezéből. A rengeteg szög szétszóródott, és a villanyszerelő hangosan áldotta a szögeket is és a jó szerencsét is.

Sztojáncse nem sokáig tartogatta a konnektort, letette, és átkúszott a juharfa árnyékában álló kis barakk-szomszédhoz, amelynek belépőjén Gordana ült.

Később már Sztojáncse Gordana mellett ült, nyakában a csinos leány ezüst nyaklláncával, egyik kezével a lánccal játszott, másik kezével pedig az olvasó leány kezét fogta.

Ez a juharfa, amely Gordanáék piros tetős barakkját teljesen elborítja, belátszik ablakomon, és hajnalonként érdekes játékot űz velem, mert ahogy az ég világosodik, a fa lombsátorának kis hézagain bevilágít

a hajnali ég, és mivel a lombsátor sötét, olyan tüneménynek vagyok szemtanúja, minthogyha egy egészen ismeretlen csillagos ég kandikálna be az ablakon.

Az is lehet, hogy a déli félteke valamelyik pontján fekszem, mondjuk Dél-Afrikában vagy Dél-Amerikában, és nem ez a mi csillagos egünk a látványom, hanem egy olyan ég, amelyet még sohasem láttam.

TIZENKILENCEDIK NAP

Ezekben a napokban megfejtettem Topolov titkos írását. Azt tette, hogy a harmadik felvonás koreográfiájáról szóló elmélkedést vette alapnak, és ennek a címnek a betűit behelyettesítette Vuk Karadžić harmincbetűs ábécéjével. Ez azt jelenti: az elmélkedés első betűje a, a második betűje b, harmadik betűje v stb.

Így, fáradságos munkával, sikerült kihalásznom ennek a harmadik felvonásról szóló elmélkedésnek első két fejezetét.

A második felvonásban lezárult Ezüst bogaras programja, amelyet az ősi bolygó lakóinak sugárzott, és megkezdődött Rozsda kontrája. Ennek a kontrának az előjeleit már megérezhettük az első felvonásban, de most itt, a harmadikban tetőzik. Acél lesz a leghangosabb, hiszen ő „szakosította" azt az anyagot, amit Ezüst „elprédikált" a régi bolygó új hallgatóinak.

Tehát, ha Acél tenyereit a szemére szorítja, megjelenik a színpad hátsó fehér falán az e l l e n v é l e m é n y.

Felélénkült az Atomfürdő. Ez az élénkülés a küszöbönálló igazi szezon előjele. A fürdőn belül az a változás történt, hogy a sokasodó vendégek mellett beérkeztek a szezonmunkás beteghordók is, az eddigiek pedig fehér köpenyt húzva előléptek kabinosoknak.

Ma nagy volt a riadalom az alsó fürdőmedencében. Az épülő stacionár tetejéről a munkások a forrásba dobálták a szemetet, és így a medence vizébe került a falevelekkel tarkított szemét.

Olyan javaslatok is elhangzottak, hogy jelenteni kell az esetet a fürdőigazgatóságnak. Érdekes lehetett volna az a jelentés, és talán egy hét múlva kaptunk is volna rá „megfelelő" választ.

Áttolattam magamat a fürdőkádakhoz, és a mára tervezett egyszeri fürdést ott hajtottam végre.

Az Atomfürdő egyik állandó témája, nemcsak a betegek között, hanem az egyre nagyobb számú személyzet között is: A SÁR.

A gyógyprogramban nyaranta szerepel a gyógysár-teleolid terápia is.

Ez már meg is kezdődött, de csak „maszek" vonalon, ami azt jelenti, hogy a takarítónők munkaidő után ezzel a csodasárral kenegetik azokat a betegeket, akik ezt honorálják nekik.

HUSZADIK NAP

Ez a nap már tegnap este elkezdődött, amikor az összegyülemlett felhőkből kevés mennydörgés után megeredt az eső. Azt hittük, valami futózápor, de nem zápor volt, hanem egy lassan erősödő hatalmas eső,

amely belenyúlt az éjszakába, és ma reggel, amikor azt hittük, hogy már elállt, hirtelen újra nekifogott.

Ez az eső mintha összejátszott volna Sztojáncse egészségével. Már az este át kellett mennie az Asszonynak: lázat mérni, teát vinni és megfőzni, és a szomszédoktól összegereblyézett lázcsillapítókkal időlegesen elejét venni a bajnak. Sztojáncsenak nagyon tetszett a lázmérő, meg is kérdezte, hol szereztük? A válaszra újra kérdezett, és a párbeszéd vége az lett, hogy az Asszony neki ajándékozta a lázmérőt.

Reggel jött az öreg macedón nagymama, és mondta: „Bedugtuk azt, de a gyerek nem tudja leolvasni." Erre újra és a mai nap folyamán még néhányszor felvette az Asszony a nővér szerepét.

Az ügyeletes ápolónőnek reggel kell érkeznie, és lehet, hogy meg is érkezett, de elment valahova kávézni, így a nap most már vége felé jár, de se az ügyeletes ápolónő, se orvos nem nyitott ajtót Sztojáncsera.

A posta felvette a gyerek apjának címzett táviratot, hogy rögtön jöjjenek érte, mert beteg. Ez a betegség a szomszédban, mint egy lustaság gyanánt, átáradt rám is, egész nap csak heverészek, és várom a holnapi napot, mert valószínűleg holnap reggel érkezik a kocsi, amellyel húsz nappal ezelőtt megérkeztünk.

Már délelőtt elállt az eső, most pedig süt a nap.

Ez a visszavonulási lustálkodás vitt rá, hogy újra átböngésszem Topolov elmélkedését a harmadik felvonás koreográfiájáról. Ennyit találtam még benne:

> A felvonás a közönség számára azzal is izgalmassá válhat, hogy a második felvonásra bemért fizikai átállítódásnak ideje a harmadik felvonás vége felé kezd lejárni.
>
> Acél fényfalon túli rebelliója, a felvetült ellenképek (gondolatainak tükröződése) és a kimondott ellenmondatok mellett, megőrzi azt a tisztességtudó gúnyt, amely már az első felvonásban sejthető volt.
>
> A felvonás vége felé felgyorsul az átállítódás, fokról fokra nyúlnak és lassulnak a szavak, a mondatok, és szinte ki-mon-da-ni sem lehet, hogy v-é-g-e.

A napokban itt megjelent, és újra fel-feltűnik egy kósza szerzetes rongyos és piszkos ruhájával, gondozatlan szakállával. Azt mondják róla, hogy Žičáról jött, de ő mindig mást mond, és eljár a gyógyvízbe fürödni. Az, hogy mindig mást mond, kicsit a Világpolgárra is emlékeztet, mert úgy látszik, a gyógyvíz nem ellenőrzi le a gyógyítottak szavait.

HUSZONEGYEDIK NAP

Minden úgy történt, ahogy kiterveztük. A „Volga" megjött, de nem kilencre, hanem nyolcra, és én tovább feküdtem, várva, hogy mi lesz, közben már az Asszony és a gépkocsivezető töltötték a demizsonokat.

Fél kilenc körül a kilencven liter víz mellé berakodtak engem is, és megindultunk a gyönyörű šumadijai tájon hazafelé.

Virágzik az akác. Semmi sem történt másként, mint ahogy azt el lehetett képzelni, csak a táj volt egy kicsit szebb, viszont az erőnlétem fenemód cserbenhagyott.

Két szünet is volt kocsikázás közben, mikor útitársaim betértek reggelire, kávéra.

A főváros mellett szépen elhúztunk, de Újvidéken megállva kiderült, hogy másnap fogad a professzor.

Kicibáltak a kocsiból, és beraktároztak egy csodálatos magánlakásba, ahol pazar, aranyozot keretekben szép gobelinek lógtak a falon és ahol minden másként volt, mint Trepčán.

Ott lent, abban az egészségügyi koncentrációs lágerban szépen hozzáidomultunk a körülményekhez, szép emberi kapcsolatok teremtődtek, lehet, hogy gyógyultam is, de ez az út, ez teljesen kikészített.

Volt, ahogy volt, úgy érzem, hogy a halál kevesebbet könyvelt harminc év előtt a maga javára Hirosimában és Nagaszakiban, mint amennyit az élet nyer a Gornja Trepča-i Atomfürdő vizének gyógyító, időtlen közönyétől.

ténymegállapítások sötétben és napvilágnál

BRASNYÓ ISTVÁN

AZ IDŐ

A felszántott földek feketéllenek az esőben, s hogy az eső huzamosabban hullik rájuk, ezüstös lesz a színűk, de akkorra már besötétedik, és a felhők mögött nincsen nap; s feltehetőleg a napnyugtával eláll a szél is, s utána már, a sötétben, az eső, hát ezt nem lehet szó nélkül kibírni, meglöki az öreg Pipás a baktert a könyökével, s azt mondja neki:

— Megállt az idő.

— Az, az — mondja a bakter —, csakugyan. Hát hogy ezt is megértük, hogy az idő...

Megáll az idő.

Megállt az idő.

S most éjszaka jön, fekete, mint a fekete halál, s bóbiskolnak benne ketten, két jóakaratú ember, néznek kifelé az istállóajtón. Ott kívül meg áll az az átkozott idő, nem mozdul az, ha már egyszer csakugyan megállt. Még csak egy kutya sem vakkant bele, a vasutat meg nem hallani innen, mert messze esik, mint Makó Jeruzsálemtől: Becse vagy Hegyes, ott áll meg a vonat — akinek mehetnékje van, az arra tart, amíg itt minden áll, úgyszólván benne az időben.

De hát a sötét az olyan varázslatos dolog, hogy melyik partjára veti ki az embert, azt már nem tudni előre, így hát fekve maradnak egymás mellett a sötétben, ki-ki a maga partján ebben az álló időben, amelybe csak néha-néha csorgat bele valamit egy-egy sötét ló a szétvetett lába közül, kint meg csönd, mintha kipusztult volna a világ.

A LAKODALOM

Még elbámészkodunk egy kicsikét itt a padsorok között, úgy teszünk, mintha beszélgetnénk, de csak az időt várjuk, amikor majd szabadulnak

a zenészek, és mint egy kihívást, vetjük oda nekik, hogy hallottad-e már azt, sógor, hogy az én babám egy fekete nő...

Erre elkezdik csavargatni a hangszereiket, vagy kifújják belőlük a nyálat, megöregszünk, mire elkészülnek vele, akkorra már a hajnal is ott áll a sátor kapujában, erősen pirkad, és ólmos eső kopog a sátor fedelén, úgy megkeményedik hirtelen, mint a só a vitorlavásznon, mire végre rákezdik: hát furulyálnak, nem mondom, eltart ez délig is, csak legyen, aki hallgassa őket; hanem mi egyhamar elunjuk magunkat, más ötletünk van, hát kiballagunk a sátor elé, hogy járjuk is egy kicsit, úgy brazillósiasan, szóval hergelőzősen, ez meg nem nagyon tetszik errefelé a népeknek, nem értenek ők még az ilyesmihez.

De aztán a csúszós talajon egykettő elvágódunk, fel kellett volna nekik szórni szalmával, teszi is szóvá rögtön valaki, de mi fektünkben már csak az eget méregetjük, ember legyen a talpán, aki felráz bennünket, vagy ismét lábra állít, de hát Rudi komám, mondom, gyere, megkóstoljuk még a szárát, hanem ő nem tágít, azt mondja, fújd meg a szárát, még mindig nekünk húzzák itt ezek a zenészek.

Hát talpra állunk, és összekapaszkodunk, egy jeges fatörzsbe vágjuk a horgonyunkat, és megpróbálunk lépést tartani a zenészekkel, de már ők is szanaszét heverésznek, a nagybőgő úgy csúszik a jeges tükrön, mintha befulladt volna ebbe a nagy hajnali folyóba, amelyen most ellebeg.

Az alacsony gyümölcsfák alatt olyan ködös és olyan közel van most az ég, hogy meg tudnánk érinteni a zsibbadt ujjaink hegyével.

LÁTOGATÓBAN A NAGYSÁGOS ASSZONYNÁL

Vagy fél órát pumpázza az izzólámpát, közben meg-megrázza, de sehogyan sem akar nyomás lenni benne, mintha üres volna; nem tehetünk mást, elindulunk nélküle, majd utolér bennünket az úton, ha sikerül neki begyújtania a traktort.

Amikor jól elhaladunk, vissza-visszanézünk, ugyan mire jutott, nem látjuk-e meg véletlenül, amikor kifordul az udvarról: de egészen mást látunk, azt látjuk, hogy odafenn áll a tetőgerincen és a kéménybe kapaszkodva néz utánunk, túl nagy már az előnyünk, sehogyan sem érhetne bennünket be, — holnap talán nagyobb szerencséje lesz, így gondoljuk, ahogy ballagunk egymás nyomában az úton.

Tennivalónk ezért a nap folyamán nemigen akad; benézhetünk ma egy kicsikét a nagyságos asszonyhoz, úgyis régen voltunk nála meghányni-vetni a régi időket.

Az a különös érzés, ahogy a nagyságos asszony ott billeg a hintaszékben a verandán, mintha csak a szél hajtaná, vagy lehetséges, hogy a szél is hajtja, ahogy a nádfonat lyukain átfúj: ez az idő szele lesz, amitől mi összeborzadunk, hiszen a búzatáblában egyetlen kalász sem mozdul, és nincs ideje százlépésnyire sem, a kidőlt kerítés mögött, s a levelek is úgy állnak a fákon, mintha azonnal le akarnának szédülni ettől az óriási csendességtől.

És kezdjük visszahajtogatni az időt a fonákjára, amiben igencsak nagy kedvünk telik, de hát önök, mondja, önök nem is ismerhették az én férjemet, vagyis a nagyságos, azaz méltóságos urat.

De mert a méltóságos úrnak ott a képe a falon, mintha csak a szélvész feledte volna ott, mi már soroljuk is, amit a képen látunk: nagy fekete szakállú ember, szemhéjai vörösek, mintha épp ebben a pillanatban hagyott volna fel a sírással, s a tekintete távolba merengő.

— Szakállas? — kérdezi a nagyságos asszony. — Az én uramnak bajúsza volt, de szakálla soha. Vagy minek is beszélek, ott van a képen, győződjenek meg a saját szemükkel, — mondja, miközben nyerk, nyerk, nyerk, nyerk, hajtja a szél a hintaszéket.

A KAMASZOK

Alighogy kihozzák a lányok a nagy bográcsot, s még jóformán le sem teszik a ház elé, két kamasz már neki is esik, hogy kinyalja belőle a maradékot, — hát igazán nem tehetnek róla, hogy ilyen nehezen készül az az ebéd.

De mikor lesz még dél, mondják az udvaron, van még idő, az emberek java része alighogy kiment a kapun, azok biztosan meg fogják várni a harangszót, hacsak nem akarnak visszafordulni anélkül, hogy besároznák a lábukat, mert jó kis eső volt az éjjel, úgyhogy most újból kúpozhatják a zabot; még az a szerencse, hogy tegnap készen lettek vele.

Aztán a két kamasz besomfordál a hűvösbe, ott nyújtogatják a lábukat meg a nyakukat, ideje volna már munkára szorítani őket, de nem akarják az emberek, mert még elkeresnék előlük a kenyeret, legjobb úgy, ahogy van, hogy reggel ott maradnak az árnyékban, és néznek kifelé az apjuk után, akinek már különben is elege lehet belőlük.

Az anyjuk meg a faluban nem tűri már az ekkora nagy kamaszokat, kizavarja őket az apjuk után, néha akkora nagy csapat jön össze belőlük itt kinn, mint a Fodor Péter birkanyája, pedig ő csakugyan sokat ad a birkáira, hát aztán nem is csoda, ha eleszik az emberek elől az ebédet, utána meg befekszenek minden jobb helyre, ahol aludni lehet; a kinti népek nem győzik nevetni őket, a bolond falusiak, mindegyikük mellé egy kutyát kellene adni, hogy vigyázzon rájuk.

Mert az itteni gyerekek közül a fele ekkorra már két lovat hajt, ha meg valami nem tetszik neki, hát akkora sorát ejti az annak káromkodásokból, hogy forgószél támad a nyomában az udvar közepén, erre aztán meg is hátrálnak előtte, hogy: nézd, nézd a vakarcsát, még majd ebből is ember lesz egyszer, csak még ki kell várnunk előbb, hogy elhányja a csikófogait.

A FALU TEMPLOMA

Egy helyütt nagyon halmos lesz a vidék, de csak úgy összefüggéstelenül, kinn a földek közepén, lakott helyet még nagyítóval sem lehetne találni a közelben; Haller meg a Mitri majd lefordulnak a traktorról, amikor ott szántanak, úgy megdől velük a gép, az eke meg mindenfélét forgat ki a földből, úgyhogy ezen most elgondolkoznak egy darabig, egy egész esztendeig. Hanem amikor megint oda kell nekik menni szántani, már jó későn, ősz felé, amikor búza alá szántanak, megint csak nem győzik nézni, hogy mi minden van a fekete földben, nem számítva a

nagy kődarabokat meg az azoknál is nagyobb csontokat, úgyhogy már arra gondolnak, talán aranyat is lehetne itt találni egy jó nagy köcsöggel, de hát csak nem fordul ki az a köcsög a földből, nyomát sem látják a mély barázdában.

Erre is aztán gondolkoznak egy jó huját, tavasszal meg, amikor földet kel hordani, hogy feltöltsék a volt borjúistállót, mert oda valami különleges, fekete-tarka új fajta tehenek kerülnek majd, de olyan kényesek, hogy nem is felel meg nekik a régi istálló, vadonatújat kell a helyébe összeeszkábálni, ők ketten egyből megkaparintják a földhordás irányítását, és nem a sárga gödröket kezdik lapátoltatni az emberekkel, a legelő szélén, hanem kiviszik őket messzire, el a házaktól, akár tetszik ez nekik, akár nem, és valami halmot kezdenek ott megásatni velük, amelyik szemre ugyanolyan, mint a többi, de aztán mégsem ugyanolyan, mert még a csákányt is elő kell venni, hogy az ember boldogulni tudjon a rengeteg sok téglától, ami ott a föld alatt van.

Hanem aztán valami lila kövön fennakadnak az emberek, ahogy mondják, szeget üt a fejükbe, és csakugyan jókora szeg lehet az, mert mindannyian körülállják és kaparásszák, az ásó élét pengetik rajta, hogy hátha eltörik, de nem törik, úgyhogy meg kell kerülniük, de ott is nagyon érdekes lehet, amit látnak, mert emberfejek fordulnak ki egymás után a földből, vagyis koponyák, úgy nyolc-tíz darab, de más nem tartozik hozzájuk. Azokat számlálgatják meg forgatják, végül kirakják őket a gödör szélére, már hogy mit csináljanak velük azt kérdezik.

A Haller meg a Mitri is csak nézik, ha most lefényképezkedhetnének, nem adnák a fél világért, hogy később majd a lányokat ijesztgessék a képpel a sötétben, bál után. De fényképezőgépe senkinek sincs, hát visszarakják szépen a fejeket, a lila kőnek meg sehol sem akar vége lenni, hát azt is úgy hagyják, és mennek vissza, azzal a kevés földdel, amit feldobtak az emberek, ha van tíz összemarékkal, mennek a legelő szélére, ahol nincsenek semmiféle bogyók a földben.

De hát csak volt ott valami, a partoldalban, ez utóbb a véleményük, nem ártana tudósokat hívatni ide, csakhogy azoknak is van eszük, ingyen úgysem jönnének, ha már ilyen kíváncsiak errefelé a népek, biztosan jól megvackolnának maguknak előbb a pénzükből, hogy még több puha legyen a fenekük alatt.

BÍRÓK BÍRÁJA

No de hogy felvitte az isten ennek a Kreicusz gyereknek a dolgát: azelőtt csak közönséges ügyvéd volt, most meg megtették a bírók bírájának a községben: ha azok között akad valami peres ügy vagy elintéznivaló, akkor őhozzá fordulnak, már amikor csődöt mondott az a közönséges bírói tudományuk. A Kreicusz gyerek meg, egy nagy asztal mögött ülve, fekete palástban vagy köpönyegben osztja a bíróknak az igazságot, és az ő ítélete ellen nincs már fellebbezés, nagyon jól tudják ezt a község bírái, hát be is húzzák előtte a farkukat, nem mernek ujjat húzni azzal a rettentő nagy hatalmával, amire a tudása által tett szert, vagyis pontosabban a nagy tudománya által, beszélik a népek, pedig hát abban az időben, amikor még éppen csak hogy kinőtt a pendelyből, mindenki azon volt itt a környéken, hogy pap legyen belőle, vagyis idő-

vel legalább megyéspüspök, mert már nagyon elkelt volna itt a vidéken valami ilyen nagy híresség, akinek talán tiszteletből még igazi palotát is építtetnek a ferde úton.

De hát ha egyszer bíró lett; tisztelték is érte, még ilyen nagy távolságból is az upravások, és remegtek, hogy meg ne jöjjön vele a bajuk a bíróságon —, de amióta hírből tudják, hogy ő az egész bíróságnak az esze, már csak mosolyognak rajta, és engednek a nagy szigorúságból: hiszen őfelettük már nem az ő keze ítélkezik, mely szemmel láthatóan erősebb annál, hogy közönséges ember el tudná viselni az ítéletét.

Hanem amikor az Árgus Lajosnak, aki pedig ide ki való ember, és az öreg Kreicusznak úgyszólván lelki barátja, ahogy mondják, minden várakozáson felül két évet sóz a nyakába malaclopásért és bizonyos üres zsákok jogtalan eltulajdonításáért, sőt más teli zsákok tolvajlásáért, egyszerre elkezdenek gondolkozni az emberek, majdhogynem szavuk sincs az egészre, míg csak nem kerül valaki, aki mindenkinél okosabb, és meg nem magyarázza, miként is esik manapság az ilyesmi.

Hogy a bírók bírája csak kivételes esetekben ítélkezik, és csak kivételesen megbecsült emberek felett, akiket a világ rangban már majdnem bírónak tart, úgyhogy az ítéletnek az öreg Árgus legalább annyira örülhet, mint egy kitüntetésnek, és legalább olyan büszkén illik elviselnie, mint ahogyan Jézus Krisztus vitte annak idején a keresztfát.

FÜGEDI

Valószínűleg volt a földtörténetnek egy olyan korszaka, amikor nagyobbrészt a Fügediek uralták errefelé a világot, a fákat, az utakat, a bozótosokat, a kopolyákat, meg egyáltalán a földeket, de aztán valahogy elaprózódtak, kisebbek lettek, már nem futotta az erejükből, hogy a nekik szánt tisztet betöltsék, mások jöttek helyükbe, ők meg visszahúzódtak a szalmalyukba, és onnan néztek kifelé száz vagy kétszáz évet, amikor aztán a demokrácia kiparancsolta őket, földet osztott nekik, amitől igencsak vakaróztak, egyre csak az járt a fejükben, hogy ezután még majd adót is kell fizetni, dolgozhatnak hiába és ingyen, pusztán csak azért, hogy néhányan azt mondhassák rájuk, hogy azok is a magukén dolgoznak. A fajta emlékezetében még élt, hogy valamikor itt minden az ő hatalmuk alá tartozott, anélkül, hogy eszükbe jutott volna, hogy valójában nem is tulajdonosai az utaknak meg a fáknak, vagy hogy egy lépést is tettek volna annak érdekében, hogy egyedüli és kizárólagos tulajdonosai legyenek ezeknek a földeknek, amelyeknek egy csücskét most rájuk akarják lőcsölni; úgyhogy inkább felkerekedtek pereputtyostul, és munka után néztek a környéken: amikor a brigadéros meglátta azt az élemedett pofájukat, alig jutott levegőhöz, meg olyasmit mondott, hogy nem a Noé bárkája ez, ahová minden fajtából kötelezően be kell venni egynéhányat, hiszen nyoma sincs az özönvíznek, menjenek csak vissza isten hírével oda, ahonnan jöttek.

Ott táboroztak egy hétig a szabad ég alatt, az asszonyok mostak és főztek a téglákra állított fazekakban, éjszakára meg ott voltak nekik az istállók, állatok lehelete párázta be az arcukat, még majdnem hogy boldogok is voltak. Végül aztán keményfejűségük láttán a brigadéros ki-

utaltatott nekik egy cselédlakást, miután hírül vette, hogy nincs ezeknek hol máshol lehajtani a fejüket, olyan szegények ezek, mint az ecet.

Akkor kerültek ide a Fügediek végérvényesen, körülbelül úgy, mint aki messzi földről érkezik haza, és elhatározza, hogy többé nem kerget kalandokat és délibábot.

Hanem a Jóska gyerek, teszik szóvá a népek, vagy már nem is annyira gyerek, mert már lassan katonasorban lesz, éjszaka mindig kilopja valakinek a lovát az istállóból, hogy abból egy igazi lovasbetyár válik előbb-utóbb, a bakter is csak azt veszi észre, hogy nincs a ló, de hát éjszaka nincs kinek bejelenteni, hajnalban meg már megint ott a ló a helyén, igaz, csupa tajték, meg a füle hegyéig csatakos, alig lehet talpra állítani, olyan puha, mint a mosogatórongy, hogy hol járt az éjszaka és hol nem járt, azt csak találgatni lehet, úgyhogy erősen kezd a népeknek a begyében lenni a dolog, mert ki a csudának tetszene, ha a lova megköti magát az istállóajtóban, és ki sem lehet verni az udvarra, mert inkább lefekszik, és tetteti, hogy megdöglött.

Hát ilyesmikre tanítja ez a lovakat — akár a cirkuszban, olyan már az istálló; de aztán csak a brigadéros fülébe jut a dolog, és hogy elejét vegye a vasvillázásnak, beküldi a Jóska gyereket a kendergyárba, az éjszakai váltásba, hogy hátha ott a tilolóknál leszokik a csintalankodásról, mert különben beszélhetnek annak, csak sunyin nevet, meg a napba tekinget, biztosan azt nézi, hogy mikor lesz már este.

Így húzza ki a telet, de tavaszra elfogy a kender, mert olyan kevés termett belőle, úgyhogy a Jóska gyereket visszaküldik a kendergyárból, menjen szántani vagy kapálni, lassan annak is itt lesz az ideje. Ő meg kapálgat is, igaz, ímmel-ámmal, a lányok segítik ki a sor végén, ahol a lovak megint csak kezdenek kidőlni még a kapálóekéből is, hát megint csak szívják a fogukat néhányan, de hát mit tudhatnak azok.

Amúgy meg olyan elmaradott, csak sokára viszik el katonának, de amikor elviszik végre, fellélegzik a brigadéros is, ezt sem látjuk egyhamar, mondja, már azt gondoltam, hogy sehogyan sem tudok vele zöld ágra vergődni.

TIZENKÉT ARAB

Régóta hajtogatják már a népeknek, hogy valami emberek jönnek majd ide kitanulni ezt a becses szakmát, aminek a népek itt a környéken minden idejüket szentelik hajnaltól sötétedésig, legalábbis úgy tűnik; de hát nem nagy tanulnivaló van ezen, mondja a Beleböki, a többiek meg csak hallgatják: nekifekszel a sor elején a kapával, és ha nincs eszed, akkor csinálod istenigazában, és már a harmadik sor derekán kidőlsz, ha meg van még valamennyi eszed, akkor úgy teszel, mintha csinálnád, de közben már a szombat estén jár az eszed, amikor majd a saját kezedre tevékenykedsz a sötét utcán benn a faluban, — vagy csak álmodozol kedvedre, persze nyitott szemmel, mert különben a kapa beleszalad az ember lába ujjába.

Hogy valami afrikai népek jönnek majd ide, onnan, ahová a fecskék járnak telelni, mire a Hallert meg a Mitrit kitelepíti a brigadéros a fészkükből, megteszi őnekik arra az időre az istálló is, amíg a jövevények itt vendégeskednek, mert ők ketten úgyis a tehénistállóból másztak fel egye-

nesen a legelső traktorra, hát most majd felidézgetik esténként egy kicsit az emlékeiket, mert rövidebbek lesznek már a napok, az esték meg hűvösek, nem lehet már olyan nagyokat csatangolni a vidéken.

Ők meg erre azt mondják, hogy inkább másik upravát keresnek maguknak, de azért csomagolnak, rakják a pokrócukba meg a ládájukba a reves holmijukat, persze hogy csak vacakolnak, nyugtatja az embereket a brigadéros, mert ki látott már olyat valahol is ezen a világon, hogy két bolondot ültessenek ugyanarra az egy traktorra, amelyik a legszívesebben egyáltalán nem üzemelne.

De aztán egy reggel ott állnak valami barna képű gyerkőcök az istálló előtt, a fene tudja, hogyan kerültek oda, vagy honnan vezették őket elő a sötétben, kerülgetik őket a népek, de szólni ugyan nem tudnak hozzájuk, ha csak az öreg Ruth nem tudna velük szót váltani, mert ő még Bolíviát is megjárta, és olyan nyelveket tudott, amilyeneket senki más nem beszélt a világon, milyen nagy kár most, hogy már vagy két éve lesz, hogy meghalt. Azok a gyerkőcök meg csak álldogálnak ott, és meresztgetik a szemüket, mintha a Fülek szalmakalapjától tartanának a legjobban, azt állandóan figyelemmel kísérik, hogy már neki magának is sok, a legszívesebben valamelyik öszvér fejébe nyomná, ha nem félne, hogy megeszik. Aztán ahogy kel a nap, az eltereli a figyelmüket, mindannyian arra fordulnak, és gunnyasztanak, mint valami fekete gólyák, de olyan cingárak, hogy a népek azt kezdik fejtegetni, miként lehetne felhizlalni őket.

Végül a brigadéros tereli el őket onnan, amikor megérkezik az oktatójuk, meg az embereket is szétkeceri, de hogy feltűnés nélkül mozogjanak, azt mondja, azok meg nem tudják mire vélni: hogy mozogjanak most, vagy ne mozogjanak?

A KOCOGÓ

Most, hogy ilyen korán sötétedik, már a tyúkokkal elhúzódnak az emberek, aztán csak bámulnak kifelé a sötétbe, vagy elmennek kártyázni az istállóba, ott legalább a bakter lámpája világít a gerendán; de az udvaron már olyan nagy a sár, hogy a lustábbja legszívesebben nem is mozdulna, csakhogy még a nyáron elfogyott a petróleum, azóta olyan kis kannákban hordják a faluból, de csak azok, akiknek otthon családjuk van, hogy legyen mivel világítani a gyerekeknek, amikor lefekszenek.

De hát ennek mindig csavarra járt az esze, mondják a népek, meg mindig arra figyelmezett, amire nem kellett volna, hát akkor most nem is csoda, hogy kiszökik a Haller traktorához, és addig babrálja rajta a csapokat, míg nem kezd el csorogni belőle a benzin, aztán meg, amikor a lámpája telefolyt vele, nem tudja, vagyis akkorra már elfelejti, hol kell megcsavarni, hogy elálljon a folyása, úgyhogy az orra előtt folyik bele a sárba a Haller benzinje, de még ekkor sem szólna senkinek sem, hanem csak viszi a lámpáját meggyújtani, most az egyszer aztán istenigazából túljárt a saját eszén, csak még nem tudja, hanem épp idejében értesülni fog róla.

Mert amikor meggyújtja a lámpát, az, mint valami tüzes léggömb, egyszerre csak emelkedni kezd a mennyezet felé, de aztán félúton meg-

gondolja magát, szétpukkan, s ahova a darabjai csapódnak, egy láng lesz tőle minden, még a fal is lángol, meg a mennyezet, csupa tűz lesz tőle a ház: a bőrén is van egynéhány tenyérnyi folt, meg azon a szakadozott gúnyáján —, hát ettől úgy elkezd fütyülni, mint a falusi sziréna, amire néhányan csakugyan átkocorásznak az udvaron, és minden fellelhető kezebelivel oltani próbálják rajta a tüzet, végül a szalmazsákot dobják rá, és azon tapiskálnak, amíg nem lesz mindennek olyan szaga, mintha disznót pörköltek volna, pedig hol vannak még a disznóvágások.

Aztán meg a Hallert keresik, hogy vigye be a traktorral a faluba a doktor úrhoz, hátha az lelket tud bele verni, lássák már valami hasznát annak a büdösmasinának. De hiába kurblizgatja vagy negyedórát, nem akar beindulni egy istennek sem, nem a Hallernak, mire végre kideríti, hogy az utolsó cseppig ellopták a benzinjét, pedig ekkorra már csuromvíz rajta a kabát, még a kalapja karimáján is mocorog lefelé egy-két verejtékcsöpp.

Hát persze, mondja a Fülek, mert mi a fenéből rakott volna tüzet a saját hátán a tökéletlenje, úgyhogy most kocsin kell vinni ebben a derékig érő sárban, csak nem tudni, melyikük fog jobban nyikorogni, a kocsi vagy ő ezen a hosszú úton, mire lépésben a faluba érnek velük a lovak.

A MATILKA

Megveszi magának a harisnyát, de azoknak a cudar kölköknek, még mielőtt felhúzná, az az első dolguk, hogy jól összefogdossák, még tán a szeme is leszalad, hát ezt csakugyan nem lehet kibírni, nem lehet ezektől az embernek egy rendes darabja, mert azt rögtön lehúzzák róla, és összemocskolják, hempergetik a konyha sáros földjén, ahová a kicsik szó nélkül guggolnak le még napközben is pisilni.

Csakhogy nemrégen még ő is ugyanúgy guggolt oda a többi sorába, ez az, amit, úgy látszik, elfelejtett: hiába csapdossa az öreg Fingó a földhöz a kalapját az ajtó előtt, hogy a zuhogásra mind kitódulnak a népek, mert olyan az a kalap a beleivódott verejtéktől meg portól, mint a páncélsisak, nyugodtan rá is ugorhatna, még csak meg sem görbülne a súlya alatt.

De beszélhet ő most már a Matilkának, amit akar, azt a vak is látja; elmegy, és csak sokára hallani, hogy férjhez ment valami kopasz városi szabóhoz, — el-elballagnak az emberek a vásárokra nézni a szabót, de nincs rajta semmi különös, még csak nem is árul olcsóbban, mint a többiek, ezt állapítja meg hosszab utánajárás után a Hebegő.

Aztán meg olyasmit hallani, hogy már megint baj van a harisnyával, hogy már megint összefogdosta valaki, azzal a különbséggel, hogy a harisnya most a Matilka lábán volt, és most a szabó fúj nagyokat, és a cégtábláját döngeti a méterrúddal odakinn az utcán, össze szoktak szaladni a csudájára a városi népek; hát nem megmondtam, csavargatja a nyakát az öreg a ház előtt, de talán nem is a Matilka az oka, mert ő mindig boltos szeretett volna lenni: itt árulta a gyerekeknek a papsajtot az árokszélen még pár esztendővel ezelőtt is.

A KAROLIN

Sose jön vissza most már a Karolin, teszi szóvá valaki a ház előtt, mintha hiányozna neki, vagy többet tudna róla annál, hogy már évekkel ezelőtt elment, és még csak azt sem hallotta senki, hogy hová. Még az öregek is csak lapítanak, ha valaki jószándékúan érdeklődik felőle, az a lány is, mondják, de hát ő tudja legjobban, hogy mit csinál.

De aztán mégis megérkezik, halottak napjára, jön végig a dűlőn a nagy sárban, emelkednek is már néhányan, hogy elébe menjenek, hanem csak akkor látják, hogy földig érő fekete csuha van rajta, úgyhogy senkinek sincs bátorsága elébe menni, a csuha meg a gombolásán, ahogy lépked, ki-kinyílik, látni a vérpiros bélését is, hát valami pap lett a Karolinból, vagy mi a csuda, ha már így kell neki öltözködnie.

Aztán ahogy beér az udvarra, csak keresztülvág rajta, mintha mit sem adna arra a szűk ösvényre, amin a többiek járnak, és néha a pap is szokott róla prédikálni, ha kijön a sorra misét tartani a kápolnában. Megy át az udvaron szálfaegyenesen és emelt fővel, néha, igaz, megbicsaklik egy kicsikét a bokája, amikor a disznótúrásokat lépi át, de egyenesen az ajtajuk felé megy, és ügyet sem vet senkire; még az a szerencse, hogy emlékszik rá, melyik is volt az ő ajtajuk, mondja a fogú Feri, mert különben meg kellene kérdeznie, és az csakugyan nehezére esne, ha már így elvadult az emberektől.

És ahogy bemegy az ajtón, nem is látják két napig, pedig mindenütt róla sustorognak, sehogyan sem tudják megfejteni ezt a nagy titkot, az öreget most későbbre hagyják, majd ha elment a Karolin, akkor fogják csak sarokba szorítani és alaposan kivallatni.

De ahogy elmúlik a két nap, megint ott áll a Karolin az ajtóban, ugyanabban a fekete gúnyában, és elindul vissza, amerről jött, ugyanazon a nyomon, mintha még látná, pedig azóta már alaposan összemászkálta az udvart a jószág. Ugyanolyan egyenes tartással jár, a lába most is ugyanúgy megbicsaklik egy kicsikét a disznótúrásokban, és most sem vet még csak egy pillantást sem az emberek felé, pedig nagyon várják: hát elvárhatják.

Elsőnek a Beleböki röhögi el magát, a mi nevelésünk, mondja, igazi proletárnevelés, a kutyafáját.

Amikor az öreg kiér, még tartja magát a nevetés a levegőben, s már érdeklődnek is tőle, hogy osztan kend nem kapott olyan fekete gúnyát, jót tenne az éjszaka a sötétben a tojvalok, no de a tojvalok ellen, legalább nem látnák meg benne, s a brigadérosnak nem kellene panaszkodni, hogy az éjszaka ellopták a baktert.

A KASZA

Ami igaz, az igaz: a muhar már nagyon megérett, már rég le kellett volna kaszálni, de a Haller, amikor a Mitri nincs a közelben, úgy összetöri a fűkaszálót a legelső barázdában, hogy azt csakugyan meg lehet nézni, az a Ritkánkopoginak egy egész esztendei munkájába fog kerülni, mire úgy-ahogy megjavítja, a muhar meg nem várhat egy percet sem, mert már így is szórni kezdi a magját, a népeknek meg nem nagyon akarózik kaszálni, mert a muhar kaszálása szóba sem került, hogy az az

ő dolguk lenne, hát szaladgálhat most a brigadéros, amíg embereket talál, akik hajlandónak mutatkoznának azonnal lekaszálni.

De azok a falusiak csak pöffeszkednek a házuk előtt a deszkapadon, meg azt hajtogatják megállás nélkül, hogy öreg már az a muhar, legjobb lesz most már meghagyni magnak, — az már csakugyan feltűnő, hogy mennyire ismerik ezek a más dolgát, mintha mindennap kijárnának megnézni, hogy mire végzik a népek, hát a brigadéros meg is fogadja ott azon nyomban, hogy ha kell, a padhoz kötözteti őket egy álló hétre is, de leszoktatja őket arról az ócska szokásukról, hogy a birtok földjeire járjanak szajrézni még világos nappal is.

Aztán karikázik vissza, ahogy elment, de nagyon húzza maga után a port az úton, csakugyan sürgős lehet neki a dolog, hanem a Mötyök már készíti a kaszáját, kalapálja a hűvösön, hogy azt mondja, majd ő megmutatja, lekaszálja ő azt a muhart holnapután, ha másképp nem lehet, hát isten nevében is. Hogy ez még a kaszáját is magával hozta, áprendálják a többiek a háta mögött, meg még a régi takarója is megvan, nem is kell neki újat vágni a vadszilvafáról, meg a kaszaköve is, az olyan vékony már, mint a papír, csoda, hogy el nem törik, ha ránéznek. De ő csak erősítgeti, hogy levágja ő azt a muhart egymaga, sehogyan sem lehet kifogni rajta, úgyhogy a brigadéros is elengedi végül, ugyan mire jut, ha már annyira biztos a dolgában.

Hát ez úgy kaszál, szalad befelé a földeken keresztül a Fülek, mintha csak a vízbe mártogatná a pengét, ettől csakugyan lehetne ezt-azt eltanulni, itt meg úgy él megbújva, mint a pincebogár a káposztáskő alatt.

Erre aztán mind kimennek, és nézik: csakugyan, jobban halad tán, mint a Haller gépje; de amikor délben a fa alatt szunyókál a kastélykertben, a Ritkánkopogi zöld almákat húz végig a kaszapengén, hogy jól beléjük vágjon, ott szedi azokat is a fa alatt, és csak vigyorog azzal a ritkás fogú szájával, nem hiába ért legjobban errefelé az acélhoz, el is veszi a Mötyök kaszája élét, hogy délután, amikor kaszálni kezd, úgy tűnik, többre jutna, ha letenné a kaszát és kézzel csupálná a földből a muhart: de úgy látszik, nem abból a fából faragták, hogy még az ilyesmin is csodálkozzon, — ott látják később a bolt előtt, ahogy pálinkával mosogatja a kaszáját, de olyan vigyázva, mintha vérzene, és csak a maradékból hörpint fel maga is egy jókora kortyot, amikor a kaszapengének, úgy látszik, már eleget adott inni.

Aztán meg csak a Feró gyerektől üzen be, no de épp a kovácsnak üzen, a Ritkánkopoginak, hogy csak vigyorogjon azokkal a ritkás sárga fogaival, mert úgysem sokáig fog vigyorogni, ha képen teremti, hogy itt-ott marad mutatóba egy-egy a fogaiból, csak legyen még türelemmel egy kicsit, míg befejezi a kaszálást, mert ha ennyi az irigye, éjszakára sem hagyja most már abba, mert jó kis kasza az, jobban vág az, mint a Ritkánkopogi esze.

A STAFÉTA

A por az út közepén, ahol a traktorok járnak, legalább bokáig ér, pontosabban nem is mérte senki, nagyon elkelne már egy kis eső, de hát ha egyszer nem esik, ki tehet róla; de ennek ellenére behozzák a fiúkat a birtokról egy pótkocsin, túlélik, mást nem lehet rá mondani, csak a

szemük világít a fejükből a fényes délben, amikor keresztülugrálnak a kocsioldalon: de ezek mind gatyában jöttek, jó bőre van rajtuk szabva sárgavászonból, meg a piros ingük is elég furcsa, hogy mindegyikük olyat visel, alighanem valami csapatot alakítottak, és azt jöttek megjelenteni a falunak, mintha még azok nem láttak volna olyat.

Hogy milyen hamar szétszélednek, az csakugyan csodálni való, hármas csoportokban ugranak be a mellékutcákba, ahol ilyentájt csak a libák legelésznek a kocsiút szélén, de ők nem sokat adnak erre, hanem szaladnak felfelé a rövid utcákon, és ott helyezkednek el a sövények mellett, mintha várnának valamit, ami majd csak később fog bekövetkezni, úgyhogy addig nyugodtan elszívhatnak egy cigarettát.

És amikor már mindenki föltehetőleg a helyén van, még a legtávolabbi utcasarkon is, kihúzzák a visszamaradt fiúk a csillagos stafétát a traktor orrából, amivel a hűtő nyílását dugták be, és enyhe futólépésben indulnak el a főutcán a talpuk alatt szétcsapódó porban, hárman vannak ők is, a Kócsik Lajcsi, a Hőgyér gyerek, meg középen, a bal kezében a stafétával Beleböki, akit már úgy ismernek a faluban, mint a rosszpénzt.

A kerítések mögött, amerre elhaladnak, csak megjelenik egy-egy ember, s ha nincsenek is sokan, akik nézik, mégis lesz ennek olyan híre, hogy a falusiaknak nem is jut más tőle hirtelen az eszükbe, mint hogy ők is szervezzenek egy csapatot, de csak olyan harmadrangút, amelyiknek nincs egy tisztességes meze, s aztán ha kihívják a fiainkat, már úgy is kezdenek egyezkedni, hogy azok játsszanak csak piros mezben, vagy hát amilyenben akarnak, az övéké lesz a többi maradék szín; vagyis az ő színük, mert a csapat nem lesz egyformában, nem fontos, ők ugyanis csak győzni akarnak, mert így szeretnék megvédeni a falu becsületét.

Hát erre a Beleböki akkorát röhög a vezetőik szemébe, hogy azok már tán látatlanból is föladnák a meccset, de nem tehetnek semmit, mert a Beleböki kijelenti, hogy vasárnap délután ott lesz az egész csapat a faluban, akkorra lehetőleg ácsoljanak kapufát, — ha labdát nem tudnak szerezni, az nem baj, visznek ők kettőt is, de aztán nehogy bakancsban jöjjenek futballozni, mert az nem járja, jobb lesz, ha bocskort húznak, azzal legalább nem tudnak majd annyira bokázni.

A HÍR

A hírre, hogy pár hónapon belül elviszik a lovakat meg a két pár öszvért, úgy rántják fel egy vállmozdulattal az emberek a hátukra terített kabátot, mintha csakugyan le akarna esni; odahaza mindenki a megtakarított pénzét számolja, aztán megszámolják a malacokat is, hányon lehet túladni anélkül, hogy azok a vásott kölykök egy pillanatra is ki lennének téve az éhenhalásnak, meg magja se vesszen a fajtának.

A hírre a brigadéros egy hétig sem mutatkozik, váratlanul állít be hajnalban az istállóba, amikor a lovakat vakarják a népek, hát csinálgatjuk, mondja, pedig megszokhatta volna már annyi év alatt, meg most is láthatja, de aztán többet nem szól, mintha mindent a népekre bízna. Csak sokára hallják másoktól, hogy házat vett a faluban, de nem is olyan hüdedű ház az, még a gerendák is akácfából vannak benne, hát

ettől mindenki olyan ideges lesz, mintha hideglelős volna, alig sikerül a Belebökinek leállítani az apraját, hogy igazából hajba ne kapjanak.

Még hogy a faluba menjenek, hát ettől csakugyan borsódzik a hátuk, azt már nem lehet megszokni, olyan lesz az, mintha az ember, hogy úgy mondjuk, vendégeskedne a tulajdon életében. Akkor inkább már a sort választják, ott az udvara végéből nyugodtan kiabálhat az ember szélbe, nem kell attól tartania, hogy nekiütődik valaminek a hangja, meg a szemét sem rontja az a sok közeli fal, éppolyan messzire lehet látni, mint innen.

Hanem az az egy hamarosan kitűnik, hogy többen lesznek olyanok, akik innen ugyan nem fognak egyhamar elmenni, mert azoknak nincsen hová lenniük az ég alatt, s most bajban is vannak; de aztán üzennek valami úriemberformától a direkcióból, hogy aki véletlenül tovább akar tanulni, az hagyhat csapot-papot, és hajnalra ott legyen a kastély mellett a jégveremnél, másra nem kell hogy gondja legyen.

De hát a brigadéros, kérdezik az emberek, mintha helyet akarnának neki szorítani maguk között, hogy ő miért nem jön velük, nem lennének annyira magukra hagyatva.

Erre az az úriemberforma azt mondja: de hát az az ember analfabéta, nem látták még, hogy a nevét is milyen akadozva írja le, ezzel úgy látszik, nemigen dicsekedett a népek előtt.

Hát szó mi szó, de köztünk maradjon, mondják, hanem azért mindig volt benne valami falusias, annak ellenére, hogy ide húzott, pedig ezzel az erővel amoda is húzhatott volna. Épp ezért így is marad meg most már az emléke: jó ember volt, bár néha egész nap mást sem csinált, csak a micsodáját vakargatta.

purgatórium V.

PINTÉR LAJOS

Ötödik elbeszélés,

amelyben kiderül, hogy Rőtszakáll és dr. Klemm orvosi szakkönyvet akarnak írni, a poéta viszont színdarabot; miközben Böller Géza megismerkedik a galambősz októbrista titkaival és megszabadul kényszerzubbonyától, éppen amikor már kezdett megbarátkozni annak viselésével

Az E-osztály skatulyás rendjét felélénkítette az utóbbi napok két eseménye, s a különféle szintű társalgások is természetszerűleg egyrészt a süvölvényarcú új alkoholista, másrészt Böller Géza új ingviselete körül gyűrűztek.

A Piccolo — így keresztelték el az éjjel beszállított újoncot, mivel a hétpecsétes kórelőzményeiből kiszűrődő részletek szerint az ifjú szesztestvér kizárólag a sörnek áldozott, s mivel törékeny, gyermeteg testalkatával és kamaszos arcával valóban emlékeztetett a jobb idők pikolóira —, a Piccolo tehát hosszan tartó, mélységes öntudatlanságában is elnyerte a létszám osztatlan rokonszenvét. Tudvalevő, hogy a sör vegyileg a legnehezebben bomló és felszívódó szeszes ital, továbbá folytonos hatásához iszonyatos mennyiségek abszorbeálása és folyamatos utánatöltés igényeltetik, márpedig aki pelyhedző állal ilyen szenvedélyre képes, eleve megérdemel minden megbecsülést. Az alkoholisták általában közmegbecsülést élveznek a létszám szemében, még azok a papucsok is, akik elől hárpia feleségük elzárt minden pénzt és italt, minek folytán az asszony kölnis üvegét hajtották fel, s abból kifolyólag kerültek ide. Az ártatlan alkoholisták részéről a bizalmatlanság a csekély számú kivételt képező s főleg középkorú nőkből regrutálódott félbemaradt öngyilkosok, továbbá idegalapi fejfájósok, alvajáró életuntak és a bűnügyi megfigyel-

tek irányában nyilvánult meg, míg a szintén elenyésző hányadú narkomániásokat tömlöcbe zárt Krisztusként tisztelték.

Az alkoholista tudvalevőleg nem elégszik meg érzéseinek öncélú, benső dédelgetésével, ellenkezőleg, lázasan kutatja s rendre meg is találja ezen érzések gyakorlati kifejezésének lehetőségét. A férfiszárny lakói a Piccolo iránti rokonszenvüket olyképpen formálták tetté, hogy szabályosan váltakozó őrséget állítottak a hatágyas szoba elé, s aggályos ügybuzgalommal biztosították a fiú zavartalan pihenését.

A női szárnyon úgyszintén leplezetlenül meleg érdeklődés nyilvánult meg az újonc iránt. Óránként kérdezgették egymástól s a férfikollégáktól, vajon megfordult-e már, felébredt-e, szólt-e valamit, ha igen, mi volt az első szava. A fitos orrú, baby-dollos hölgy győzelemittasan vette tudmásul, hogy emberismerete megalapozott és csalhatatlan: az új fiú valóban értelmiségi; egyetemista, abszolvens, ráadásul vadházas és egy fiúgyermek apja. A fitos orrú hölgy kéjes szadizmussal ecsetelte, miként marcangolná szét tíz körmével azt az átkozott némbert, aki ezt a rokonszenves fiút annak idején zabigyerekével magához láncolta, és végül ide juttatta. Nem sokkal később azonban legyűrte indulatait, s magában már meg is bocsátott az ismeretlen vadházastársnak, hiszen — döbbent rá —, ha úgy vesszük a dolgot, még köszönet is jár neki, amiért a férfilétszám egy fiatal entellektüellel gyarapodott.

A Café-bár füstös félhomályában ugyanekkor éppen Böller Géza volt terítéken, s a mindig fontoskodó Rőtszakáll elmélyülten fejtegette:

— Gyalázat, amit ezzel a fiúval cselekedtek! Többszörösen is gyalázat!

A nagy többség nemigen osztotta nézetét; magát Rőtszakállt nemigen szívelték, két okból is: mert fontoskodásával sikerült beverekednie magát egy „garzonba", és mert szakadatlanul azt hangoztatta, hogy ő nem alkoholista, hiszen az alkoholisták mélységesen befelé forduló s kizárólag önnön lényükkel foglalkozó emberek, ezzel szemben ő saját énjét teljesen elhanyagolva módszeresen szívén viseli a tömegek, főként a személyzet sorsát; ez utóbbi bizonyítására: háromfüzetnyi feljegyzése van már a Hogyan kezeljük elmegyógyászainkat? című készülő nagy művéhez.

— Tulajdonképpen miért rontod te itt a levegőt? — fordult feléje ellenségesen a hatágyas szoba főnöke, az építőipari segédmunkás.

— Kancerofóbia — mondta Rőtszakáll fölényesen. — Persze, ezzel mit sem mondtam, ez neked túl magas. De nem is erről van szó.

A társalgás mintha elakadni látszott volna, a szoba füstjét gomolygó feszültség vegyítette, ezért a Lorelei-hajú pacifista tanítónő sürgősen közbeszólt.

— Hát miről van szó?

Rőtszakáll, aki civilben szerszámlakatos volt, de élete beteljesületlen nagy szerelmének az orvostudományt vallotta, mely célból kiskönyvtárra való szakirodalmat rágott át, a tanítónő hangjába érdeklődést és megértőkészséget magyarázva, most egyenesen feléje fordult. Ha úgy teszek, gondolta, hogy csak hozzá beszélek, és kissé halkabbra és bizalmasabbra fogom a szót, akkor majd felkeltem ennek a csőcseléknek az érdeklődését. Az ostoba csőcselék, gondolta, ahelyett, hogy kapva kapna a tálcán nyújtott művelődési lehetőségeken, otrombán elzárkózik előlük, ám an-

nál alattomosabban lecsap a tudás asztalára, ha azt látja, hogy eltiltani óhajtják tőle.

— A humanista társadalom — mondta Rőtszakáll fenti elképzeléseinek megfelelően — természetéből eredően tehetetlen az erőszakkal szemben. Tehetetlen, mert ha felveszi az arcába dobott kesztyűt, saját magát hazudtolja meg. És most, íme, meghazudtolta magát! A hasmenéses pasas esetében a szemünk láttára hazudtolta meg magát!

Fél szemmel a többiekre figyelt, s amikor bizonyos érdeklődést vélt felfedezni, felegyenesedett.

— Ezt úgy kell érteni, tata — mondta a buddhista szerzetesre emlékeztető aggastyánnak —, hogy aki téged megdob kővel, dobd vissza kenyérrel.

A kioperált orrsövényű férfi éppen el akarta sütni hirtelenjött viccötletét, miszerint: na hiszen, ha egy kétnapos kórházi veknivel vágunk vissza, akkor a kővel dobálódzó húzza a rövidebbet, de hirtelen visszaszívta a mondókát, mert az a gyanúja támadt, hogy a tanítónő az iménti fellengzős fejtegetés után ezt az ő suta viccét otrombaságnak minősítené.

A buddhista szerezetesre emlékeztető aggastyán meleg szemeivel Rőtszakállhoz fordult.

— Hogy is mondta, fiatalember? Kancerofóbia?

Ám úgy látszik, a kő és kenyér példázata nemcsak a kioperált orrsövényű férfiban támasztott gyakorlatias asszociációkat, mert a törzsasztalnál, az aggastyán kérdését túlharsogva, a beszélgetés fonala hirtelen kanyarral a kosztra terelődött. A társaság erre olyan egyöntetű kakofóniában kezdte szidni a kórház vezérigazgatóját, a központi élelmiszerraktár vezetőjét, a smucig intendánsokat meg a rabló szakácsokat, mintha valamennyien egyazon futballcsapat szurkolójaként az ellenséges beállítottságú játékvezetőt pocskondiáznák.

Tudni kell, hogy valamiféle megmagyarázhatatlan határozatból kifolyólag az elmegyógyászat virgonc, életerős és naphosszat henyélő ápoltjai szakasztott ugyanazt az ételt kapták a központi konyháról, amelyet a sebészet és a belgyógyászat gyomorbajos vagy hasfelmetszett betegei, akik az ágyukba vitt maroknyi pépféleségeket is undorral lökték vissza, ennek folytán az intézmény hizlaldájának moslékoskannái naponta csordultig megteltek, ami nem kerülte el a főintendáns figyelmét, s levonva a következtetést, miszerint a hármas számú tabellát illetően még mindig pazarlás folyik, tovább csökkentette az egyes adagokat. A hizlalt disznók húsát egyéb osztályok boldog betegei fogyasztották; a teli moslékosvödrök következményeinek levét pedig az elmegyógyintézet ápoltjai itták meg, akik táplálkozásukat mindenkori szociális és pillanatnyi pénzügyi helyzetüktől függően a saját zsebük rovására a kantinból oldották meg.

— Hogy mondta? — ismételte kérdését a buddhista szerzetesre emlékeztető aggastyán. — Kancerofóbia? — De választ ezúttal sem kapott.

A 158-as „garzonból" írógépsortűz ropogása hallatszott. Az építőipari segédmunkás a hang irányába bökve elégedetten fordult Rőtszakállhoz.

— Maga csak szájal, kocadoktor úr! Aki könyvet ír, az nem szájal. Az dolgozik. A poétánk biztosan könyvet ír.

A teljes igazság kedvéért hadd jegyezzük meg, hogy a poétának esze ágában sem volt könyvet írni. Amikor bekerült — jó másfél hónapja —, hetvenkét órát átaludt, miközben infúzióval táplálták. Ezt követően az

első napokban megkísérelt néhány verstöredéket lekopogni, ám az osztályon eddig ismeretlen hangsor a „garzonja" elé csődítette a téblábóló bámészkodókat. Az írógép felfedezése óriási esemény volt az osztályon, attól kezdve a legtöbben Ügyvéd Úrnak titulálták a poétát, s képzetüknek megfelelően, egymás háta mögött, sajttal, kolbásszal, konzervekkel, kávéval és dohánnyal próbálták lekenyerezni s rábírni, hogy pötyögtessen le számukra különféle okiratokat, többnyire felhatalmazást a feleségük számára, hogy vállalatuk pénztáránál felvehetik fizetésüket vagy táppénzüket, de akadtak szép számmal — mind egy szálig alkoholista —, akik válóperük lebonyolításával szerették volna megbízni az Ügyvéd Urat, s különféle folyamodványokat fogalmaztattak vele különféle igazságügyi szervek címére. A többszörös recidiváns, deres hajú férfi névtelen levelek halmazának átgépelésével szerette volna megbízni a poétát; a levelek között seregnyi feljelentés akadt különféle polgári igazgatók és más vezető beosztásúak korrumpált mivoltáról, majd az utánuk következő iromány már az egészségügyi minisztériumnak vagy a kórház vezérigazgatójának címződtek, s az E-osztály személyzetének tagjait gyalázták. A poéta — az egész osztály tanúsága szerint — bentlakása óta első ízben gurult dühbe, velőtrázó „Kuss!" kiáltással galléron ragadta, s úgy kipenderítette az áskálódót, hogy annak pizsamagombjai a hosszú folyosó két végső falától visszapattanva még másodpercekig cikáztak ide-oda. Az eset egyenes ágú pozitív következménye az lett, hogy nyolctíz, sakkban-kártyában-dominóban avatatlan csellendő egyszerre felfedezte szórakoztató időtöltésnek a gombfocit.

A poéta attól kezdve hetekig parlagon hevertette írógépét, azután megint elővette, és egyszerre azon kapta magát, hogy maga is furcsábbnál furcsább iromány szerkesztgetésébe gabalyodott. Pillanatra meghökkent, aztán józanul felmérte, hogy igazi ihlet és megfelelő környezet híján az ilyesfajta írogatás hasznos agytorna, és semmiképpen sem tekinthető beteges foglalatoskodásnak.

Délben, ebéd utáni cigarettáját élvezve hosszan elidőzött a főfolyosó falán függő házirend előtt, ingerülten olvasta a sorkezdő és minden egyes mondatban konokul ismétlődő „TILOS!" szószörnyeteget, majd szobájába vonult, s most azzal szórakozott, hogy ellen-házirendet szerkesztett, amelyben tiltó szavak helyett ellenkező előjelű, stilisztikailag változatos és simulékony kifejezéseket alkalmazott, mint például: „Az E-osztály ápoltjainak *szabad... engedélyezett... nem kimondottan tilos... hallgatólagosan szemet hunyunk fölötte...*" stb. Az engedélyezett magatartásformák és aktusok nagyfokú fesztávába belefoglalta a léleqzést és onanizálást, az álmodozás korlátlan szabadságát, a főnővér Madámnak és Matrónának nevezését, a férfi és nőápoltak érintkezési formáit, továbbá a lefekvés előtti olvasás, illetve számolás jogát. Utána elhatározta, hogy egy szép napon színdarabot ír az E-osztályról, amely nem felvonásokra, hanem elvonásokra tagolódik. A szín fenekéről nyílnak majd a „garzonok", a bal oldali folyosóról a férfi-, a jobb oldaliról a női szobák, míg az előtér lesz az udvar, akárcsak a makettszerű gyógyszeres tálcán vagy magán az osztályon. A világítás kétféle lesz: egy általános fényforrás az egész intézetet megvilágítja, míg egy reflektor ide-oda pásztáz, s mindig csak azt a helyiséget veszi fókuszába, amelyben a cselekmény folyik. Esetleg lehet fordítva is: mindig a

cselekmény színhelye legyen sötétben, ez lesz az igazi formabontás, hadd törjék a fejüket a nézők és műítészek egyaránt.

Miközben a poéta ilyesféle gondolatokon nyargalászott, dr. Klemm osztályorvos klinikai ügyeletesi minőségben a központi rendelőben fejcsóválva forgatta pszichiáterének Böller Géza 30 éves ápoltra vonatkozó jelentését, amely az alábbi sugallattal zárult: „Mindezek okán páciens a továbbiakig állandó felügyelet alatt zubbonyban tartandó."

Dr. Klemm osztályorvos meghökkent. Nem azon hökkent meg, hogy beosztott pszichiátere az új páciens esetében a kényszerzubbony átmeneti alkalmazását javallja — bár ő maga elméletben (sőt gyakorlatban is!) azt a nézetet vallotta, miszerint nem létezik a priori közveszélyes elmezavarodott: az elmebajosok agresszivitása mindig úgy kezdődik, hogy visszaütnek; következésképpen gyűlölte az ápoltakkal szemben erőszakot —, de nem, dr. Klemm a pszichiáteri szakvélemény néhány bizarr tételén ütközött meg. Először is: B. G. ápolt a belgyógyászatról került ide, ahol is a fülét (!) kezelték; másodszor: az átutaló diagnózis „idegi hasmenés — a feltételes paraszimpatikus feszültség okai tisztázandók"; harmadszor: a pszichiáter mindezek tetejében a biszexualitás tüneteire gyanakszik; negyedszer: mindezek ellen leköteti az ápoltat! „Jó, hogy nem dugaszolta be a fenekét és nem kötözte le a hímvesszejét!", kacagott önfeledten dr. Klemm, majd hirtelen kellő komolyságú kifejezésbe szedte arconásait, és elmélyülten folytatta Böller Géza kórlapjának tanulmányozását. Legalább egy ápoló volna itt a közelben, gondolta, vagy még inkább egy csoport cselédkönyves dokika meg egy sereg egyetemi hallgató. — Ilyen az élet, hölgyeim és uraim! — kezdené magyarázatát. — A látszólag teljesen egészséges ember holmi fülbántalmakkal a belgyógyászatra kerül, azután kiderül róla, hogy idegi hasmenéses és dühöngő homoszexuális! Olyan ez, hölgyeim és uraim, mint amikor odahaza feltúrjuk a házat egy elkallódott zihertűért, ám a zihertű nincs sehol, közben az a gyémánt mellbross kerül elő, amiről már régen megfeledkeztünk. Mit bizonyít ez, hölgyeim és uraim? Bizony, aki keres, az talál is! És kell-e ennél ékesebb bizonyíték Lombroso híres elméletére, miszerint kiváló embereknél mindig kimutatható valamiféle pszichiátriai kórkép? !...

Az ám, kiváló embereknél, tűnődött dr. Klemm, ám ehhez most már az kell, hogy ez a Böller Géza valóban kiváló ember legyen. Dr. Klemm megszállottan lovagolt Lombroso elméletén, mi több, elhivatottságának érezte gyakorlatilag bizonyítani annak helytállóságát. A Neuropszichiátriai Közlönyben már négy idevágó munkája jelent meg nem kis felűtnést keltve, mindez azonban csak ízelítő volt abból a készülő vaskos könyvéből, amelyben ma is élő közéleti kiválóságok: politikusok, festők, írók, színészek, énekesek, feltalálók, szobrászok, sportolók sorakoztak a Szkizofrénia, Epilepszia, Hisztéria, Neuraszténia, Neurózis, Alkoholizmus, Narkománia stb. fejezetcímek alatt. Dr. Klemm a különféle esztrádművészek esetében gyakorta tapasztalta a felépés előtti paraszimpatikus feszültségből származó idegi hasmenést. Ám feltételes reflexű idegi hasmenéssel egyáltalán nem volt még dolga. Könyvének párját ritkító fejezete lehetne ez a Böller Géza, gondolta dr. Klemm, s ehhez immár nem is kell más, mint hogy a 30 éves páciens valamilyen téren tényleg kiváló egyén legyen. Személyesen fogom kézbe venni a fickó hasmené-

sét! — tökélte el dr. Klemm, és Böller Géza dossziéjának jobb felső sarkába piros ceruzával bejegyezte: „Excl."

Böller Géza ezalatt, mint tudjuk, délután kettőtől este hétig önként vállalt szobafogságát viselte. A kényszerzubbonyban elgémberedett tagjait már régen átjárta a vér, Böller Géza kicsit élvezte is, hogy szabadon hadonászhat a két karjával, körmöt vághat, fogat moshat, kinyomkodhatja mitesszereit, és önkezűleg végezheti a vizlést, ám ezt a szabadságát csakhamar fenékig kiélvezte, s mivel nem akart visszaélni az Ottó ápoló iránt vállalt szolidaritással, karját mellén összefonva hanyatt vágta magát az ágyon, s a cellaajtó keskeny üvegbetétjén át a folyosó fényjátékait kezdte bámulni. A fény különféle árnyalatokban váltakozott a szemközti falon s egyidejűleg Böller Géza szobájában is, akkor egyszerre homályba burkolódzott minden, s Böller Géza döbbenten látta, hogy a keskeny kémlelőablakon át a galambősz októbrista döbbent arca mered rá. A kölcsönös döbbenet csak pillanatig tartott: a galambősz októbrista rájött, hogy döbbenetének oka Böller Géza feloldozott mivolta, s már fordult is sarkon, alkalmasint jelenteni a dolgot. Ugyanekkor Böller Géza is rádöbbent a galambősz októbrista döbbenetének okára, mi több, a várható fejleményekre is; egyetlen ugrással az ajtónál termett, kidugta a fejét, a sarokvasak csikorgására visszatekintő galambősz októbristának egy karmozdulattal állj!-t parancsolt, és odasúgta:

— Pszt! Jöjjön gyorsan, mindent megmagyarázok!

A galambősz októbrista lecövekelt, majd Böller Géza nyájas mosolyára megadta magát, s beosont vele a 159-esbe. Tekintetével egy ideig még riadtan csüngött Böller Gézán, azután hősünk magyarázatára cinkosan leereszkedet az ágy szélére.

— Ne tessék félni — hangzott Böller Géza magyarázata. — Azt az inget csupán felebaráti szeretetből viseltem.

A galambősz októbrista maradék fenntartását is legyűrte mohó kíváncsisága.

— Emberbaráti szeretetből? Hogy értsem ezt?

— Azonnal elmagyarázom — mondta Böller Géza, és elmagyarázta, amit mi jól tudunk; nevezetesen, hogy miként húzta rá Ottó ápoló félreértésből a kényszerzubbonyt, s ha már az rajta volt, miként vállalta ő felebaráti szeretetből, hogy megmenti tévedése esetleges következményeitől a háromgyerekes és egyedül kereső családapát. — Arra szót sem pazarolok, hogy az ön diszkrécióját kérem — tette hozzá Böller Géza —, vagy netán katonatiszti becsületszavát, mert ha jól tudom...

— Uram! — húzta ki magát a galambősz októbrista, jobb öklét képzelt kardja markolatára helyezve. — Igaz, hogy a véletlen folytán magam jöttem rá az ön titkára, ám irányomban tanúsított bizalma mégis lekötelez. Titkát nem is helyezhette volna jobb kezekbe. Uram, garanciát óhajt?

— Isten őrizz! — hebegte Böller Géza, ám a galambősz októbrista nem hagyta szóhoz jutni őt.

— Garanciát szolgáltatok önnek, uram. És egyben nagyrabecsülésemet fejezem ki, amikor... — töprengett kissé, majd hirtelen fordulattal ezt mondta: — Tudja, mi az élet értelme? Az élet értelme, hogy az embernek öregedő korában legyen mire visszaemlékeznie.

Ez az oktalanul kibuggyanó életbölcsesség ismerősnek tűnt Böller Géza fülében; rá is jött csakhamar, hogy első főnökétől, a fagyásos fülű

Hanáktól, később kínjai kútforrásától hallotta: tisztességben megöregedni nem is olyan magától értetődő és csöppet sem lebecsülendő dolog. Zavartságot érzett; hogy jön ide Hanák, és hogy jön ide ez az életbölcsesség, és mennyiben garancia ez leleplezőjének, a galambősz októbristának a hallgatására. A galambősz októbrista mintha maga is Böller Géza kusza gondolatait rendezgetné, hirtelen hangot váltott.

— Igen, ez így van. S nekem, hála istennek, van mire visszaemlékeznem. De ez csak közbevetőleg merült fel. Valójában garanciát óhajtok szolgáltatni önnek, és egyben nagyrabecsülésemet kifejezni, amikor bevallom: nekem is van titkom. Mi több: titkaim vannak. Igen uram, titkaim! Egy pillanat.

A galambősz októbrista kisurrant a szobából, ám mielőtt még Böller Géza eldönthette volna magában, vajon mégis el fogja-e árulni, vagy egészen más okból távozott, máris visszaosont, olyan nesztelen macskalopakodással, hogy Böller Géza most már bizonyos volt: ennek az öregnek valóban temérdek titka lehet.

A galambősz októbrista karton cipősdobozzal tért vissza, azt most a mosdó peremére helyezte, és rakodni kezdett belőle. Fogmosó pohár, befőttesüveg, cipőkrémes doboz, cipőhúzó kanál, egy csomó alkoholbűzös tampon került elő. A galambősz októbrista hallgatásra intő szemhunyorítással hátrafordult.

— Édesen vagy keserűn parancsolja?

Böller Géza nem értette.

— Kávét főzünk. Édesen vagy keserűn?

— Közepesen — kapcsolt végre Böller Géza. A galambősz októbrista most egy maroknyi tampont kupacba gyömöszölve a mosdókagyló szappantartónak szánt mélyedésébe helyezett.

— Reggelente az ambulancián össze szoktam szedni az alkoholos tamponokat. Meglepően sok kalória összpontosul bennük. Csakhogy hermetikusan kell raktározni.

Lángra lobbantotta a vattacsomót, egy félig telt alumínium csajkát a két fülére kötött hosszú madzagnál fogva a tűz fölé tartott, majd a cipőhúzó kanállal a cipőkrémes dobozból cukrot, a befőttesüvegből kávét kevert a vízbe, végül a fogmosó pohárba kitöltötte Böller Gézának a gőzölgő, fekete lét.

— Parancsoljon, uram. Méltányolom a megdöbbenését.

Böller Géza nem volt megdöbbenve, de ráhagyta. — Bámulatos! — mondta, hirtelenében ezt a szót találva a megdöbbenés kifejezőjének s a további magyarázat provokálásának.

— Meghiszem — bólogatott a galambősz októbrista. — Bár a dolog fölöttébb egyszerű. Annak idején az iskolában megtanultam, hogy az anyag nem vész el, csak átalakul. Azután a harctéren megtanultam, hogy az anyag igenis elveszhet, ha az ember nem segíti elő tudatosan az átalakulását. Részemről most csupán ez történt. A tiszta szeszbe áztatott vattacsomó, amellyel mindössze egy féltenyérnyi bőrfelületet tettek sterillé, energiaforrásnak a közbelépésem nélkül végképp elveszett volna. Mit szól hozzá?

Böller Géza nem szólt semmit.

— Hát ahhoz mit szól, hogy az ugyanilyen tamponokkal sterilizált cipőkrémes doboz cukor tárolására is alkalmas, a cipőhúzó kanál ugyanilyen eljárás után kanálnak . . . ? Mindezt a fronton tanultam.

— Ne szóljon közbe! — mondta hirtelen, bár Böller Gézának esze ágában sem volt közbeszólni. — Azt akarja mondani — folytatta, holott Böller Géza semmit sem akart mondani —, azt akarja mondani, hogy hiszen a Café-bárnak nevezet helyiségben legalizálták a kávéfőzést, sőt edényt, kanalat és villanyresót is a rendelkezésünkre bocsátottak. Ez igaz. De ne feledjük, mindez a kedves docens szabad belátásából van így. Amiből az következik, hogy a docens bármely pillanatban más belátásra is juthat, vagy hogy elmélyültebben fejezzem ki magam: a szabadság mindig magában hordozza a rabság csíráját, az engedély a betiltás lehetőségét, én viszont, s ez a lényeg, minden tekintetben függetlenítettem magam. Ért engem, uram? — s újra tölteni akart Böller Géza fogmosó poharába.

— Azt hiszem, igen — felelte Böller Géza, miközben elhárította az újabb kávéadagot. — Köszönöm, de többet nem kérnék.

A galambősz októbrista kiöntötte a vécékagylóba vagy két deci megmaradt kávét. — Sajnos — mondta —, a vérnyomásom nem engedélyezi. Évek óta nem élek vele. Ért ön engem, uram?

— Azt hiszem, igen — ismételte Böller Géza, kevésbé meggyőzően. Voltaképpen egyáltalán nem értette az öregurat: hogy ő akkor is főzhetne kávét, ha történetesen azonnali elbocsátás terhe alatt betiltanák s lezárnák a Café-bárat, azt még megértette, de ha az öreg már évek óta nem él vele, miért főzi akkor egyáltalán?

— Persze, hogy nem érti — bólogatott a galambősz októbrista. — Meg kellene mutatnom magának a szekrénykémet. Na, jöjjön.

Böller Géza széttárta mind ez ideig összefont karját.

— Elnézést, de a többiek előtt én . . .

— Ah, igen, persze, így nem jelenhet meg — kapott homlokához a galambősz októbrista. — Nos, a holmim közt van egy zöld dosszié, egy epruvetta meg egy fél borotvapenge. E három tárgynak a segítségével én a nap bármely szakában elhagyhatom az intézetet.

— Megszökhet?

— Ellenkezőleg. Ebben a mutatványban éppen az a lényeg, hogy a legteljesebb legalitásban, a központi portásfülke előtt haladok el, s az ajtónálló saját kezűleg nyit ajtót nekem. Persze, nem érti.

— Nem értem — vallotta Böller Géza.

— Pedig roppant egyszerű. A harctéren tanultam. Ugye, kíváncsi? Nos, kérem, a borotvapenge arra jó, hogy finoman megvágjak a csuklómon egy eret. Az epruvetta arra jó, hogy a kibuggyanó vért felfogjam. A dosszié arra jó, hogy a vérrel telt epruvettával együtt magam előtt tartva magabiztosan elsétáljak a főbejáratig és közömbös hangon azt mondjam az ajtónállónak: „Elemzésre." A cerberus maga nyit nekem ajtót. Miért? Mert az osztályon gyakorlat, hogy felépült, de még el nem bocsátott ápoltakkal ilyesféle küldönci munkákat végeztetnek. Hova akarok ezzel kilyukadni? Az előbbi tételem fordítottjára. Nemcsak a szabadság hordozza magában a rabság csíráját, de a rabság is a szabadságét. Ha akarja, szerzek önnek is egy epruvettát.

Böller Géza a fejét rázta. Iszonyodva rázta a fejét: iszonyodott a képtől, ami eléje varázslódott: borotvapengével felmetszi a karját, s a vér zubogva csordul az epruvettába.

— Rosszul van? — kérdezte a galambősz októbrista.

— Már elmúlt — rebegte Böller Géza.

— Vagy mást mondok. Ha akarja, becsempészhetem magának a nőjét. Fényes nappal, a személyzet orra előtt, ide a zárt intézetbe.

— A nőmet? — hüledezett Böller Géza, s valami undorral elegy félelmet érzett vendégével szemben. — A nőmet? Miféle nőmet?

— Talán csak van nője — mondta a galambősz októbrista.

Böller Géza a fejét rázta.

— Mindegy — mondta hosszú hallgatás után a galambősz októbrista. — Ha akarja, becsempészem a feleségemet.

Böller Géza meghökkent. Most már szeretett volna megszabadulni vendégétől. Szerette volna engedelmesen a kényszerzubbonyba dugni karjait. Szeretett volna hanyatt fekve egyedül lenni. De a galambősz októbrista már nem tudta megállítani titkainak hirtelen szabadjára engedett árját.

— Gyerekjáték az egész! Az imént vázolt epruvettás módszerrel legálisan kisétálok a kapun, azzal a különbséggel, hogy kincstári felöltőm alá felhúztam az ágyamban rejtett, szintén kincstári női felöltőt. Odakint, a kórház parkjának valamelyik zugában a feleségem magára ölti a felöltőt, és abban úgy besétál, mint a pinty. S addig maradhat bent, ameddig akarom. Azután egyszerűen leveti a kincstári köpenyt, és a saját civil ruhájában úgy távozik, ahogyan a klinika ápolói, szertárosai, netán konyhalányai. Ehhez mit szól?

— Körmönfont módszer. Ki is próbálta már? — kérdezte Böller Géza.

A galambősz októbrista szemében megtört a fény.

— Tallinnál, a forradalomban... Ott tanultam ugyanis. De itt... itt még nem próbáltam. — Eszelősen felkacagott. — Ugyan minek? Impotens vagyok.

Böller Géza egyszeriben szánalmat érzett iránta.

— De azért, ugye, jó tudni... azért felemelő a tudat... hogy ha akarná...

— Tallinnál — mondta a galambősz októbrista — volt egy szerencsétlen bajtársunk. Egy szőnyegbombázás után ott maradt mindkét keze. Sok mindent megértem már, uram. Láttam életvidám vakot, süketnéma sakkozót, ágyéklövéses hőstenort és mindkét lába amputált zongoraművészt. Mindent meg lehet szokni. De akinek mindkét karja hiányzik, mihez kezdhet? Ezt nem öntől kérdem, ezt ott kérdeztük, a lövészárokban. S azt hiszi, a szegény szerencsétlen bajtársunk elhagyta magát? Szó se róla! Az ezred legkiválóbb távirásza lett belőle! A lába ujjával pötyögtette a billentyűket. Ért engem?

Böller Géza úgy érezte, végre ért valamit abból, amit ez a furcsa, muzsik-szerzet beszél.

A galambősz októbrista összecsomagolta motyóját. Mint két összeesküvő búcsúztak egymástól. Böller Géza alig várta az esti hét órát, amikor is Ottó ápoló ismét összecsomózza hátán a kényszerzubbony nyúlványait. A galambősz októbrista utolsó példázatából azt értette, ami egyébként is közel állt szívéhez: ezt az Ottó ápoló iránti emberbaráti önfeláldozását még kamatoztathatja is olyképpen, hogy edzi az akaratát. Amikor a pszichiáternek elbeszélte, hogy kedvenc foglalatossága a folytatásos regényeket kísérve kitalálni a legközelebbi folytatást, valamint hogy a könyv formájú regényeket is folytatásosakká lehetne tenni, ha az olvasást egy bizonyos ponton abbahagyjuk és megkíséreljük kitalálni a következő öt oldal fejleményeit, akkor nem vallott be mindent. Elhall-

gatta, hogy ezzel a módszerrel megannyiszor hiába kísérletezett, a kísértés erősebb volt az akaratánál, a türelme rövidebb a regényfolytatásnál: ahelyett, hogy igazi elmélyüléssel akár több órát is áldozott volna a megfejtésnek, néhány percnyi felületes találgatás után gyáván elővette a könyvet, és olvasta a folytatást. Kevés az akaraterőm, s ennek mindig is a tudatában voltam, mégsem tettem semmit, vallotta be önmagának. S a buzgalom most úgy megszállta, hogy a hét órát be sem várva, összekulcsolta karját, mintha valóban mozdítani sem bírná, és gyakorolta magát a legkülönbözőbb műveletek elvégzésében. A zoknit játszva cibálta le lábáról; kár, hogy nem dohányzom, gondolta, mert érezte, hogy lábujjaival könnyedén meg tudná gyújtani a gyufát. Kitörő lelkesedéssel fedezte fel, hogy két lábujjával képes megnyitni és elzárni a vízcsapot s lehúzni a vécét. Abban a pillanatban, amikor az öblítő zuhataga felharsant, örömében versenyt rikoltott a förtelmes hanggal, s elképedve tapasztalta, hogy a hasmenésnek a leghalványabb ingere is elmarad. Megvárta, amíg újra megtelik a tartály, lehúzta a vizet rikoltás nélkül, s a régi, kínos inger megjelent. Megjelent, s eltűnt; hatni nem tudott a székrekedés okán, de kínosnak így is roppant kínos volt. Most már ajzottan várta ki a tartály újbóli feltöltődését, majd a zuhataggal egyidőben nagyot rikkantott: az inger megint elmaradt. Rikkantott még egyet, ezúttal egymagában, az öblítő nélkül: ingert megint nem tapasztalt.

Ellenben a riogásra betoppant Ottó ápoló. Böller Géza szemrehányásokat várt, ám Ottó ehelyett nyájas mosollyal nyújtotta az inget.

— Előre is köszönöm, pajtás. Ez lesz az utolsó éjszaka.

Böller Gézát, furcsamód, minden nyugtatónál jobban elringatta a kényszerzubbony. Alig búcsúzott az ápoló, végigdőlt ágyán, s nyomban el is aludt.

Azt álmondta, hogy előrenyújtott karokkal fekszik egy gyepen, háború van és szőnyegbombázás, egy ellenséges pilóta kidugja fejét a gépből, és kajánul lekiált: „Szétlőttem a karjaidat, pasikám!", mire ő: „Nem toltál ki velem! Van még kettő rezervában!" Ekkor hirtelen felébredt, de az álom olyan közeli és valós volt, hogy így szólt magához: „Megvan a kezem. Pedig meglennék nélküle. Érzem, hogy meglennék. De hiába, azért jó tudni, hogy megvan."

Dr. Klemm mosolyogva állt az ajtóban.

— Persze, hogy megvan, barátom. Adja csak.

S mielőtt Böller Géza bármit is megérthetett volna, az osztályorvos megszabadította őt zubbonyától.

(Folytatjuk)

dokumentum

kizur eta emlékezései

1905-ben születtem Riđicán — Regőcén —, Zombor mellett, ahol édesapám malomban dolgozott. Szabadkáról jött ide, és oda is ment vissza a malomba, úgyhogy a többi testvérem Szabadkán született. Ezt azért említem, mert voltak, akik úgy hitték, hogy családunk nem vajdasági eredetű.

Csak 1918-ban költözködtek szüleim a kilenc gyerekkel Devecserre, Veszprém megyébe, ahol apám a malomban főgépész lett. A háború vége felé, amikor kitört a forradalom, édesapám tagja lett a devecseri munkástanácsnak, egy néném pedig népbíró. Bátyám, Hedrich Károly aki később Spanyolországban a Franco elleni harcban mint a nemzetközi brigád harcosa esett el, az olaszországi frontról hazajövet azonnal jelentkezett a szomszédos hajmáskéri tüzéreknél. Be is sorozták a Vörös Hadseregbe, és részt vett a román intervenciós csapatok elleni harcban. Ott azonban fogságba esett, és a kecskeméti fogolytáborba került.

Amikor letörték a kommünt, édesapámat menesztették az állásából, de még a lakásból is ki kellett költöznie, mert az a malom tulajdona volt. Így kezdődött családunk kálváriája. Két nővérem akkor már férjnél volt, Sárváron, illetve Tüskeváron, és szüleim náluk húzódtak meg. Én egyedül maradtam Devecseren, és házaknál varrtam. Ahol este a munka ért, ott aludtam. Tizenöt éves voltam akkor mindössze. Hat elemi után már kitanultam a varrást, és mivel öcsém, Józsi, akkor még tanult, az egész családban magam maradtam kenyérkereső.

1924-ig maradtunk Magyarországon, a helyzetünk már tarthatatlan volt. Közben Károly bátyámnak sikerült szabadulnia a kecskeméti fogolytáborból — mint jugoszláv állampolgárt engedték ki —, szökve Szabadkára ment, és mint géplakatos ott egy privát műhelyben dolgozott. Ő azon kezdett fáradozni, hogy bennünket is megmentsen a fehér terror elől és hazahozzon.

Egy napon üzenetet kaptunk tőle, hogy 1924 áprilisának egy meghatározott éjjelén legyünk a határmenti Tompán, egy kiskocsmában. Min-

denünket elhagyva, csak egy-egy hátizsákkal és egy fonott kosárral megpakolva — a kosarat a mai napig megőriztem —, szüleim, József öcsém meg én vonattal Kelebiáig utaztunk, és onnan gyalog Tompára mentünk. Ott édesapám egy régi ismerőse várt és vezetett szántóföldeken keresztül koromsötét éjszakában, át a határon. Kísérőnk néha csöndet vezényelt, a földre tapasztotta a fülét, és figyelt. Reggel 6 óra lett, mire beértünk Szabadkára. A nagykórház melletti malom közelében, egy régi jó ismerős parasztcsalád azonnal átadott nekünk egy szobát, így megvoltunk valahogy. Apád időről időre kapott még munkát Zsablyán, majd ismét Szabadkán, de én már csak végig Szabadkán maradtam, és varrtam.

19 éves voltam akkor, és nagyon szerettem a színjátszást, a táncot. a zenét. Egyetlen vágyam az volt, hogy valamilyen hangszeren játszani tanulhassak, de erre persze nem volt alkalom. Már Devecseren kezdtem a műkedvelőkhöz járni, most a Népkörbe iratkoztam, ahol sok szép szerepet kaptam a Szabó Marci társulatában Garay Béla rendezőtől. Egy napon azonban Károly bátyám azt mondja nekem, hogy a munkásotthonban bajban vannak a műkedvelők, mert előadás előtt állnak, de megbetegedett a női főszereplő. Hát én beugrottam, és egy-két próbával színre vittük Almásy Tihamér „Felhő Klára" című népszínművét. Az előadás után még észbe sem kaptam, máris rámosztották a következő darab, a „Gyimesi vadvirág" főszerepét. Így maradtam végleg a munkásotthonban.

A partneremet az új darabban — Balánka Imrét — Kizur István alakította, de én annyira belemelegedtem a játékba, hogy a próbák végéig még a neve után sem érdeklődtem. Később azonban nagyon jó barátok lettünk. Vidám kedvű lány voltam, neki talán megtetszett az én vidámságom, nekem pedig az ő komolysága és higgadtsága.

— Én nem is tudom, neked mindig jókedved van? — kérdezte ő csodálkozva, nekem meg jólesett, hogy komolyan vesz, mint társat és barátot, hogy megbecsül. Bánátból jött, egyedül élt Szabadkán, a vasúti műhelyben mint kovács dolgozott Djuro Pucarral, a később híressé vált harcossal, vele is osztott egy szegényes, albérleti szobát. Én szüleimmel éltem, de családfenntartó voltam. Pista látta, hogy nagyon sokat kell dolgoznom, talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy házasságot ajánljon. — Könnyebb lesz, Etukám, nekem is, neked is — így mondta. 1929. január elsején esküdtünk. Ő Djuro Pucart választotta tanúnak.

Károly bátyám beszélt nekem először Pucarról. — Van ott a műhelyben — mondta — egy kovácslegény, azt az akaraterőt, tudást, szervezőkészséget ritkán látni! — Akkor még nem tudtam, milyen igazi ember, milyen jó barát Pucar. Egyszer így fordult hozzám:

— Haragudtam rád, de most már nem haragszom. Látom, hogy rendes párja vagy Pistának! — Azt hiszem, arról volt szó, hogy esküvőnk előtt Pistát ki akarták küldeni a Szovjetunióba, de ő talán miattam ezt visszautasította.

Szóval megesküdtünk, de hát addig is együtt játszottunk a munkásotthonban a műkedvelőknél. A darabok mind haladóbb szelleműek lettek, méghozzá Pucar ösztönzésére, mert ő vezette az otthonban a kultúrmunkát. Előadtuk Makszim Gorkij színjátékait és egy Remény című halászdrámát, amit be is tiltottak.

A dalárdába is beiratkoztunk. Önálló koncerteket adtunk, munkásdalokat énekeltünk. Közönségünk mindig volt, zsúfolásig megtelt termekben játszottunk, néha az otthon udvarában, az Ódoz utcában szabadtéri színpadot is csináltunk. Eljártunk ketten az előadásokra is. Emlékszem, abban az időben Cseh Károly és egy Bodnár nevezetű elvtárs tartott előadásokat a munkásotthonban. Ismeretterjesztő sorozatok voltak ezek az emberiség, a tudományok fejlődéséről stb.

Ennek a nagyon gazdag és szép tevékenységnek és az én többé-kevésbé gondtalan fiatalságomnak is véget vetett az 1929. január 6-án kikiáltott diktatúra, amikor is betiltották a független szakszervezetek munkáját. De különben is, az év júniusában letartóztatták férjemet, novemberben pedig megszületett kislányunk, Joli. A műkedvelők munkájában én többé nem vehettem részt. Új, egészen más élet kezdődött számomra. Egyedül a Radnički sportklub tornászaihoz jártam el még néha.

Amint már mondtam, Pista a vasúti kovácsműhelyben dolgozott Pucárral. Tudtam, hogy ők ketten részt vesznek az illegális forradalmi mozgalomban, csak nem tudtam, hogy hogyan, és nem is kérdezősködtem. Pista szigorú volt e tekintetben, és kereken meg is mondta: Amit elmondhatok neked, azt úgyis elmondom, amit pedig nem, arról jobb, ha nem is tudsz!

Így csak később tudtam meg, hogy Bánátban rendőrkézre jutottak valamilyen röpiratok, hogy Becskereken letartóztattak egy csoport elvtársat, és ennek kapcsán Szabadkán is négyüket: Djuro Pucart, Božo Nikolićot, Tanka Ferit és Pistát.

A Vinkovcei utcában laktunk, amikor június 21-én egy ember jött el a vasúti műhelyből, és tudatta édesanyámmal, hogy Pistát elvitték. Néhány napig nem tudtam, hol van, a rendőrségen csak vonogatták a vállukat. A csoportot ugyanis azonnal Becskerekre vitték, és csak néhány nap múlva hozták őket vissza Szabadkára, a rendőrségre. Egy napon sikerült meglátnom őt egy emeleti ablakban, le is dobott egy cédulát. Viszik őket vissza Becskerekre, azt üzente. Délután láttam is őket, amint megláncolva vezették a vasútállomásra. Kétszer is elutaztam Becskerekre, de beszélgetést nem engedélyeztek.

Decemberben volt Belgrádban a tárgyalás. Pucar 8 évet kapott, de Pistát meg a másik két szabadkait felmentették. Nagyon jól tartották magukat, mert a rendőrség nem tudta rájuk bizonyítani, hogy illegális munkát végeztek. Amikor hazajött, láttam, hogy nagyon meg van viselve, de a kínzásokról nem beszélt. Pistát soha senki sem hallotta panaszkodni!

Noha felmentették, Pista hat hónapig nem volt otthon, amikor meg hazajött, nem vették vissza a vasúti műhelybe. Attól kezdve alig kapott munkát, azt is csak privát mestereknél. A rendőrség azonban ezeket is megfélemlítette, és rávette, hogy elbocsássák. Ismét csak egyedül maradtam a kenyérkereséssel, és két gyereket is szültem egymás után. Ha nincs velem édesanyám, nem is tudom, mihez kezdtem volna, mert úgyszólván éjjel-nappal varrnom kellett.

Pistának ez nagyon rosszul esett. Ekkor volt az, hogy szabadságot ajánlott fel nekem.

— Tudod, Etukám — mondta egyszer —, én egy hadsereg katonája vagyok. Ha a helyzet úgy kívánja, hát el is kell mennem. Ha úgy gondolod, hogy nehéz elviselned ezt a sorsot, váljunk el!

Dehogy is akartam én elválni! Hogy is mondhattam volna meg neki, hogy büszke vagyok rá, hogy az út, amit választott, számomra teljesen természetes, már régen megszoktam a családomban. Erre nekem nem voltak szavaim. Csak ennyit mondtam: — Erre ne is gondolj!

Meg ott volt a két gyerek is. Pista imádta őket. Igyekezett őket nagyon határozott irányban nevelni, és főleg, mert kicsik voltak még, fizikailag megedzeni. Ha otthon volt, ő maga mosta le őket mindennap hideg vízzel, ha szóltam valamit, ő megkérdezte: — Tudod-e, mi vár még ezekre a gyerekekre? Legyenek erősek! — Ezzel engem is megedzett. Később mindig az volt az érzésem, hogy erősebb vagyok, mint a többi asszony.

1932-ben és 1934-ben Pistát ismét letartóztatták, mert mind többet dolgozott Szabadkán. Lazar Nešić kezdett járni hozzánk, és én tudtam, hogy most ők ketten vannak a legszorosabb kapcsolatban. Pucar börtönben volt, Károly bátyámat pedig örökre kitiltották Szabadkáról, emigrált.

Ami feladatot kaptam ezentúl a mozgalomban, azt nem Pistától, hanem Lazar Nešićtől kaptam. Lazo nagyon figyelmes volt velünk szemben. Ha Pista letartóztatásban volt, eljött hozzánk, megkérdezte, mire van a gyerekeknek szüksége, ruháról, cipőről, sőt tüzelőről gondoskodott, engem pedig mérsékelni igyekezett a munkában, mert sokszor késő éjjelig dolgoztam.

— Elég volt! Elég volt! — kiabálta sokszor, segített elrakodni a varrodában, és kiparancsolt az utcára. — Sétálunk egyet — mondta viccelődve —, tessék mélyet lélegezni!

Nagyon sovány voltam, alig hihető, hogy nem volt bennem több, mint 47—48 kiló, és amellett állandó hőemelkedés gyötört. Én nem sokat törődtem vele, de Pista egyszer elvitt doktor Singer Dócihoz, aki alaposan megvizsgált, és kezelt is.

Nešić Lazo megbízott a vörös segély gyűjtésével. Az volt a gyanúm, hogy Pista azért vitt el éppen doktor Singerhez, hogy megismerjem, mert Dóci lett az első kapcsolatom. Ami pénzt összegyűjtöttem, azt neki kellett elvinnem. Dóci aztán elosztotta a begyűjtött pénzt — persze, nemcsak azt, amit én hoztam —, és nekem adta át az utasítást, kinek mennyit juttassak belőle. Emlékszem, börtönben sínylődő elvtársaink családjának vittem segélyt, többek között Mészárosnénak, Nikolićnénak, Tanka Mancinak és Nešić néninek is, aki különben egy bűbájos teremtés volt, egy igazi Gorkij-féle anya . . .

Nešić néni mindenben segítette fiát. Volt egy kis szőlejük, ő tudta, hogy ott elvtársak gyülekeznek, de nemhogy ellenezte volna, segítette őket. Hogy ne keltsünk feltűnést, családostul is eljártunk Nešić nénihez, és mindig nagyon jó volt hozzánk. Mikor meg Lazót letartóztatták, hozzám fordult minden bajával, mert néha még a házbért sem tudta kifizetni.

Pista is igyekezett megsegíteni a Nešić családot. Ha nem kapott Szabadkán munkát, nyáron elment szüleihez Elemérre, beállt dolgozni a cséplőgép mellé, és aztán a búzát, amit megkeresett, megosztotta Lázóval. Itt el kell mondanom azt is, hogy Pista mindenképpen igyekezett hasznos munkát végezni és segíteni családján. Megtanult varrni, mégpedig kitűnően, és beszerzéssel is foglalkozott a varroda számára.

A vörös segély gyűjtése számomra nem volt könnyű feladat. Lazó és Dóci adták az ötletet, hogy azoknál a leginkább gazdag vagy jómódú családoknál gyűjtsek, akiknél varrtam is. Így például a Róth kalapgyáros fiát, Dezsőt kellett megnyernem az ügynek. Sokáig fontolgattam, hogyan is szólítsam meg. Tudták róla, hogy orosz fogságban volt, hogy demokrata felfogású... Végül is, mikor rászántam magam, és elmondtam neki, mennyi szegény ember ül börtönben és családja éhezik, rögtön, szinte örömmel ráállt, és magától 100 dinárt ajánlott fel havonként, ami akkor nagy pénz volt, nem is mertem volna ennyit remélni. Ezért a pénzért persze el is kellett mennem havonként, ami külön kellemetlenségeket szült. Dr. Scherzer főorvos feleségétől is gyűjtöttem segélyt pénzben, de élelemben is, aztán a Jurić gyümölcsüzlet tulajdonosától...

Az élelmet, amit gyűjtöttünk, vittük elvtársainkhoz a börtönbe Szabadkán, de Mitrovicára is mentek asszonyok. Breár Kató, egy rőfös lánya, megtette, hogy egész kanna mézet hozott és disznót is vágatott, azt aztán felosztottuk azok között, akik Mitrovicára mentek hozzátartozóikhoz. Amikor később Pista is odakerült a börtönbe, én is elmentem Mitrovicára minden hónapban.

Breár Kató egyike volt azoknak, akiknek szintén varrtam, aztán úgy megtetszett neki az a hangulat, ami nálunk a varrodában uralkodott, hogy eljárt hozzánk varrni tanulni, és a mozgalomba is bekapcsolódott. Később öcsém felesége lett. Amikor Mitrovicáról kiszabadultak az elvtársaink és hazajöttek, ő az üzletükből mindenkinek ruha- és fehérneműanyagot juttatott.

Börtönlátogatásra megnyertem a varrodai lányokat is. Ebben az időben már 3—4 lány dolgozott velem. A hely szűk volt, általában kétszobás lakást béreltünk, és ebből az egyik szoba mindig a varroda volt. De azért a legnagyobb egyetértésben dolgoztunk. Ezek mind munkáscsaládok lányai voltak, engem csak Eta néninek szólítottak, és családtagoknak számítottak. Sokszor hangos énekszó mellett dolgoztunk. Szép kötényeket varrtam nekik, fehér gallérral, nagyon jól érezték magukat a varrodában.

Eleinte a lányok nem sokat tudtak a munkásmozgalomról, de Pista munkássága olyan széles körű volt, hogy azt nem lehetett és nem is akarta elrejteni. Egyéniségéből, szavaiból is sugárzott a harci szellem. Előbb csak egy-egy üzenetet küldött a lányoktól, kisebb feladatokat bízott rájuk. A letartóztatások idején már minden tettre készek voltak, csakhogy enyhítsenek a rabok életén. A varrodában akkoriban például György Margit dolgozott, aki később Cuci Pál felesége lett, Varjaski Mária (Gombásné), Csébi Baba, Nagy Mária, Tikvicki Margit. Többen közülük a családomba mentek férjhez, vagy elvtársaink felesége lettek.

A varrodai lányok úgy kértek látogatási engedélyt, mint a letartóztatottak menyasszonyai vagy hozzátartozói, ételt, ruhát, de még virágot is vittek be nekik, legyen egy kis szín, egy kis derű a szürke cellában.

Az 1934-es lebukások alkalmával különös esemény történt. Egy Rudi nevezetű elvtárs megláncolt kezekkel szökött meg a rendőröktől, és néhány napi keserves bujdosás után sikerült György Margit lakásáig eljutnia. Margit akkor már be volt kapcsolva a mozgalomba, elbújtatta a szomszédos ház padlásán, és hozzám szaladt, hogy vasfűrészt találjon. Pista börtönben volt, de öcsém, Hedrich József talált fűrészt, és le is vették Rudi kezéről a láncokat. Azonban ezután is nehéz dolgunk volt Rudival.

Félő volt, hogy a szomszédok meglátták a padlásfeljárón, ki kellett vezetni a városból.

Én kiszőkítettem a haját meg a szemöldökét, bunyevác női viseletbe öltöztettük, és Margit kivezette Radanovácra, Varjaski Mária-Gombásnéhoz, akinek a férje akkor szintén a rendőrségen ült. Épp ezért Rudit hamarosan vissza is kellett hozni a városba. Nem volt más mit tenni, mint hamis útlevéllel külföldre segíteni. De Rudinak még fényképe sem volt. Elhatároztuk tehát, hogy egy „házimurit" csapunk, amin részt vesz néhány fiatal: Margit, Varjaski Mária, József öcsém, Rudi meg én a gyerekeimmel. És elhívtuk Hollósi fényképészt, aki mit sem sejtve lefényképezett bennünket. Valamilyen ürügy alatt az egész filmet megvettük Hallósi fényképésztől, és Rudi ki is jutott külföldre, méghozzá Moszkvába, ahol György Margit találkozott vele egy szemináriumon. Csak később tudtam meg, hogy a Rudi nevet Miloš Gligorijević belgrádi elvtárs viselte, és mint a JKP Központi Bizottságának instruktora Szabadkán néhány hónapig a SKOJ szervezésén dolgozott. Rudit nagyon megszerettük. Esténként elüldögéltünk vele, ő halkan énekelt, és bennünket is szerb forradalmi dalokra tanított.

Akármilyen sokat is kellett varrnom, és akármilyen kevés időm maradt a családra és a mozgalmi munkára, mégis feltűnt, hogy engem az elvtársak „csak" ilyen feladatokkal bíznak meg. Azt hittem, nincsen bizalmuk bennem, pedig én is ki akartam venni részemet a mozgalmi harcokból. Egyszer meg is kérdeztem Nešić Lazót: — Mondd, Lazo, mi vagyok én tulajdonképpen? Mire tartotok engem?

Lazo rámnézett, és azt mondta: — Lépcső vagy te, Etám, rajtad keresztül jutunk el az asszonyokhoz, meg azok is a mozgalomhoz. Nem lehetsz te is, meg Pista is egyformán bekapcsolva a munkába. Mi lenne a gyerekekkel?

Az asszonyokkal tényleg sokat dolgoztam. A munkásotthonban a háztartási alkalmazottak csoportjában volt a legtöbb asszony. Ezekkel dolgoztunk legtöbbet. Itt voltak például a Győri lányok, meg Hegedűs néni, aki szintén egy különös egyénisége lett a szabadkai mozgalomnak.

Egy rendezvényen ő szavalta el felejtletetlenül Várnai Zseni versét: „Ne lőj, fiam, mert én is ott leszek!" — Hallatlan siker volt. Az asszonyoknak a munkásotthonban külön előadássorozatot is tartottak egészségügyről, gyermeknevelésről stb.

Amikor a városban megalakult a nőmozgalom, a szakszervezeti csoportok engem delegáltak a vezetőségbe. Bár polgári beállítottságú asszonyok is részt vettek, a munka szépen haladt. A titkára a mozgalomnak Poljaković Kata fogorvos volt, aki kimondottan a mozgalom felé irányította a tevékenységet. A nőmozgalom alakuló közgyűlése háborúellenes tüntetéssé alakult.

A városháza nagyterme zsúfolásig megtelt, ott voltak természetesen a detektívek is. Nekem is beszélnem kellett. Miután azonban a programra engedélyt kellett kérni, én nem mint Kizur Eta, hanem mint Hedrich Eta lettem bejelentve. Csak amikor már az emelvényen voltam, akkor kaptak észbe a rendőrök, de akkor már késő volt: én elmondtam a magamét. A *Népszava* 1936. február 2-i száma erről így írt:

„Az elmúlt vasárnap délutánján a nőközönség óriási részvétele mellett tartotta meg alakuló nagygyűlését az országos nőmozgalom szuboticai szekciója. Már a kora délutáni órákban nagy számmal özönlöttek az

érdeklődők a városháza nagytermébe, mely jóval a gyűlés megkezdése előtt zsúfolásig megtelt, és a közönség nagy része a teremből kiszorulva, a hallban és a karzatokon foglalt helyet...

... majd Hedrich Eta varrónő szólalt fel magyar nyelven a munkásnők nevében, és kitért az egész nőmozgalom fejlődésére. Kiemelte beszédében a dolgozó nők csatlakozásának jelentőségét, mert eredményesen csakis egységesen lehet küzdeni a nőmozgalom céljaiért, a nők egyenjogúságáért és a történelem jelen korszakában fenyegető imperialista háború és a nőjogokat semmibe sem vevő fasizmus ellen. Beszédét a nagy részben dolgozó nőkből álló közönség óriási tetszéssel fogadta, és zajos helyesléssel fogadták felszólítását a nőmozgalomhoz való csatlakozásra.

Legvégül dr. Poljaković Kata, a szuboticai nőmozgalom éltető lelke terjesztette elő az előkészítő bizottság által javaslatba hozott vezetőséget, amelyet a közönség zúgó tapssal egyhangúlag elfogadott. Elnökké Blagojević Desankát, alelnökké Ivković Nataliját, titkárrá dr. Poljaković Katát, pénztárnokká Karakašević Kajkát, másodtitkárrá Cehić Slavát választották. Húsztagú vezetőséget választottak meg... Utána dr. Poljaković Kata titkárnő lekes szavakkal szólította fel a jelenlevőket... hogy csatlakozzanak a mozgalomhoz és iratkozzanak be az egyesületbe. A felszólításnak óriási eredménye mutatkozott, mert már a gyűlés előtt meglevő 300 taghoz magán a gyűlésen újabb 200 tag iratkozott be..."

Mint említettem, férjemet háromszor is letartóztatták: 1929-ben, 32-ben és 34-ben, de a bíróság mindig felmentette. 1936-ban azonban másként történt.

November 28-án, néhány nappal a községi választások előtt, Pistát többedmagával letartóztatták, és a következő év májusáig a szabadkai fogházban tartották, majd az államvédelmi bíróság Belgrádban háromévi börtönre ítélte. Így került Pista a mitrovicai fegyházba.

Kolozsi Tibor Kizur Istvánról írt könyvében részletesen leírja ezeket az eseményeket. Nincsen értelme, hogy megismételjem. Csak annyit, hogy tudtuk, Pista nagyon rossz egészségi állapotban van, mert sokat verték és utána is nagy harcot vívtak a börtön igazgatósága ellen, még éhségsztrájkot is folytattak. Pista édesanyja akkoriban feljött Szabadkára Elemérről látogatóba, de ott is maradt velem, mert közben meghalt édesanyám. A foglyoknak ő vitte be naponta a főtt ételt, méghozzá 9 ebédet.

Ez így történt: a letartóztatottak között 6 Novi Sad-i fiú is volt, többek között Radivoj Ćirpanov és Stevan Hladni is. Ćirpanov felesége, Ružo, nálunk járt, és megbeszéltük, hogy a Novi Sad-iaknak Nagy Lajos kifőzdéjéből viszünk mindennap ebédet. Ez a Nagy Lajos is a mozgalomhoz tartozott, és nagyon kedvezményes áron adta az ételt. A három családtagnak pedig: Pistának, Pista öccsének és az én József öcsémnek mi főztünk otthon. Így aztán a nagymama ment mindennap a börtön elé valamelyik varrodai lánnyal.

Amikor megtudtuk, hogy Belgrádba viszik őket, már kora hajnalban ott várakoztunk a fogház hátsó kapujánál. Vagy harmincan voltak, négyesével egymáshoz láncolva, és csendőrök csőre töltött puskával kísérték őket, nehogy valamelyik megszökjön. Gomblyukaikban piros tulipánok virítottak. Mi vittük be nekik az előző napon.

A mitrovicai fegyházban, úgy emlékszem, Pista két hónapig volt magánzárkában, később megengedték, hogy havonta egyszer meglátogassam. Tíz perc volt a beszélgetés. Ha lehetett, egy-egy levelet a kezembe nyomott. Hozzám írta ezeket a leveleket, és olyan szavakkal, amit különben soha ki nem mondott volna.

Az 1937. december 18-i levélben ez áll: „A napokban kaptam egy levelet Zarić Babától... így ír: Pár sort írok a maga feleségéről, ő egy igazi hősnő. Mi tudjuk, mennyi gondja van, de ő mindig mosolyog."

Zarić Baba szabadkai munkásnő volt. Ő tudta, hogy az az év különösen súlyos volt számomra. Néhány hónap leforgása alatt Pistát letartóztatták, édesanyám meghalt, híre jött, hogy Károly bátyám elesett a spanyolországi harcokban, aztán Pistát három évre elítélték.

Sok minden volt ezekben a Pistától kapott levelekben. Arról is írt például, hogy ott a börtönben ismét megbizonyosodott arról, milyen jó barát és jó ember Djuro Pucar. Ma úgy gondolom, bizonyosan a frakció elleni harcokra célzott, mert ezek őt külön megviselték, és szüksége lehetett baráti megértésre.

Én is kis cédulákat írtam neki, mint választ a leveleire, de nem adtam oda neki, csak amikor kiszabadult. Ez a levelezés köztünk a mai napig életem legszebb emléke maradt.

A bírósági ítélet nemcsak háromévi börtönt jelentett, hanem Szabadkáról való kitiltást is. Számolnom kellett azzal, ha Pista kiszabadul, többet Szabadkára nem jöhet. Tehát, nekem kellett onnan elköltöznöm. Elhatároztam, hogy Belgrádba megyek. Poljaković Kata bátorított, s előkészítette utamat. Beajánlott Belgrádban egyes családokhoz, akiknél varrni kezdtem.

A Vlajković utca 9. szám alatt Stevan Hladnival — aki közben kiszabadult — és annak feleségével közös lakást vettünk ki. Tikvicki Margit (Gotteszmanné) velem jött Belgrádba. Hladni férfiszabó volt, és mi segítettünk a munkájában, de önállóan is varrtunk.

Belgrádi munkásságomról itt nem beszélnék. Csak még ennyit: Pistát 1939-ben engedték ki, de azonnal Elemérre zsuppolták. Én elkísértem. Ez is furcsán történt. Addig is szabadult már néhány elvtárs Mitrovicáról és azokat is zsuppolták, vagyis őrök kísérték őket, de mindegyik megengedte, hogy belgrádi lakásunkon megvacsoráztassuk őket. Persze, az őrökkel együtt. Most is nagy vacsorát készítettünk. Én kimentem Zemunba Pista elé, de az őr megcsökönyösödött, és bár a lakásunk előtt vitt az út a Belgrád-Dunav állomásig, nem akarta Pistát felkísérni a lakásba. Akkor sírtam talán először, felrohantam lakásunkra, de Margit meg Hladniék feltalálták magukat, a vacsorát ételhordóba tették, és kituszkoltak, hogy menjek Pista után az állomásra. Így is történt. Végül eljutottunk Elemérre, de én csak két napig maradhattam vele, vissza kellett jönnöm Belgrádba.

Illegálisan Pista is többször feljött a fővárosba, de ezentúl már alig találkoztunk, csak percekre, utcán. Még egyszer, szeptemberben, elkísértem Elemérre. Akkor búcsúzott el édesanyjától. Megmondta neki, hogy elmegy a partizánokhoz.

Úgy történt, hogy az indulás napján Belgrádban elkísértem egy darabon a Nemanja utca sarkáig. Az állomásra már maga ment, de én utána mentem. A peronon észrevettem Pistát egy csoportban. Öten-hatan lehettek. Volt közöttük egy nő is. Amikor aztán befutott a vonat és be-

szálltak, sikerült az ablakhoz férkőznöm. Még kezet is fogtunk utoljára.

— Etukám, mi még találkozunk! — mondta búcsúzásul.

Meg voltam róla győződve, hogy így lesz.

Csak 1945-ben, Szabadkán hallottam halálhírét. El sem akartam hinni. Még kiabáltam is az elvtársra, aki ezt nekem meg merte mondani.

Feljegyezte Szimin Bosán Magda

napló

periszkóp

VARGA ZOLTÁN

(Határ Győző drámáiról — vitatkozó elismeréssel.) Határ Győző, a drámaíró nálunk sem egészen ismeretlen, legalábbis azóta, hogy *Pásztoróra* című egyfelvonásosa a *Híd* 1975. évi 1. számában megjelent. Ez a részben játékos, részben filozofikus vagy inkább csak a filozofikusság érzetét keltő darab azonban nemcsak hogy nem szerepel (még?) az Angliában élő költő, próza- és drámaíró nem kevesebb, mint tizenkét alkotást tartalmazó gyűjteményében, a *Sírónevetőben*, hanem valójában nem is reprezentálja igazán azt a tekintélyes drámaírói munkásságot, amit e két, külsejét tekintve is impozáns kötet magában foglal. Amint arra címe is utal, sírás helyett megnevettetve az olvasót (nézőkről, tudomásom szerint, nem beszélhetünk), de persze olyképpen, ahogyan azt a szélesebb értelemben vett abszurd drámák általában tenni szokták: jobbára úgy nevettetve, hogy a nevetőt egyben ki is rázza a hideg.

Vagy talán mégsem „egyben", inkább „mikor hogy", mivel elvétve találkozhatunk azért benne nevettetés nélküli komolysággal is, gyakrabban pedig komolyság nélküli nevettető játékossággal, a darabok nagy részét azonban mindenképpen a sírás helyetti nevetés jellemzi inkább. Legtöbbször a látszólag kegyetlen nevetés, amely mögött azonban világ- és emberféltő aggodalom lapul. Olyanféle kiáltásnak hatnak ezek a darabok, hogy: „Mi lesz velünk? Mi lesz a világgal? Mi lesz az emberiséggel?"

Legtöbb darabjának jellemzője ez az olykor talán mesterségesen is felduzzasztott szorongásos aggodalom, akkor is, ha a gyűjtemény első, *Játékos könyv*nek nevezett kötetének elején még majdnem öncélú formában találjuk meg azt a gyakran sziporkázó nyelvi leleményességben megnyilvánuló játékosságot, amihez csupán később társul komolyabb mondanivaló. Legalábbis ami az első két darabot, a zsarnokságot még inkább csak bohóckodó kópésággal megcsipkedő, témáját az Ezeregyéjszaka anyagából merítő és éppen ezért a játékosságot különösképpen is lehetővé tevő *Majomház* című bábjátékot és *Az aranypalást* című

„napkeleti játékot" illeti, ezekben a kicsit Weöres Sándor-i játékosság még inkább csak önmagáért létezik csupán. Az utána következő, sok tekintetben még mindig meseszerű, de inkább „fantasztikus abszurdnak" minősíthető *Némberköztársaság*ban azonban már a gondolati mondanivaló is fellelhető. Egyébként, hogy miért e furcsa műfaji meghatározás, arról talán csak annyit, hogy a „fantasztikus" jelzőt mintegy az „abszurd" fokozásának szánom (ha ugyan ezt a fogalmat fokozni lehet), méghozzá azért, mert úgy érzem, Határ darabjainak nem csupán végletesen bizarr helyzetei késztetnek erre, hanem az is, hogy számos darabjában a tudományos-fantasztikus irodalom bizonyos elemei keverednek a „klasszikus" abszurdok, illetve a dürrenmatti „világszínház" jellemzőivel. E sajátos keverékkel különben először ebben a darabban találkozhatunk. Az ugyanis, hogy a darab uralkodó hercege hűtlenséggel vádolt és a nép által kivégzettnek hitt feleségét egy órási íróasztalban rejtegeti, ahonnan az időnként fejét kidugva folytat párbeszédet férjével, még inkább csak egyike az abszurd drámák képtelen-jelképes helyzeteinek, ám a nem létező kontinensről, Asztrabáziából megtért világjáró Edmond által ajándékba hozott szerelemgép a négy fantomszerű műhölggyel már inkább sci-fi elemnek tetszik. Hasonlóképpen „fantasztikus" azonban a középkori alkímiát eszünkbe juttató fiatalítószer szerepeltetése is — egyszóval nem csupán a különböző elemek keveredése miatt van okunk fantasztikust emlegetni, hanem legalább ennyire indokoltnak látszik az abszurd „fokozása" is. Ami viszont a meglehetősen bonyolult meséjű és egyik bizarr fordulatból a másikba szédítő darab mondanivalóját illeti, legjobb lesz talán a szerző jegyzeteinek azt az észrevételét idézni, miszerint „Minden darabba világnézetet beleolvasni rossz szokás és jobbára azoknak a kamasz-vásottsága, akiknél a ‚világnézetesdi' bejárt pályái minden idegrezdülést erre terelnek. A *némberköztársaság* mindössze mulattatni kíván; s ha valakiben mégis másmilyen gondolatsorokat is elindít a lappangó matriarchátus előretöréséről, komikusan primitív és kannibál vadságú amerikai erupcióiról és a betört férfi-pszüché lassú átkristályosodásáról a rabszolgai alázat ábráiba — nos: annak lelke rajta."

Nos hát jó: „lelkem rajta". Nem csupán azért, mert meglehet, van is bennem némi „kamasz-vásottság" — ámbár irodalmi alkotásokban kaptafa-világnézetek helyett, *világlátást* keresnék inkább —, hanem mert ha jegyzeteiben a szerző nem hívja fel figyelmemet arra, ami szerinte nincs meg a darabban, talán eszembe se jutna felfigyelni holmi efféle tendenciára, viszont e külön figyelmeztetés után mindenképpen szembetűnőnek érzem, hogy Határ még a nemek viszonyában is lehetetlennek tartja az egyenlőséget és bármennyire „komikusan primitív vadságú amerikai erupciókról" beszél is (amelyek egyébként a nemek közötti tényleges egyenjogúság hiányából fakadnak), „a férfihegemónia életérzésének baljós, disszonáns felhangokkal áttört paródiáját" emlegetve darabja kapcsán, valahogy az derül ki itt, hogy ezt illetőleg is olyan nézet rabja, mint Spengler a „fajok" illetve a „kultúrák" egymáshoz való viszonyát illetőleg: ti. hogy az emancipációs törekvések nem állnak meg a kiegyenlítődés szintjén, hanem átcsapnak rajta, szükségszerűen a másik, a korábban elnyomott fél uralmához vezetnek el. Na de hogy a félreértést elkerüljük, jegyezzük meg talán, hogy a Némberköztársaságban szó sincs nőemancipációs mozgalmakról vagy ehhez hasonlókról, hanem

inkább arra történik utalás, hogy a nemiség, illetve a női vonzóerő gáttalan eluralkodása a férfin „matriarchátushoz" vezet, ám ez így is elgondolkoztató. Nem mintha itt az érdekelne bennünket, hogy „káros" lenne-e egy bármilyen okból fakadó „nőuralom" s kinek vagy hogy jó volt-e eddig (pedig még mindig nemcsak „volt") férfiuralom, hanem mert úgy tetszik, e „szexuálspenglerizmus" mögül is előtűnik az a sajátos „ciklikus" történelemszemlélet, amely Határ fentebb említett aggodalmának egyik legfőbb forrása és amelynek megnyilvánulásaival a későbbi darabok során kifejezettebb formában is találkozunk. Nagyjából ugyanez a helyzet a szexforradalommal is, amelynek riasztóan kozmikussá növelése szintén feltalálható a továbbiak során. És bár Határ maga is gyakran él a „meztelen színház" eszközeivel, és ennek megfelelően szabadszájú is, szemléletében kétségtelenül ott érezzük a „talpkövet" jelentő „tiszta erkölcs" bizonyos számonkérését, amolyan „Róma megdől és rabigába görbed"-féle figyelmeztetést.

A soron következő darabban, *A libegő*ben viszont Határ későbbi, tetőzést jelentő drámáinak egy másik, többször is visszatérő témája bukkan föl. A nemzedékek közötti különbség, illetve ellentét, az hogy „ma olyan messzire esik az alma a fájától, hogy többé az almafa sem azt a világot, ahová almái gurulnak, sem almáit látni, felfogni nem tudja". Ezt a mondanivalót azonban inkább csak a darab végén érezzük igazán, akkor, amikor az „élet útját" jelképező végtelen lépcsősorokat mászó furcsa komédiás házaspár, Rókus és Rozálka végre a csúcsra ér, és a „neobarbár szuper-jövőbe" érkezik, ebben a beatzenés-hyppis-kábítószeres-csoportszexes világban találva rá gyermekükre Sára-Borbálára, akinek esküvőjére még annak megszületése, sőt megfogamzása előtt indultak el. Ez a múltat, jelent és jövőt egybemosó megoldás egyébként rendkívül beszédes szimbolikát is magában rejt, mégis mindaz, ami e két, chaplini esetlenséggel csetlő-botló figurával a lépcsőmászás során történik, nem kizárólag ennek a nemzedék-kérdésnek szolgálatában áll. Mert a második felvonásban szereplő „Haldoklandók háza" nevet viselő aggok otthona ugyan szorosan ehhez kapcsolódik, megint csak előlegezett motívumként, mivel teljes iszonyatosságában ugyan ez végül is a gyűjtemény utolsó darabjában, a Hamu a Mamumondóban bontakozik ki, magával a címet is kölcsönző s a lépcsősor fölött drótkötélpályán elhúzó libegővel azonban már nehezebben tudunk mit kezdeni. Abban ugyanis, hogy szinte menetrendszerűen lezuhan, ismét csak az időnkénti „világkatasztrófák" elkerülhetetlenségét valló ciklus történelemszemlélet jelképét látjuk, az viszont, hogy Rókus és Rozálka nem ül vagy nem ülhet a libegőre, mintha arra utalna, hogy a katasztrófák voltaképpen a „fentiek", a technika vívmányai fölött rendelkezők, tehát az uralkodó osztályok számára végzetesek, míg a lentieket, a gyalogosokat, a történelem alá szorult népet, nem érintik ennyire közvetlenül. Legalábbis így tűnik ez mindaddig, amíg ki nem derül, hogy Rókus magával hurcolt koldusbotjainak belsejében rejtegette aranyait, melyeknek létezéséről még a férjét egyre élhetetlenséggel vádoló Rozálka sem tudott, a libegőre tehát Rókus jegyet is válthatott volna, ha vállalni merte volna a lezuhanás kockázatát. Ez ugyanis módosítja a képet, mivel ekkor már úgy érezzük, az aranyak nem csupán az anyagi lehetőségeket jelentik, hanem általában is az emberi lehetőségeket, mindazt, amivel a kisember akkor sem mer élni, ha birtokában van. Van ebben tehát valami a „lassan járj, to-

vább érsz"-ből is, olyanféle üzenetet sugallva, hogy az élhetetlenség, a kockáztatni nem merés, valójában túlélést biztosító, fenntartó erő. Ezt viszont némiképpen az a momentum semlegesíti, hogy a lépcsősort megmászó házaspár így is egy „modern pokolba" érkezik, úgyhogy ezen a sötét képen még az sem sokat módosít, hogy Rókustól és Rozálkától paradox módon végül is akkor veszünk búcsút, amikor újra csak Sára-Borbála megszületésében reménykedik —, úgy, mintha a végtelen lépcsősorok megmászása valójában ezután következne csak. Mindezek mellett számos egyéb részletet is találhatunk a darabban, csupa olyasmit, amit külön-külön mindig jelképez valamit, többnyire korunk riasztó tüneteit juttatva eszünkbe, anélkül azonban, hogy egységes rendszerré, demonstráló modellé állna össze a szemünk előtt. Így lesz végül is ez a darab, minden önmagába visszatérő alapképlete ellenére inkább csak groteszk kalandok sorává, olyan filozofikus „pikareszk-drámává", amely főleg azért érdekes számunkra, mivel a későbbi drámák szinte valamennyi részletesebben kidolgozott témája csírájában már itt megmutatkozik. Mindemellett pedig van azért valami utánozhatatlanul lenyűgöző ebben a két botladozó figurában éppúgy, mint a darab egészének hangulatában. Annak ellenére, hogy a kelleténél kissé talán terjengősebb is, ami nem is csupán A libegő esetében kifogásolható. Határ drámáinak legtöbbjében ugyanis egy igen sajátos terjengősséget találunk, aminek semmi köze a szószaporításhoz, mivel a dialógusokra többnyire a rendkívüli tömörség, gyakran pedig a sziporkázó frappánsság jellemző, többnyire tőmondatokból állnak, hosszabb mondókákat pedig csak kivételesen találhatunk, az egyes jelenetek azonban éppen a lehetőségek maximális kiaknázására irányuló szándék miatt keltik a terjengősség érzetét. Ezt a benyomást fokozza még sokszor a fordulatok egymásra halmozása, a cselekmény túlbonyolítása is.

Az ezután következő három darabban azonban egyelőre nem A libegőben kezdődő „fővonulat" folytatódik tovább.

Közülük az *Elefántcsorda* című egyfelvonásos számomra meglehetősen céljátévesztettnek hat. Leginkább azért, mert az alapját képező végletes helyzet nem lehet igazán az, aminek a szerző szánta, nem fejezheti ki azt a gondolatot, miszerint „a tragikum akkor a legmegrendítőbb, amikor már azzal sem törődik, hogy groteszk". (H. Gy. jegyzetei.) Ugyanis a nekrofíliának az a látszata, amelybe a darabbeli vizsgálati fogoly kerül, a szerző minden igyekezete ellenére, mégis inkább émelyt okozóan aberráltnak tűnik és nem tragikusnak, úgyhogy voltaképpen nem is kell a darabban szereplő fafejű nyomozó őrnagyhoz hasonlóan érzéketlennek lennünk ahhoz, hogy képtelenek legyünk arra a minimális ráérzésre is, ami a tragédiához elengedhetetlenül szükséges katarzist kiválthatná belőlünk. Hiába, függetlenül attól, hogy a kérdéses helyzet lehetséges-e vagy lehetetlen, úgy tetszik, léteznek leírhatatlan helyzetek, amelyek művészi feldolgozásra azért alkalmatlanok, mert róluk szólva a műélvezőből lehetetlen kiváltani a kívánt reakciót, vagyis tragédiaként csupán a szenvedő alany képes átélni őket. Ha tehát mégis megpróbálkozunk ábrázolásukkal, az olvasókat-nézőket nem „szíven", hanem „gyomron" találjuk csupán. Ezért nem sikerül ennek a drámakísérletnek „azt a páratlan életremekműnek beillő nagy szerelmet" érzékeltetnie, „amely levelezőlapon giccs — valóságos jelenlétével lenyűgöző". Határ nem egy darabjában találunk borotvaélen táncoló helyzeteket, s szerzőnk ragyogó

táncos is, itt azonban — úgy tűnik, elkerülhetetlenül — mégiscsak leszédül a borotvaélről.

Más okból állunk kissé értetlenül a *Gargilianus*szal szemben. Annak ellenére, hogy ennek az „iskoladrámának" kerethelyzete, az ókori sírokból kilépő római patríciusok, rabszolgák és filozófusok beszélgetése a semmit nem értő néma szereplő, a Huligán jelenlétében, rendkívül izgalmasnak és ígéretesnek tekinthető. Ennek során ugyanis a szerző a hanyatló Rómát és a kereszténység kezdetét idézi meg, mindenekelőtt a történelem vulgarizálásával szállva perbe, elsősorban azt a kérdést vetve föl, hogy „Hogy is nem láthatta meg tüstént minden vallásalapító, hogy mihelyt egy évezredekre visszatekintő hitet kétségbe von, egyúttal minden hit h i t e l é t kétségbe vonja, s hogy ezzel minden vallás *a priori* lehetetlenül?!" Egyúttal olyan gondolatokat is boncolgatva, mint az, hogy „Ugyanígy annak, aki a görögségnek szemére hányja, hogy Periklész Athénjének ‚gazdasági csodája' rabszolgaságon alapult, csak azt mondhatom: találkoztál-e már, barátom, harmadfélezer esztendő utáni unokáddal s tudsz-e valamit is felhozni védelmedre, mikor a vádat sem ismered — hogy mi az, amit késő utódod mai intézményeidben oly gyalázatosnak tekint, hogy embertelenséged semmivel sem menthető?!" Érdekes és nem is egészen jogosulatlan gondolat ez kétségtelenül. Akkor is, ha ellene feltétlenül felhozható, hogy a rabszolgaság intézményét nem csupán Róma sztoikus császára, Marcus Aurelius tekintette embertelennek (persze jellemző, hogy maga sem tehetett ellene mást, mint hogy rendeletekkel kísérelt meg könnyíteni a rabszolgák helyzetén), hanem már az ókori Egyiptom Halotti könyve is az elhalálozott érdemei között sorolta föl a rabszolgákkal való emberséges bánásmódot, ami végül is arra vall, hogy az ókor rabszolgatartó társadalmaiban is éltek olyanok, akik tudatában voltak a rabszolgaság intézménye embertelenségének, bármennyire is nem tudták elképzelni az életet rabszolgák nélkül, s ugyanígy közöttünk is vannak, akiket távoli utódjuk se illethetne szemrehányással. De persze nem is arról van szó, hogy a szerzőt a rabszolgaság intézményének védelmével vádolhatjuk, már csak azért sem, mert Lalage, a rabszolgalány és Licinius, a patríciusfiú szerelmének tragikus történetében éppen elég szörnyűséggel találkozhatunk. Ezenkívül pedig alighanem mégis igaza van a szerzőnek, amikor arra a megállapításra jut, hogy „Minden kor szinte ellenállhatatlan lelki kényszerrel s belát-hatatlan vulgárpolitikai cinizmussal vetíti bele a maga szemléletét az ókor világlátásába." Vagyis hát kifogásaink nem is annyira „történelmi" s még kevésbé etikai természetűek, hanem abból erednek, hogy jobbára csak a darabhoz fűzött, egyébként roppant érdekes és külön esszének is beillő jegyzetekben találtuk meg mindazt, aminek a darabban kellene. Azazhogy valamennyire a darabban is benne van, de rendkívül homályosan és rejtjelezetten. A csupán egyik szálat jelentő „rabszolgatörténet" esetében például a többszörös zárójelek miatt a szöveg nyelvileg is annyira elnehezített és ezért színpadon szinte elmondhatatlan, hogy már ezért se könnyű követni a szereplők által csupán elmesélt történetet, azt, ami eljátszva inkább dráma lehetett volna; amit pedig a négy, sírjából kikelt filozófus hitről és vallásról mond, az szinte kibogozhatatlan: mindössze az derül ki belőle, hogy a Hermetikus a klasszikus pogány vallást védelmezi, a Gnosztikus feltétlen és rajongó híve a kereszténységnek, a Skolasztikus szintén az, de nem a gondolkodás nélküli hitre

épít, hanem rendszerbe szedné és dogmákba merítve „tudományosan" kívánná igazolni a vallás tanításait, míg az Agnosztikus mindenben kételkedik, s ezért filozófiájával inkább ő képviseli itt a modern embert, s nem a Huligán, aki a kísértetfigurák közt mindössze riadózik, de szavukból semmit sem ért. Persze a szöveg hermetikusságának van bizonyos funkciója is, mivel így mintegy azt sugallja, hogy a történelmi régmúlt a mi számunkra, elsősorban gondolkodásmódunk, fogalomrendszerünk megváltozottsága következtében, egy bizonyos határon túl feltétlenül érthetetlen marad. Ettől függetlenül azonban, mégiscsak világosabb szövegre lett volna szükség ahhoz, hogy ez a kicsit omladozó romok illúzióját keltő darab akár olvasmányként is élvezhető legyen.

Annál inkább korunk elevenjébe vág *A ravatal*. Nemcsak azért, mert ez az egyfelvonásos áll formailag is a legközelebb a „klasszikus" abszurdhoz, hanem mert ennek megfelelő témát is választ. A „közvetett gyilkosság" kérdését, voltaképpen azt az André Cayette egykor sikeres filmjének címében rejlő gondolatot demonstrálva, hogy „mindannyian gyilkosok vagyunk". Mindjárt a darab kezdetekor különös alvilági légkörbe kerülünk. Temetkezési vállalat ravatalozóhelyiségében vagyunk, ahol egy kiterített halottat árvereznek, majd mikor az gazdára talál, a vevőt gyilkosság vádja alá helyezik, és a nyomban meginduló tárgyalás folyamán bűnösnek is mondják ki — nem a felravatalozott halálában ugyan, hanem mert kiderítik róla, hogy egyszer, közvetve, valóban emberhalált okozott. Ebben a tárgyalóteremben tehát minden vádlott ilyen értelemben vett bűnössége kiderül, úgyhogy nincs is rá szükség, hogy ki-ki a maga áldozatát találja meg. Az ítélet viszont első pillanatra meglepően enyhének tűnik: az elítéltnek mindössze „áldozatát" kell utolsó útjára kísérnie és az első rögöt a koporsóra dobnia. A Déry Tibor X.-városára emlékeztető módon lelkesen ünnepelt gyilkos azonban azért tiltakozik ez ellen az ítélet ellen, mivel voltaképpen a koporsóra dobott göröngy által jelképezett lelkiismeret-furdalás elől menekül. Ezért is kap a lehetőségen, amikor megjelenik a színen „Heródes apostol", azaz a bibliai Heródes király, aki a szóban forgó ravatalozóban mint hivatásos halottfeltámasztó működik, és akiről megtudjuk, hogy olyképpen sikerült a szentek sorába emelkednie, hogy az égiek szemére vetette, amiért a betlehemi gyermekgyilkosságok előtt csupán Jézus szüleit figyelmeztették, mire a mennybéli ügyintézők jobbnak látták azzal elhallgattatni, hogy megtették a gyilkosok védőszentjének. Amikor azonban a halottfeltámasztási kísérlet sikertelen marad, gyilkosunk kénytelen-kelletlen mégis megindul a koporsó után, ám bírái a sírnál utolsó kívánságára megengedik neki, hogy elszívjon egy cigarettát, s annak csutkájával helyettesítse az első göröngyöt, végül pedig sántítva távozik, ami voltaképpen lelki megnyomorodottságát jelképezi. Ez a darab nemcsak formáját és mondanivalóját tekintve a drámagyűjtemény egyik legegységesebb és legkerekebb darabja, hanem egyben a leginkább színpadképes is. Olyan értelemben is, hogy a kötet számos más drámájával ellentétben, nem állítja sokszor szinte megoldhatatlannak látszó technikai követelmények elé a színrehozókat.

E nehézségeknek egyébként, amint arra a második, *Jupiterlámpák* címet viselő kötet élén álló darab, a *Kötélvilág* kapcsán jegyzeteiben utal, maga a szerző is tudatában van. „Érzékeny titokjátéknak" nevezett drámájának színpadát ugyanis kötelek és kötélhágcsók szövevénye hálózza

be, s ezeken lebegve kellene a színészeknek szerepüket elmondaniuk. Ennél azonban sokkal érdekesebbnek látszik, amit ez a lebegés valójában kifejez. Az, hogy a *Kötélvilág* „valósága" valamennyi alakjával egyetemben, Határ megfogalmazását használva, a „facérság" állapotában, valahol a „valóság felett" lebeg. Mintegy a plátói ideák világában, vagy a nirvánában inkább, abban a világban, amiről a buddhizmus azt tanítja, hogy „azt sem mondhatjuk róla, hogy lét, de azt sem, hogy nemlét". Ez utóbbi meghatározást pedig főleg azért érezzük különösen találónak, mivel Határ kötélvilága nem a „létet megelőzően létezik", hanem „két lét között", a világot megsemmisítő atomkatasztrófa után, de az újabb világ megteremtése előtt. Itt, a léten kívüli űrben tanyáznak a facérrá vált emberiség képviselői, Lajos, a facér király, Uriás, a facér miniszter, Jorub, a facér hóhér, Jeromos, a facér házasságszédelgő, Lilit, a facér hetéra és a többiek, s az ő kötélvilágukat tartja egyensúlyban, közben annak kiterjedését is szüntelenül növelve, némileg az einsteini táguló teret is eszünkbe juttatón, a teremtőnek is felfogható Kötélverő. Facér lelkeink „örök boldogságára" viszont a prófétai szerepet betöltő Gábriel, a Leckeőr vigyáz, akinek kezében éppúgy ott van az Összes Lehetséges Világok modellje, tehát a térbeli létezés lehetősége, mint a Történet Összes Lehetséges könyve, amely az időbeliséget és ezen belül az emberi történelmet is jelképezi. E kettő együtt jelenti az „igazi lét" lehetőségét, de ugyanígy azt a nirvánához és a lélekvándorláshoz kapcsolódó buddhista tanítást is, amit Schopenhauer is a magáénak vallott, ti. hogy „minden lét szenvedés". Csakhogy a kötélvilág figurái is szenvednek, éppen az „örök boldogság" következtében boldogtalanok, magyarán unatkoznak, létezni akarnak, „történni kívánkoznak". Különösen Jédutunnak, a költőnek megjelenése után, aki itt nem a létet, hanem a „létszomjat" (megint egy buddhista fogalom, pedig lehet, hogy a szerző nem is gondolt a buddhizmusra egyáltalán) tudatosítja. Úgyhogy hiábavaló a Leckeőr minden igyekezete, hasztalanul próbálja meg neveltjeit az újabb létezéstől visszatartani: kitör a lázadás, a kötélvilág összeomlik, az Összes Lehetséges Világok modellje a Történet Összes Lehetséges könyvével együtt újra a „létbe zuhan", kezdetét veszi az újabb szenvedő létezés. Úgy is mondhatnánk, elkezdődik az „ember tragédiája". Erre utal egyébként a zárójelbe tett alcím is: „Prolegoménák minden, majdan történettudományul szolgáló metatragédiához". Ezért is fogadhatjuk fel a *Kötélvilág*ot úgy is, mint Madách Tragédiájának valami teremtés előtt lejátszódó előjátékát. Ám ha ennek tekintjük, akkor úgy tetszik, ez még a madáchi ráadás-optimizmust, a „bízva bízzált" is hatástalanítja, értelmetlenné teszi. Hiszen ha Határ előre „tudja" a dolgok végét, a kikerülhetetlen atomcsödöt és nyomában mi is tudni véljük, úgy semmi értelme már a bízva bízásnak. A világ így valóban a „lét keserű levében" forog, hiába az újrateremtődés, mindenképpen arra kell gondolnunk, hogy „létről létre" ugyanaz ismétlődik meg. Ámbár a dráma zárómondatában valamit mégis fellelhetünk a sziszüphoszi daccal nekifeszülő újrakezdésből: „A kötélvilág volt, atyámfiai az űrben. A kötélvilág, amely leszakadt velünk, s nincs már, aki összebogozza. S nekik meg — ó keserű mérge utolsó serlegünknek! — nincs más föld, csak a föld." Ezután következik a világító felirat: „Incipit tragoedia" — mégiscsak egy újabb lehetőségként. De persze fölösleges Határ drámájába mindenáron több milligrammnyi optimizmust belemagyarázni, mint

amennyi benne van. Nem csupán azért, mert se az optimizmus, se a pesszimizmus nem esztétikai kategória, na meg azért is, mert senki se lesz öngyilkos, de még a társadalomjavító tevékenységtől se fog tartózkodni, csak azért, mert elolvas egy (tíz, száz) vegytisztán pesszimista irodalmi alkotást. Hanem mert a *Kötélvilág* minden transzcendens és metafizikus mivolta ellenére is nagy mű, „ontológiai dráma", ha úgy tetszik, a létezés tragédiája. Megint csak játékos eszközökkel felépítve, mindenekelőtt a nyelvi súlytalanság által nyerve súlyt, és eredményezve egy olyan esztétikai fenomént, aminek létrehozása már önmagában is bravúros teljesítményt jelent.

Ugyancsak kiválónak mondható *A patkánykirály* című kétszereplős és kétrészes kamaradráma is. Akkor is, ha mondanivalója, mint hamarosan látni fogjuk, már inkább bizonyos vitatkozó berzenkedésre késztet. Ehhez a darabhoz, a mellékelt jegyzetek szerint, az alapötletet egy újsághír szolgáltatta, amelyet mi is olvashattunk annak idején. A hír szerint a normandiai partraszállás napjaiban egy fiatal angol katona elszökött harcoló kötelékétől, majd egy francia parasztasszony pincéjében menedéket találva tíz évet töltött itt, anélkül élve együtt rejtegetőjével, hogy létezéséről bárki is tudott volna. E két ember, Fred és Françoise drámáját írta meg Határ Győző, hajlamának megfelelően nem a reális valóságot kísérelve meg ábrázolni (ami a szélsőséges helyzet folytán különben se látszik lehetségesnek), hanem a végletekig fokozva a szituáció képtelenségét, és emberöltőnyivé növelve a pincebeli „patkánykirályság" idejét. Egészen az atomvilágháború kitöréséig, amikorra is nagy késéssel végre beérik Fred „férfiassága", vagyis az egykori katonaszökevény, most mindenáron részt kíván venni a harcban, sőt még valami világmegmentő vezéri szerepről is ábrándozik. Amikor azonban ki akar törni rejtekhelyéről, Françoise beleereszt egy sorozatot a fiú második világháborús géppisztolyából. És hát a bökkenőt tulajdonképpen ez jelenti itt. Az, hogy, amint a darab beállításából kiderül, és amint azt a szerző jegyzetei is megerősítik, Határ *tragikusnak* állítja be ezt a végkifejletet. Elmondva róla, hogy „Fred totális tragikuma éppen az, hogy az atomhalál őzötten-hajtottan kavargó hordáiban sem vegyülhet el; még ‚élethaladékuk' keserű seprőjét se kóstolhatja ki: jóval előbb, az előző háború ócska, konvencionális módján leteríti Françoise golyója. Számára a kataklizma a pincéből, a sorvadásból való menekülést jelentette volna ugyan, de ott kell maradnia — a padlóján kell megdögölnie annak a pincének, amelynek patkánykirálya volt". Ezzel a beállításával kapcsolatban ugyanis akár azt is fölvethetjük, mennyiben lehet tömegtragédia (világkatasztrófa!) közepette egyéni tragédiáról beszélni egyáltalán. De ennél is lényegesebb, hogy a tragikumban mindig kell valami imponálónak lenni, valaminek (még a negatív tragikus hősökhöz kapcsolódva is), amivel azonosulni tudunk. Fred kitörési kísérletét azonban ugyanúgy nehéz „elkésett hősiességnek" tekinteni, ahogyan korábbi, harcból való kiszállását sem érezzük feltétlenül megvetendőnek. Főleg azért, mert Határ már ezt a háborút is elszakítja valóságos színterétől és értelmétől, s elvont síkra emelve a „normannok" és a „franglunok" háborújának kereszteli el, és így természetesen arról se ejt szót, hogy ez a háború a totális embertelenség, a fasizmus ellen folyik. Még kevesebbet tudunk meg az atomháborúról, arról, hogy miért tört ki, kik a résztvevői, kik a támadók és védekezők, illetve hogy Fred milyen ügy érdeké-

ben kíván harcolni, sőt vezérkedni is. Határ tehát elvontan a háború fogalmáról beszél, s ez rendben is lenne. Csakhogy — úgy tetszik — ehhez az elvont síkhoz kapcsolódva, a gyávaság és a hősiesség kérdését is másképp kellene értékelnie. Legalábbis ami engem illet, a hősiességet és harciasságot csak akkor tudom igazán méltányolni, ha azonosulni tudok az üggyel is, amelynek érdekében létezik, „érdek nélkül" azonban nem tetszik, nemigen vagyok képes holmi „esztétikai értéknek" elismerni, sőt azt az értékrendet, amely az így értelmezett férfiasságot, különösen a fizikai értelemben vett harciasságot mindenek fölé helyezi, nagyon is hajlamos vagyok ásatagnak, kimondottan primitívnek tekinteni. Nos igen, ezért vált ki belőlem bizonyos ellenkezést a „katonai erényeknek" az apoteózisa, amit a számos groteszk és karikírozó elem ellenére ez a darab mégiscsak kifejezésre juttat. Akárhogy nézem is, az ilyen elvontan kezelt hősies magatartás kegyetlenül lemeztelenítő komédiájának örülnék inkább. Valami ugyan mintha ebből is megmutatkozna itt, ám ez túl kevés ahhoz, hogy a darab színképén sokat módosíthatna. Mindez persze inkább csak perlekedés a különben kitűnően megírt darab mondanivalójával, de tisztán esztétikai minősítésnek aligha tekinthető — csakhogy hiába, semmilyen esztétikai minősítés sem függetleníthető teljesen a szubjektív tetszés, illetve az egyetértés vagy egyet nem értés szempontjaitól.

A *Hernyóprém* című háromfelvonásos „színpadi allegóriával" szembeni észrevételeim viszont, legalábbis remélem, „elméletibbek". Mielőtt azonban kitérnék rájuk, talán közbevetem, hogy a furcsa cím valami képzeletbeli, különlegesen drága szőrmét jelent, amiből a színteret képező világbirodalomban királyi palástot varrnak, vagyis a „hermelinprém" kificamításáról is szó van itt, s egyúttal a hatalom és fényűzés szimbólumáról. Ami viszont a már jelzett észrevételeket illeti, ezeket akár egy Victor Hugo *Nyomorultak*jából vett idézet segítségével is kifejezhetjük: „A haladás durvaságai forradalomnak nevezik magukat. Ha befejeződtek, az ember azt látja, hogy az emberi nemmel durván bántak, de előrehaladt." Ez a megfogalmazás ugyan nem a permanens forradalom koncepciójából fakadt, de hát végül is nem kell okvetlenül marxistának lennünk ahhoz, hogy úgy véljük, talán mégiscsak más, ha erőszakra és terrorra egy új és emberibb világ érdekében kerül sor, mintha ugyanezeknek az eszközöknek a célja a régi, a túlhaladott konzerválása vagy restaurálása — akkor is, ha maguknak az áldozatoknak édes mindegy lehet, vajon a haladás vagy a reakció érdekében véreznek-e el. Más szóval azt az egyenlőségi jelet, amit Határ Győző „forradalom és restauráció" közé tesz, egyenértékű történelmi hajtóerőnek nyilvánítva mindkettőt, voltaképpen már az is cáfolni látszik, ha csupán felületes pillantást vetünk a történelemre. Elvégre a történelem folyamán a restauráció mindig inkább csak látszólag sikerült, míg a forradalom, bármilyen rövid ideig volt is uralmon, rendszerint végérvényesen elsöpört sok olyan dolgot, aminek visszaállítására maguk a restaurátorok se mertek gondolni már, valamilyen előrevivő funkciója még a bukott forradalomnak is volt. Ilyenformán tehát a darab alcímében, a „Megint elölről"-ben is kifejezésre jutott gondolat mindenképpen bizonyos eltorzítását jelenti a történelemnek.

Más kérdés viszont, hogy nem csupán a *Hernyóprém* alapvető beállítása, hanem a történelmi komédia torzképjellege is megköveteli ezt a

torzítást, és hát amennyiben a művészetet s ezen belül az irodalmat úgy tekintjük, mint az ember vallomását önmagáról, illetve mint az ember önismeretének megnyilvánulását, akkor ehhez az a lehetőség is hozzátartozik, hogy az ember úgy szemlélje tulajdon történelmét, mintha komédia nézője lenne.

A *Hernyóprém* ugyanis nagyszerű „történelmietlen történelmi komédia", amely fölényes rálátását tekintve Dürrenmatt *Nagy Romulus*ához is hozzámérhető. Színtere, XXV. Lajos király és Toinette királyné világbirodalma, valójában magát a történelem színpadát jelenti, amelynek királya maga sem igazán uralkodó, hanem annak mindössze egyik szereplője, dróton rángatott bábja csupán. Akárcsak Viperáciusz Venceszláv, az „udvari forradalmár", aki váratlanul megjelenik a palotában, és az „antiszeptikusan udvarias" protokoll szabályainak megfelelően átveszi a hatalmat, ám nem csupán trónjától fosztja meg Lajost, hanem annak rendje és módja szerint le is nyakaztatja, méghozzá pompás „érzéstelenítési" komédia kíséretében, ami abból áll, hogy a guillotine-ra fektetett uralkodóval közlik, kegyelemben részesült, sőt trónját is visszakapja, úgyhogy amikor a penge váratlanul lezuhan rá, „boldogan hal meg". Ami viszont ezután jön, azt már előre sejtjük: a forradalom imádott és mindenható „főtintárnokává" lett Viperáciusz Venceszláv uralma következik. És bár ez nem meglepő (csupán törvényszerű), annál inkább telitalálatnak érezzük az erről szóló felvonás részleteit. Például azt, hogy a birodalom népét Viperáciusz saját tenyésztésű rózsáival igyekszik boldogítani, és persze jaj annak, aki nála szebb rózsákat merészel tenyészteni, vagy azt, hogy a főtintárnok vérével teleszívatott orvosi piócákat szerteküldik az ország tartományaiba, így hirdetve, hogy Viperáciusz vérét adja népének és a forradalomnak; ilyennek számít továbbá az a képtelenségig fokozott puritanizmus is, amelyet maga Viperáciusz is a végletekig komolyan vesz, annyira, hogy belebetegszik, úgyhogy orvosa végül receptre írja föl számára a szexuális orgiákat, mindazt, amit mélységesen megvet, s a király kicsapongó életmódjára célozva „lajoskodásnak" nevez: így lesz a „trágár táncosnő" végül is a hatalmat korrumpáló kísértés szimbólumává. Hasonlóképpen beszédes az is, hogy a népet mindig egy személy, egyetlen „mintapéldány" képviseli, akit Viperáciusz, miután hiába kéri ki véleményét, makacs némaságán felbőszülve főbelő, hogy utána nyomban „új népet" követeljen, így ismételve ezt mindaddig, amíg nem közlik vele, hogy a „raktárkészlet" elfogyott. Még érdekesebb egy furcsa vén boszorkány, a Banya szerepe; ez a figura ugyanis mintha a vallást, a babonát s általában az irracionális erőket személyesítené meg, azt a veszélyt, amit a „sötétség erői" a forradalomra nézve jelentenek, ez tükröződik a vénasszony makacs szívósságában is, és nyilván az se véletlen, hogy a restauráció XXVI. Lajos képében azután lép újra színre (és trónra is, ugyanolyan hatalomátruházási ceremónia kíséretében, mint ahogy távozott), hogy a megingott Viperáciusz megpróbálja a fogságában levő Banyát is a maga szolgálatába állítani. Ezáltal válik ugyanis nyilvánvalóvá, hogy Viperáciusz e gesztusával a minden forradalom lényegét jelentő racionalizmus került feláldozásra. Ezután következik Viperáciusz kivégzése, méghozzá úgy, hogy mint felségárulót lovakkal tépetik négyfelé, s nem hiányzik persze a beugrató kegyelemhirdetés sem. Éppen csak udvari forradalmárunk nem dőlhet be annak, amit korábban maga eszelt ki, emellett pedig még a kivégzés módja se

teszi lehetővé, hogy az áldozat az életben maradás illúziójával távozzon az élők sorából. Vagyis valami olyanféle gondolat tetszik ki ebből, hogy a forradalmár halála már csak azért is fájdalmasabb, mert ha a hatalom birtokában áldozatul is eshet az önámításnak, hatalmát vesztve tulajdon sorsát illetőleg már nem lehetnek illúziói. Ezért érzem úgy, hogy Viperáciusz alakja — könnyen meglehet, hogy a szerző akarata ellenére — tragikus is egy kicsit. Annyira, amennyire ezt a történelmi komédia eszközei lehetővé teszik — egyebek mellett az a megoldás is, hogy ebben a darabban nem csupán minden figura a szó átvitt, társadalmi-történelmi értelmében véve is szerep, hanem hogy ezt a szerepszerűséget hangsúlyozza az is, hogy az egész darabot, a pillanatonként cserélhető nyeles álarcoknak köszönhetően, hat férfiszínész és egyetlen színésznő játszhatja el.

Ugyancsak a történelem képezi tárgyát a gyűjtemény két utolsó drámájának is. Legalábbis akkor, ha a történelemhez a még meg nem valósult történelmet, a „történendőket" is hozzászámítjuk. Közös vonása még e két darabnak, hogy mindkettőjük tárgyát a korosztályok összeütközése, az öregség társadalmi problémává válása, a szexforradalom, továbbá mintegy háttérként az agyontechnicizált és komputerizált világ képezi. Előfordul bennük még az atomháború is, ennek szerepe azonban a *Kötélvilág*ban és A *patkánykirály*ban betöltötthöz képest elenyészőnek mondható. Előtérben azonban mindenképpen az öregség kérdése áll, amire a két darabban két egymással ellentétes, de egyformán riasztó választ kapunk.

Az egyiket, a leplezetlenül brutális „megoldást" a *Bunkócska* képviseli. Címének semmi köze a jól ismert orosz mozgalmi dalhoz, hanem voltaképpen az „úgy kellett lebunkózni" szólásmondásra épül. Alapötletét viszont a szerzői jegyzetek szerint az szolgáltatta, hogy „1967-ben egy londoni közkórház (a willesdeni Neasden Hospital) igazgató főorvosa bizalmas utasítást adott arra, hogy 65 éven felüli betegnél, ha agonizál, ne tegyenek semmiféle kísérletet életben tartására, illetve eszméletre térítésére. Hogy az ápolónő ne zavarja ilyesmivel az inspekciós orvost, ha a páciens állapota örvendetesen rosszabbodik és ájult pergamen-sárgaságán felcsillan az exitus zöld reménye a willesdeni kórházban minden 65 éven felüli beteg irataihoz ‚sárga kártyát' csatoltak N. T. B. R.-jelzéssel: Not To Be Resusticated", azaz nem kell magához téríteni. Az esetből egyébként közbotrány keletkezett. Határ jövőbeli fantasztikus társadalmában, az „anarchomonarchisták" számítógépek irányította világcsászárságában azonban messze túljutottak már ezen, vagyis minden hatvan éven felüli polgár, egészségi állapotára való tekintet nélkül, kötelezően „bunkó alá" kerül. A fiatalság hímnemű része viszont húszéves korban „herélési sorköteles" lesz, érthető hát, hogy más megoldást keresve a „lakosságritkítás sűrítéséért" küzd, és a lebunkózási korhatár leszállítását követeli. Ennek érdekében szerveznek a „krucirevolucionisták" elektronikus államcsínyt a „harmincéves vénemberek" uralma ellen, és bár a hatalomátvétel nem sikerül, a komikus heppiendbe torkollást, a fiatalok által követelt „megalopoligámia" helyett a monogámia megcsillantásával, mégsem érezzük valami megnyugtatónak. Legfeljebb azért nem találjuk mégsem annyira nyomasztónak ezt a „bohóságrobbanást", amilyennek pusztán témáját ismerve hihetnénk, mivel a szerteágazó cselekmény, a részletek túlburjánzása és a gyakori burleszk-esz-

közök eredményeképpen úgy érezzük, hogy (talán szerencsére) mégsem kell annyira komolyan vennünk, mint mondjuk Dürrenmatt szintén jövőbe vetített vészjelző komédiáját, a *Fizikusok*at. Ugyanakkor azonban a részlethalmozás túlzott tehertételt is jelent a darab számára. Attól függetlenül, hogy ezek némelyike, mint pl. az, hogy a „forradalmárok" vezére, a tizennyolc éves Pierre-Luc a nagymamáját is beszervezi az öszszeesküvésbe, aki unokarajongó majomszeretetével annak ellenére vállalja lelkesen a neki szánt szerepet, hogy az államcsíny sikere esetén a bunkó nyomban lesújtana rá, pompás találatnak hat. Más részletek ugyanis, mint a pápa szerepeltetése és a papok küzdelme a többnejűségért, már inkább öncélúnak tűnnek, illetve a képzeletbeli monstre-társadalom olyan széles alapon történő ábrázolását szolgálják, amit inkább csak egy ilyen tárgyú regény követelne meg igazán. Ezért kelti a *Bunkócska* valahogy egy anti-utópisztikus regény színpadi változatának benyomását, noha ennek kapcsán mindjárt felvethető, hogy amennyiben Határ valóban regényben kívánja megmutatni a darab színterét képező világot, alighanem sokkal nehezebb dolga lett volna. Így ugyanis a csupán megvillantott részletekről ki sem derül mindjárt, hogy azok nemegyszer kizárják egymást: így például a kötelező kasztrálás nehezen egyeztethető össze a fiataloknak azzal az uralmával, ami — függetlenül az államcsiny-kísérlettől — ebben a „filokratikus" társadalomban máris érvényben van, és persze az is eszünkbe juthat, hogy kötelező férfiatlanítás helyett létezhetne kötelező sterilizálás is, ha pedig ehhez még azt is hozzávesszük, hogy itt is atomháború után vagyunk (ennek elkerülhetetlensége alighanem rögeszmés lidércnyomásként nehezedik a szerzőre), akkor mindenképpen az jut eszünkbe, hogy ebben az esetben hosszú ideig aligha lenne szükség bármiféle népességcsökkentésre. Ilyen szempontból nézve tehát a *Bunkócska* inkább gyűjteménye csak korunk fenyegető jelenségeinek, amelyek bármelyikének korlátlan növekedése azonban csakis a többi rovására képzelhető el. Végeredményben tehát a darab fogyatékosságának tekinthető, hogy a benne életre keltett világ nem alkot maradéktalanul logikus rendszert. Persze, akkor hatna csak igazán félelmetesen.

Hasonló környezetben játszódik a *Bunkócska* „ellendrámája" is, a gyűjtemény utolsó darabja, a *Hamu a Mamumondó, avagy Az sír, aki utoljára sír*. Az itt szereplő családanya például a „Parádés kurvát minden otthonba" nevet viselő nőmozgalom alapító elnöknője, tizenöt éves lánya viszont szűzessége miatt közmegvetés tárgyát képezi, vagyis mint az előbbi darabban, itt is megtalálhatjuk a szexbolondéria jelenségeit, amihez a fogyasztói társadalom végletekig karikírozott tünetei is hozzátársulnak: így az állam ünnepekkor polgárait ajándékok egész tömegével halmozza el, csak azért, hogy a csomagok nagy részét nyomban a „házi ajándékégető" nyelhesse el. Magáról az államról viszont feltétlenül el kell mondani, hogy a darab cselekményekor éppen az állam elhalásának idejét éljük. Ez azonban Határnál nem azonos a fogalom marxista értelmezésével, nem azt jelenti, hogy az állam helyébe az önmagát szervező és saját sorsát intéző társadalom lép, hanem lényegében az anarchia gátlástalan eluralkodását kell alatta értenünk. Ennek beköszönte után pedig az öregek már azt a megalázó védelmet sem élvezik többé, amit a „boldogságellenőrök" révén az állam eddig számukra nyújtott, hanem végképp az aggmenházak kiszolgáltatottjai, illetve az örök-

ségleső leszármazottak áldozatai lesznek. Holott életük a „szeretetüzemekben" már így is Beckett *A játszma vége* című darabjának szemeteskukáit juttatja eszünkbe: az öregeket itt föld alatti pincebörtönökben tartják, korbácsos és riasztópisztolyos „társalkodónők" felügyelete alatt, s ez a környezet mindössze a hozzátartozók látogatásának idejére változik át gombnyomásra álomkastéllyá; az egyetlen menekülési lehetőség csupán a megváltó halál, azaz, ha a magas falipolcokon kuporgó és időnként vezényszóra tornásztatott ápoltak valamelyike leszédülve a halottégető nyílásába zuhan — kafkai rémálomra emlékeztető vagy még inkább a náci haláltáborok szörnyű valóságát idéző szituáció, egyetlen felvonásnyi is éppen elég belőle. Magát a darabot azonban Határ három felvonásban írta meg és a komédia alapvonásainak megtartása ellenére a Bunkócskánál sokkal tragikusabb színezetűnek. Vagy inkább három egyfelvonásost írt, amelyeket csupán a téma és a szereplők azonossága, valamint cselekményszálként Gonda Frigyesnek, az Államrovancsoló Főtanács helyettes főnökének az apósa szalmazsákjában rejtegetett kincs megszerzése érdekében folytatott ügyködése fűz össze tulajdonképpen. Ezt húzza alá a három felvonás külön címe is: az első, a Szeretetüzemünk diadala a halálon, már pusztán azzal, hogy az Aggmenház intézményét bemutatja, megfelel egy „hagyományos" abszurd drámának. A második, a már említett nőmozgalom nevét viselő viszont az öregek bizalmasan „könyörhazalátogatásnak", de hivatalosan „gyönyörhazalátogatásnak" nevezett rövid otthoni tartózkodásának eseményeit viszi színre; ez a felvonás a két öreg öngyilkossága után azzal kapja meg a maga remek csattanóját, hogy Gonda a remélt milliók helyett a szalmazsákban mindössze egy öreg hegedűt talál, amelyről csak miután dühében összetörte, derül ki, hogy vagyont érő Stradivari-hegedű. Ezzel is befejeződhetne a darab, ha nem következne még A vizsgálat a felmentő ítéletet elejti című remek harmadik felvonás, ahol párhuzamosan leszünk tanúi a gyilkossággal vádolt Gonda házaspár komikus bírósági tárgyalásának és annak a szuperműtétnek, melynek során az orvosok összes belső szerveik kicserélésével „támasztják föl" a két öreget, hogy utána további vegetálásra küldhessék őket vissza a „szeretetházba". Kár lett volna tehát nem megírni ezt az utolsó felvonást, még ha a darab egésze a rengeteg mellékmozzanat miatt túlságosan „kalandossá" vált is, mivel így, az „életreítéltség" révén lesz csak a *Hamu a Mamumondó* az álhumanista képmutatás tragikomédiája igazán. S az igazi humanizmus számonkérése is egyben, valóságos megoldás követelése. „Hiszek a boldogságban Hivatala nélkül" — vallja az öreg Boldi papa hiszekegyének kezdő sorában, s ez egyúttal az intézményesség mindenhatóságának hamis illúzióját is megtépázza, mintegy azt fejezve ki, hogy szeretet nélkül minden „szeretetüzem" csak *üzem* marad.

Bármennyire vitát provokálónak tűnjön ugyanis Határ Győző több darabjának mondanivalója, a szerző alapvetően humanista szemléletéhez nem férhet kétség. Legfeljebb arról lehet szó, hogy a mindent átható fekete humor és az egymásra licitáló monstre-ötletek áradata közben néha hajlamossá válunk ezt a humanizmust nem észrevéve magát az írót vádolni kegyetlenséggel. Pedig valójában egy szigorúan moralista alkotó szól hozzánk swiftien kíméletlen számonkéréssel, de swifti eszközökkel is, látszólag tehát cinikusan, mindig feltételezve közönségéről, hogy „érti a tréfát" és ezért lesz képes felfogni a tréfa mögöttit is, azt, aminek va-

lójában „fele se térfa". Határ mondanivalója ugyanis mindenképpen komoly, s ebben is éppúgy Dürrenmatt rokona, mint abban, hogy mondanivalóját szélsőségesen a komédia eszközeivel fejezi ki — sőt ebben a svájci mestert talán még túl is szárnyalja valamennyire. „Világszínháza" így abszurdabb lesz, infernálisabb, hatását inkább rémálomjellegével éri el, s nem annyira könyörtelen modellépítésével, kiutat nem hagyó logikájával. Ezzel függ össze több darabjának „színpadképtelensége" is, az a túl sok technikai követelmény, amit díszlettervezőjével szemben támaszt. Több darabja így inkább csak fantasztikus tévéfilmnek képzelhető el, méghozzá az elektronikus kamera lehetőségeinek maximális kiaknázásával megvalósítva, bár így mindenképpen a képernyő kicsisége csökkentené a hatást. Játékfilm esetében viszont könnyen a párbeszédek háttérbe szorulása következhetne be, vagyis úgy tetszik, semmi sem „pótolhatja" azt a hatást, amit ezek a darabok így, *képzeletbeli* színpadon gyakorolnak ránk. Ezért is kényszerülünk őket „abszurd könyvdrámáknak" minősíteni. Ez azonban nem sokat változtat azon a feltevésünkön, hogy ha majd egyszer valaki a mai magyar avantgardista drámatörekvéseket vagy egyszerűen csak a mai magyar nyelven írt drámairodalmat igyekszik felmérni és számba venni, Határ Győző drámáinak sora aligha lesz számára megkerülhető.

HÍD, IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT. — 1975. SZEPTEMBER — KIADJA A FÓRUM LAP- ÉS KÖNYVKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRÁIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A 65700-601-196-OS FOLYÓSZÁMLÁRA; ELŐFIZETÉSKOR KÉRJÜK FELTÜNTETNI A HÍD NEVÉT. — ELŐFIZETÉSI DÍJ BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 50.—, FÉL ÉVRE 25.—, EGYES SZÁM ÁRA 5.— DINÁR, KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 100.—, FÉL ÉVRE 50.—, DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 6.—, DOLLÁR, FÉL ÉVRE 3.—, DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDÁJÁBAN ÚJVIDÉKEN. — 1975. NOVEMBER 10.